

TRNAVSKÁ UNIVERZITA V TRNAVE
PRÁVNICKÁ FAKULTA

Recenzenti

doc. JUDr. Marianna Novotná, PhD.
Dr. Konrad Walczuk, PhD.

Michaela Moravčíková (ed.)

SEKULÁRNÝ ŠTÁT

TRNAVA 2020

Vzor citácie:

Moravčíková, Michaela (ed.) Sekulárny štát. Trnava: TYPI, vydavateľstvo Trnavskej univerzity v Trnave, 2020, počet strán 160. ISBN 978-80-568-0226-7, ISBN 978-80-568-0230-4 (on-line)

Zborník prednášok zo slovensko-polskej online vedeckej konferencie pod názvom Secular State (Sekulárny štát, Państwo świeckie), ktoré spoločne zorganizovali Ústav pre právne otázky náboženskej slobody Právnickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave a Fakulta práva a verejnej správy Warmnsko-mazurskej univerzity v Olštýne v dňoch 15. – 30. mája 2020.

© Autori, 2020

ISBN 978-80-568-0226-7

ISBN 978-80-568-0230-4 (on-line)

OBSAH

Úvod	7
<i>Michaela Moravčíková</i>	
Wprowadzenie	8
<i>Justyna Krzywkowska</i>	
Świeckość państwa a nauczanie religii w szkołach publicznych w Polsce	9
<i>Dr. Justyna Krzywkowska</i>	
Sekularizácia a manželské právo na území Slovenska (koniec 19. a prvá polovica 20. storočia	23
<i>doc. JUDr. Miriam Laclavíková, PhD.</i>	
Zasada świeckości małżeństwa konkordatowego w Polsce	40
<i>Dr. Marek Paszkowski</i>	
Sekularizácia manželstva v moderných právnych dejinách	55
<i>doc. JUDr. Peter Vyšný, PhD. et Ph.D.</i>	
Argentyna – państwo świeckie czy wyznaniowe?	72
<i>dr hab. Marta Zuzanna Osuchowska</i>	
Vzťah sekulárneho štátu a cirkvi v čase krízy	94
<i>ThDr. Martin Šabo, PhD.</i>	
Czy współpraca państwa i związków religijnych w zakresie ochrony materiałów archiwalnych znajdujących się w archiwach kościelnych narusza świeckość państwa polskiego?	105
<i>prof. UWM dr hab. Mieczysław Róžański</i>	
Sekularizmus a akceptovanie náboženskej slobody	119
<i>doc. JUDr. Michal Maslen, PhD.. JUDr. Lubica Masárová, PhD.</i>	

Sekulárny štát a sloboda združovania	129
<i>doc. JUDr. Mgr. Martina Gajdošová, PhD.</i>	
Secular State as a Guarantor of Freedom of Thought, Conscience and Religion	142
<i>ThLic. Mgr. Michaela Moravčíková, Th.D.</i>	

ÚVOD

Problematika náboženskej neutrality štátu je jednou z kruciálnych otázok našej doby. Ide o hľadanie rovnováhy na pomyselnéj úsečke ohraničujúcej priestor od systému štátnej cirkvi po štátny ateizmus. Oboje je v dejinách ľudstva známe. Vyvolať extrém bolo možné mnoho ráz a mnohí pri tom trpeli. O to významnejšou je výzva uvažovať o vyváženom vzťahu štátu k cirkvám a náboženským organizáciám. Moderná doba pred nás kladie mnoho naliehavých otázok. Súvisia s meniacou sa religiózno-demografickou situáciou v starých demokraciách starého kontinentu, ako aj v postkomunistických krajinách stredovýchodnej Európy. Sú zvýraznené migráciou z tretích krajín a čoraz výraznejšími stretnutiami a konfliktmi názorov na život, a aj stretnutiami rôznych životných štýlov v 21. storočí. Ide o otázky, ktoré sa týkajú samej podstaty zmyslu života, jeho naplnenia a vyjadrenia. Dôležitosť týchto otázok nás stavia pred úlohu hlboko premyslieť akékoľvek pokusy o odpovede na ne. Týkajú sa toho, čo je človeku najdrahšie. Reflektujú jeho spôsob života, tradície, hodnoty a vzťah k svetu a iným ľudským bytostiam. Zohľadňujú tiež vzťahy k tým, ktorí majú iný svetonázor a preferujú iné hodnoty. Vždy však máme na zreteli, že konsensus o základných hodnotách je nevyhnutný. Aká je úloha štátu pri moderovaní zhody o základných hodnotách, o tom, čo je dôstojným ľudským životom? Ako má aktívne prispievať k vzájomnej tolerancii a spolupráci tých, ktorí majú rôzne náboženské vyznania a rôzne svetonázory? Čo je najvlastnejšie pre štát, ktorý definujeme ako nábožensky neutrálny? Aká miera spolupráce s cirkvami a náboženskými spoločnosťami je pre nábožensky neutrálny štát prípustná či žiaduca? V ktorých segmentoch spoločenského i privátneho života, a ako prebieha sekularizácia? Na tieto i ďalšie otázky sa podujali odpovedať účastníci slovensko-poľskej on-line vedeckej konferencie pod názvom Secular State (Sekulárny štát, Państwo świeckie), ktoré spoločne zorganizovali Ústav pre právne otázky náboženskej slobody Právnickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave a Fakulta práva a verejnej správy Warmnsko-mazurskej univerzity v Olštýne v dňoch 15. – 30. mája 2020. Predkladaný zborník je výsledkom ich spoločného uvažovania. Veríme, že obohatí súčasné diskusie o sekularnosti a náboženskej neutralite štátu a podnieti nové otázky, nové bádania a ďalšiu vedeckú spoluprácu. Podobnosti aj odlišnosti situácií v oboch susedných krajinách, v Poľsku i na Slovensku, sú pre nás vítaným a veľmi obohacujúcim referenčným rámcom. Umožňujú nám vnímať dôležitosť historických súvislostí, sociálnej a politickej situácie, ako aj širokú škálu ďalších aspektov ovplyvňujúcich našu súčasnosť.

Michaela Moravčíková

WPROWADZENIE

Współczesne konstytucje zawierają ogólne zasady określające stosunek państwa do religii i związków wyznaniowych. Uszczegółowienie tych zasad dokonuje się zazwyczaj w umowach międzynarodowych, a także w ustawach zwykłych oraz w praktyce sądowej i administracyjnej. Regulacje te pozwalają określić, czy dane państwo jest państwem wyznaniowym czy świeckim i jakiego typu jest ten system. Ustrojowe regulacje stosunków państwo – kościoły i inne związki wyznaniowe zawierają zasady relacji instytucjonalnych między tymi podmiotami oraz gwarancje wolności religijnej.

Demokratyczne państwo prawa nie eliminuje z różnych obszarów życia publicznego zasad etycznych i religijnych. Terminem państwo świeckie określa się takie państwo, w którym wszyscy obywatele są traktowani jednakowo bez względu na wyznanie i posiadają wolność w zakresie sprawowania czynności religijnych. Nie należy zatem państwa świeckiego utożsamiać z państwem ateistycznym, w którym mamy do czynienia z ateizacją społeczeństwa przy pomocy instytucji państwowych. W demokracji pluralistycznej kościoły i inne związki wyznaniowe mają prawo do oddziaływania na kształt opinii publicznej. Eliminacja religii ze stosunków międzyludzkich prowadzi bowiem do całkowitego relatywizmu państwowego. Gwarancje wolności sumienia i wyznania przysługujące każdej osobie ludzkiej, w tym respektowanie tradycji narodowych, społecznych, kulturalnych i przekonań religijnych, stanowią element neutralności państwa w znaczeniu pozytywnym. Państwo świeckie nie ignoruje związków wyznaniowych, ale współpracuje z nimi dla dobra człowieka.

Państwo świeckie i wspólnota religijna to dwie odrębne społeczności, ich władze w zakresie swoich spraw są niezależne. Celem Kościoła jest uświęcenie człowieka i troska o jego życie duchowe, a celem państwa jest staranie się o dobrobyt doczesny człowieka. Kościół stanowi moralną podporę państwa, a religia stoi na straży sprawiedliwości i wzajemnej miłości. Bez cnót obywateli sam dobrobyt materialny nie zapewni pomyślności państwu. Historia świadczy, że upadły te państwa, dla których tylko siła fizyczna, militarna, polityczna bez wyższych pobudek transcendentnych była spójnią ich jedności. Równouprawnienie religijne ma miejsce, gdy w systemie prawnym zapewniona jest równa obrona wszystkim wyznaniam, przyznane są adekwatne do potrzeb danego wyznania przywileje i prawa.

Justyna Krzywkowska

ŚWIECKOŚĆ PAŃSTWA A NAUCZANIE RELIGII W SZKOŁACH PUBLICZNYCH W POLSCE

SECULARITY OF THE STATE AND RELIGIOUS EDUCATION IN PUBLIC SCHOOLS IN POLAND

Dr. Justyna Krzywkowska

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Wydział Prawa i Administracji
University of Warmia and Mazury in Olsztyn
Faculty of Law and Administration

Streszczenie: Celem niniejszego artykułu jest ukazanie, jak w Polsce – państwie świeckim – organizowana jest nauka religii. Ze względu na strukturę wyznaniową polskiego społeczeństwa, przeanalizowane zostaną normy prawne (także kanoniczne) dotyczące największego liczebnie związku wyznaniowego, tj. Kościoła Katolickiego. Lekcje religii w szkołach publicznych nie mają charakteru obowiązkowego dla wszystkich uczniów. Dobrowolność uczęszczania na naukę religii w szkole wyraża się w stwierdzeniu „zgodnie z wolą zainteresowanych”. Do momentu osiągnięcia pełnoletniości o wyborze religii decydują rodzice. Po przekroczeniu tego wieku, to każdy uczeń sam decyduje o wyborze nauki niezależnie w jakim typie szkoły się znajduje. Forma zgody na uczestnictwo w lekcjach religii ma postać najprostszej zgody na piśmie. Prawo konstytucyjne stawia wymagania, aby nauczanie religii w szkole publicznej nie przyczyniało się do jakiegokolwiek dyskryminacji innych osób. Dla uczniów, którzy nie uczęszczają na lekcje religii/etyki dyrekcja szkoły jest zobowiązana zorganizować opiekę wychowawczą, gdy inni uczestniczą w tych zajęciach.

Słowa kluczowe: religia, tolerancja religijna, wolność religijna, szkoła, duchowny, państwo świeckie, fakultatywność, etyka, rodzice, wychowanie religijne i moralne

Abstract: This article aims at showing how religious education is organised in Poland, which is a secular state. Due to the denominational structure of Polish society, legal norms (including canonical norms) regarding the largest religious organisation, i.e. the Catholic Church, have been analysed. Religious education in public schools is not compulsory for all students. Voluntariness of learners to attend religious education classes at school is represented in the statement “in accordance with the will of the persons concerned”. Until reaching the age of majority, parents decide about the choice of religion. After exceeding this age, each student decides about the choice of education regardless of what type of school they are in. The form of consent to participate in religious education classes at school is in the simplest form of a written consent. Constitutional law requires that the teaching of religion in a public school should not contribute to any discrimination against others. For students who do not attend religious education classes/ ethics, the school head is obliged to provide supervision for that time.

Keywords: religion, religious tolerance, freedom of religion, school, priest, secular state, optionality, ethics, parents, religious and moral education

Wstęp

Państwa świeckie nie uznają jakiegokolwiek religii za oficjalną oraz jakiegokolwiek Kościoła jako Kościoła państwowego. Natomiast uznają zasadę równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych w relacji do państwa, jak również rozdzielenie Kościoła od państwa¹. Przykładem państwa świeckiego jest Polska, gdzie zasadę świeckości państwa potwierdza jego bezstronność w „sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych”². Religia jest obecna zarówno w wymiarze życia prywatnego, jak i publicznego. Obywatele, zgodnie z prawem do wolności religijnej, mają możliwość uzewnętrzniania swoich przekonań religijnych (poglądów, symboli, praktyk religijnych).

Obowiązującą w Polsce zasadę autonomii i wzajemnej niezależności Kościoła i państwa potwierdza Konstytucja RP: „Stosunki między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi są kształtowane na zasadach poszanowania ich autonomii oraz wzajemnej niezależności każdego w swoim zakresie, jak również współdziałania dla dobra człowieka i dobra wspólnego”³. W Polsce istnieją harmonijne relacje państwa z kościołami i innymi związkami wyznaniowymi. Na podstawie odrębnych ustaw, czyli tzw. indywidualnych ustaw wyznaniowych⁴, działa 15

¹ J. Krukowski, *Kościelne prawo publiczne. Prawo konkordatowe*, Lublin 2013, s. 47.

² *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* z dnia 2 kwietnia 1997 r., art. 25 ust. 2 (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

³ *Ibidem*, art. 25 ust. 3.

⁴ Nauczanie religii w edukacji publicznej uregulowane zostało w następujących ustawach indywidualnych: *ustawa* z dnia 17 maja 1989 r. *o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, art. 19 (Dz.U. z 2013 r., poz. 1169, z późn. zm.); *ustawa* z dnia 4 lipca 1991 r. *o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego*, art. 15 (Dz.U. Nr 66, poz. 287); *ustawa* z dnia 13 maja 1994 r. *o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej*, art. 9 (Dz.U. Nr 73, poz. 324); *ustawa* z dnia 13 maja 1994 r. *o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, art. 15 (Dz.U. Nr 73, poz. 323); *ustawa* z dnia 30 czerwca 1995 r. *o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Metodystycznego w Rzeczypospolitej Polskiej*, art. 13 (Dz.U. Nr 97, poz. 479); *ustawa* z dnia 20 lutego 1997 r. *o stosunku Państwa do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej*, art. 10 (Dz.U. Nr 41, poz. 253); *ustawa* z dnia 20 lutego 1997 r. *o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej*, art. 10 (Dz.U. Nr 41, poz. 252); *rozporządzenie* Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 28 marca 1928 r. *o stosunku Państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nie posiadającego hierarchii duchownej*, art. 17 (Dz.U. Nr 38, poz. 363); *ustawa* z dnia 21 kwietnia 1936 r. *o stosunku Państwa do Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej*, art. 32 (Dz.U. Nr 30, poz. 240); *ustawa* z dnia 21 kwietnia 1936 r. *o stosunku Państwa do Karaïmskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej*, art. 26 (Dz.U. Nr 30, poz. 241); *ustawa* z dnia 30 czerwca 1995 r. *o stosunku Państwa do Kościoła Polskokatolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, art. 10 (Dz.U. Nr 97, poz. 482); *ustawa* z dnia 30 czerwca 1995 r. *o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej*, art. 12 (Dz.U. Nr 97, poz. 481); *ustawa* z dnia 30 czerwca 1995 r. *o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijan Baptystów w Rzeczypospolitej Polskiej*, art. 12 (Dz.U. Nr 97, poz. 480); *ustawa* z dnia 20 lutego 1997 r. *o stosunku Państwa*

kościółów i innych związków wyznaniowych, zaś pozostałe działają na podstawie wpisu do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych. Podstawą funkcjonowania rejestru jest ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania⁵ oraz rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 31 marca 1999 r. w sprawie rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych⁶. Do rejestru wpisane są kościoły i inne związki wyznaniowe niemające uregulowanej sytuacji prawnej w formie odrębnej ustawy (dział A rejestru) oraz organizacje międzykościelne (dział B rejestru). Zgodnie z art. 30 ustawy generalnej prawo wpisu do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych odbywa się na podstawie deklaracji o utworzeniu kościoła lub innego związku wyznaniowego i wniosku o wpis do rejestru. Prawo wniesienia takiego wniosku przysługuje co najmniej 100 obywatelom polskim posiadającym pełną zdolność do czynności prawnych. Należy zaznaczyć, że podstawą prawną działania Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, oprócz ustawy indywidualnej z dnia 17 maja 1989 r.⁷ jest także Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.⁸

Państwo polskie jest gwarantem poszanowania wolności sumienia i religii, która przysługuje każdemu człowiekowi. Jednak wolność religijna ma swoje granice. Ograniczenia wolności wyznania zawarte są w art. 53 ust. 5 Konstytucji RP: „wolność uzewnętrzniania religii może być ograniczona jedynie w drodze ustawy i tylko wtedy, gdy jest to konieczne do ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób”.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie, jak w Polsce – państwie świeckim – organizowana jest nauka religii. Ze względu na strukturę wyznaniową polskiego społeczeństwa przeanalizowane zostaną – oprócz przepisów państwowego – także normy wewnętrzne dotyczące największego liczebnie związku wyznaniowego, tj. Kościoła Katolickiego. Z prawa do wyznawania religii płynie prawo do jej nauczania. Jest to prawo społeczne kościołów i innych związków wyznaniowych uznawane i respekto-

do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej, art. 12 (Dz.U. Nr 41, poz. 251); *ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego w Rzeczypospolitej Polskiej*, art. 13 (Dz.U. Nr 41, poz. 254).

⁵ *Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania* (Dz.U. z 2017 r., poz. 1153), tzw. ustawa generalna.

⁶ *Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 31 marca 1999 r. w sprawie rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych* (Dz.U. Nr 38, poz. 374).

⁷ *Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz.U. z 2013 r., poz. 1169, z późn. zm.).

⁸ *Konkordat zawarty między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską* podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r. (Dz.U. Nr 51, poz. 318).

wane także przez niewierzących. Bez wątpienia nauka i wychowanie stanowi jedno z podstawowych zadań człowieka. Zatem ograniczanie prawa do nauczania religii oznaczałoby nietolerancję i stanowiło naruszenie elementarnych zasad ludzkości. Nauczanie religii jest nieodzowną częścią pracy duszpasterskiej wielu kościołów i innych związków wyznaniowych, której swoboda realizowania zagwarantowana jest w Konstytucji RP.

Szkoła jako przestrzeń korzystania z wolności religijnej

Prawa kościołów i innych związków wyznaniowych oparte są na zasadzie poszanowania podstawowych praw i wolności wynikających z godności osoby ludzkiej⁹, a zwłaszcza prawa do wolności myśli, sumienia i religii¹⁰ oraz prawa rodziców do wychowania dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniem religijnymi i światopoglądowymi, które mają ścisły związek z nauczaniem religii w szkołach publicznych, jak również prawem kościołów do zakładania i prowadzenia szkół różnych szczebli.

Gwarancja wychowywania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem rodziców lub opiekunów prawnych została zawarta w art. 48, art. 53 ust. 3 oraz art. 70 ust. 3 Konstytucji RP¹¹. Przepisy te chronią przed naciskami ze strony władz publicznych, instytucji oświatowo-wychowawczych czy religijnych oraz narzucaniem przez nich wzorców wychowawczych¹². Konstytucja RP stwarza zatem odpowiednie warunki, aby rodzice mogli bez skrępowania wychowywać swoje dzieci w wybranej przez siebie wierze.

Istnieją liczne gwarancje prawne, które wskazują, że Państwo Polskie powinno stwarzać w ramach systemu oświatowego warunki umożliwiające rodzicom korzystanie z prawa do wychowania religijnego dzieci¹³. Jedną z form realizacji tego prawa

⁹ *Konstytucja RP*, art. 30.

¹⁰ *Ibidem*, art. 53 ust. 1

¹¹ M. Bielecki, *Ograniczenia wolności religijnej dziecka*, [w:] *Idea wolności w ukuciu historycznym i prawnym*, red. E. Kozerska, P. Sadowski i A. Szymański, Toruń 2010, s. 96.

¹² *Konstytucja RP*, art. 48 ust. 1.

¹³ Prawo do nauczania religii w szkołach publicznych w Polsce ma szerokie umocowanie. Gwarancje nauczania religii znajdują się zarówno w *Konstytucji* z 1997 r., które ograniczają się do ogólnych gwarancji, pozostawiając konkretne regulacje prawne aktom niższego rzędu. Także wielostronne umowy międzynarodowe dotyczące ochrony praw człowieka zawierają gwarancje, które wyznaczają pewne standardy dotyczące obecności religii w ramach edukacji szkolnej, np. art. 26 ust. 2-3 *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela*, 10 grudnia 1948 r. [w:] *Prawa człowieka. Wybór dokumentów międzynarodowych*, red. B. Gronowska, T. Jasudowicz. C. Mik, Toruń 1999, s. 12-20, czy art. 13 ust. 3 *Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych*, 16 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169). Na podstawie art. 12 ust. 1 *Konkordatu* – „(...) Państwo gwarantuje, że szkoły publiczne podsta-

jest nauczanie religii w szkołach publicznych. Religia jest przedmiotem szkolnym o charakterze konfesyjnym, prowadzić go mogą w systemie oświaty publicznej wszystkie prawnie funkcjonujące w Polsce kościoły i inne związki wyznaniowe, nie tylko Kościół Katolicki.

Prawidłowe wychowanie młodego pokolenia składa się z dobrego przygotowania do dorosłego życia, ale też z troski o jego rozwój duchowy i fizyczny. Wobec negatywnych zjawisk współczesności szczególnie pilnym zadaniem chrześcijańskich rodziców jest wychowanie dzieci i młodzieży w duchu poszanowania autorytetów, a także szacunku i odpowiedzialności. Rodzice katolicy mają obowiązek zatroszczyć się o to, aby ich dzieci uczęszczały na szkolne lekcje religii i uczestniczyły w parafialnym duszpasterstwie katechetycznym¹⁴.

Katechizacja jest jednym z najważniejszych i podstawowych zadań duszpasterskich. Prawo kanoniczne stanowi, że nauczanie religii jest to pogłębione i systematyczne nauczanie zarówno dzieci, młodzieży, jak i dorosłych w przedmiocie prawd wiary i życia chrześcijańskiego¹⁵. Katechizacja zatem wzmacnia wiarę i uświadamia sens i znaczenie nauki Jezusa Chrystusa w życiu każdego człowieka. Dzieci i młodzież posiadają konstytucyjne prawo do udziału w szkolnych lekcjach religii, kościoły i inne związki wyznaniowe mają prawo do jej nauczania, zaś nauczyciele religii do wynagrodzenia za swą pracę, tak jak nauczyciele innych przedmiotów.

wowe i ponadpodstawowe oraz przedszkola, prowadzone przez organy administracji państwowej i samorządowej organizują zgodnie z wolą zainteresowanych naukę religii w ramach planu zajęć szkolnych i przedszkolnych". Również art. 20 *ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania* zawiera gwarancję dotyczącą organizowania nauki religii w szkołach. Kwestie nauczania religii w sposób szczegółowy omawia *rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach* (Dz.U. z 1992 r. Nr 36, poz. 155 ze zm.).

¹⁴ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 25 stycznia 1983 r., AAS 75 II (1983) 1-317. *Kodeks Prawa Kanonicznego*. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań 1984, dalej skrót KPK („Rodzice, ponieważ dali dzieciom życie, mają bardzo poważny obowiązek i prawo ich wychowania. Stąd też na pierwszym miejscu do chrześcijańskich rodziców należy troska o chrześcijańskie wychowanie dzieci, zgodnie z nauką przekazywaną przez Kościół”), kan. 793 § 1-2 KPK („Rodzice oraz ci, którzy ich zastępują, mają obowiązek i zarazem prawo wychowania potomstwa. Rodzice katolicy mają ponadto obowiązek i prawo dobrania takich środków i instytucji, przy pomocy których, uwzględniając miejscowe warunki, mogliby lepiej zadbać o katolickie wychowanie swoich dzieci. Rodzice mają również prawo otrzymania od państwa pomocy potrzebnych do katolickiego wychowania dzieci”) oraz kan. 1136 KPK („Rodzice mają najcięższy obowiązek i najpierwsze prawo troszczenia się zgodnie, według swoich możliwości, o wychowanie potomstwa zarówno fizyczne, społeczne i kulturalne, jak i moralne oraz religijne”). Podobne obowiązki spoczywają na tych, którzy zastępują rodziców oraz na rodzicach chrześcijańskich (kan. 774 § 2 KPK).

¹⁵ KPK, kan. 773; Sobór Watykański II, *Deklaracja „Gravissimum educationis” o wychowaniu chrześcijańskim*, 28 października 1965 r., AAS 58 (1966) 728-739.

Obowiązki ze strony Kościoła Katolickiego w zakresie nauczania religii w szkole

Jak stanowi norma kodeksowa zadaniem Konferencji Biskupów jest troska o wydanie katechizmów dla własnego terytorium, po uprzednim uzyskaniu aprobaty Stolicy Apostolskiej¹⁶. To zadanie wypełnia Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski, której przewodniczącym jest bp Marek Mendyk, we współpracy z Biurem Programowania Katechezy.

Troską każdego biskupa diecezjalnego jest dbanie o jakość działalności katechetycznej, która wyraża się poprzez koordynację działań katechetycznych w diecezji, czuwanie nad autentycznością przekazywanej wiary oraz jakością stosowanych metod i środków dydaktycznych. Zadaniem biskupa diecezjalnego jest także wydanie norm dotyczących katechizacji¹⁷. Konkordat polski gwarantuje biskupom prawo kontrolowania zgodności nauczania religii z nauką Kościoła, w tym ustalania programu nauczania religii i podręczników¹⁸.

W diecezjach działalność katechetyczną w imieniu biskupa diecezjalnego koordynuje wydział katechetyczny kurii biskupiej¹⁹. Do jego zadań należy nadzór me-

¹⁶ KPK, kan. 775 § 2. Zob. <https://katecheza.episkopat.pl/kwk/programy-i-podreczniki> (dostęp: 01.05.2020).

¹⁷ KPK, kan. 775 § 1.

¹⁸ *Konkordat*, art. 12 ust. 2-3.

¹⁹ KPK, kan. 775 § 3. W Polsce funkcjonują: Wydział Katechetyczny Kurii Metropolitalnej Białostockiej, Wydział Katechetyczny Kurii Bielsko-Żywieckiej, Wydział Katechizacji i Szkół Katolickich w Diecezji Bydgoskiej, Referat Katechetyczny Kurii Metropolitalnej w Częstochowie, Wydział Katechezy i Szkolnictwa Katolickiego Kurii Diecezjalnej w Drohiczynie, Wydział Nauki Katolickiej Kurii Diecezjalnej Elbląskiej, Wydział Katechetyczny Elckiej Kurii Diecezjalnej, Wydział Katechetyczny Kurii Metropolitalnej Gdańskiej Sekcja Szkolno-Katechetyczna Wydziału Nauki i Kultury Chrześcijańskiej w Diecezji Gliwickiej, Wydział Katechetyczny w Archidiecezji Gnieźnieńskiej, Wydział Katechetyczny w Diecezji Kaliskiej, Wydział Katechetyczny Kurii Metropolitalnej w Katowicach, Wydział Katechetyczny Kurii Diecezjalnej w Kielcach, Wydział Katechetyczny w Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej, Wydział Katechetyczny w Archidiecezji Krakowskiej, Wydział Katechetyczny Legnickiej Kurii Biskupiej, Wydział ds. Wychowania Katolickiego w Archidiecezji Lubelskiej, Wydział Nauczania i Wychowania Katolickiego w Diecezji Łomżyńskiej, Wydział Nauki Katolickiej w Kurii Łowickiej, Wydział Katechetyczny Kurii Metropolitalnej Łódzkiej, Wydział Katechetyczny Kurii Diecezjalnej w Opolu, Wydział Katechetyczny w Diecezji Pelplińskiej, Wydział Katechetyczny Kurii Diecezjalnej Płockiej, Referat Katechetyczny w Archidiecezji Poznańskiej, Wydział Nauki Katolickiej w Diecezji Przemyskiej, Wydział Katechetyczny Kurii Diecezji Radomskiej, Wydział Katechetyczny Kurii Diecezjalnej w Rzeszowie, Wydział Nauki i Wychowania Katolickiego Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu, Wydział Nauczania Katechetycznego w Diecezji Siedleckiej, Wydział Katechetyczny Kurii Diecezjalnej w Sosnowcu, Wydział Wychowania Katolickiego Kurii Metropolitalnej Szczecińsko-Kamińskiej, Wydział Katechetyczny Świdnickiej Kurii Biskupiej, Wydział Katechetyczny w Diecezji Tarnowskiej, Wydział Katechetyczny w Diecezji Toruńskiej, Wydział Nauki Katolickiej w Archidiecezji Warmińskiej, Wydział Duszpasterstwa Dzieci

rytoryczny nad nauczycielami religii oraz ich formacja, prowadzenie dokumentacji stanu katechizacji w diecezjach, współpraca z proboszczami oraz koordynacja współpracy z instytucjami oświatowymi. Pracę wydziału katechetycznego wspierają diecezjalni i dekanalni wizytatorzy katechetyczni. Szczególne zadania i obowiązki w zakresie katechizacji spoczywają na proboszczu²⁰. Niezależnie od lekcji religii prowadzonych w szkole, parafia prowadzi własne przygotowanie dzieci i młodzieży do sakramentów świętych. Proboszcz winien współdziałać zarówno z rodzicami, jak i nauczycielami, m.in. przy organizowaniu rekolekcji szkolnych w okresie Wielkiego Postu. Rozpoczęcie i zakończenie roku szkolnego należy połączyć ze Mszą świętą dla uczniów, rodziców i wszystkich pracowników szkół znajdujących się na terenie parafii.

Nauczyciele religii zatrudnieni w szkole są zobowiązani do sumiennego wypełniania swoich szkolnych obowiązków, nauczania religii zgodnie z programem katechetycznym, aktywnego udziału w radach pedagogicznych oraz spotkaniach katechetycznych w parafii. W każdej szkole powinna być sala katechetyczna albo przynajmniej kąciak katechetyczny.

Prawo nauczania jest częścią władzy jurysdykcyjnej. Kościół domaga się, by państwo nawzajem uznało jego suwerenność i zostawiło mu swobodę w zakresie jego spraw. Jak podkreśla Wojciech Góralski celem Konkordatu polskiego nie jest nadanie Kościołowi Katolickiemu i jego wiernym przywilejów, ale zapewnienie gwarancji poszanowania wolności religijnej. Państwo polskie przez zawarcie Konkordatu nie stało się państwem wyznaniowym katolickim.²¹ Kościół i państwo istnieją obok siebie jako dwie zupełnie odrębne społeczności.

Zasady organizowania lekcji religii w szkołach publicznych w Polsce

Zgodnie z art. 53 ust. 4 Konstytucji RP – „Religia kościoła lub innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej może być przedmiotem nauczania w szkole, przy czym nie może być naruszona wolność sumienia i religii innych osób”.

i Młodzieży Kurii Metropolitalnej Warszawskiej, Wydział Nauki Katolickiej w Diecezji Warszawsko-Praskiej, Wydział Katechetyczny Kurii Diecezjalnej we Włocławku, Wydział Katechetyczny w Archidiecezji Wrocławskiej, Wydział Nauki i Wychowania Katolickiego Kurii Diecezjalnej w Zamościu, Wydział Nauki Katolickiej w Diecezji Zielonogórsko-Gorzowskiej.

²⁰ KPK, kan. 777. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 2, *Lud Boży jego nauczanie i uświęcania*, Olsztyn 2002, s. 301.

²¹ W. Góralski, *Znaczenie konkordatu między Stolicą Apostolską i Polską w kontekście transformacji ustrojowych*, „Biuletyn” Stowarzyszenia Kanonistów Polskich 27 (2014), s. 71.

Powyższy artykuł Konstytucji RP ma ścisły związek ze wspomnianym już wcześniej uprawnieniem rodziców do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego i religijnego zgodnie ze swoimi przekonaniem (art. 53 ust. 3 w związku z art. 48 Konstytucji).

Respektując pluralizm wyznaniowy i światopoglądowy społeczeństwa nauczanie religii w Polsce jest organizowane przez państwo we współdziałaniu z kościołami i innymi związkami wyznaniowymi²². Podczas lekcji religii uczniowie uczą się prawd wiary i zasad moralności. W Polsce obowiązek szkolny obowiązuje do ukończenia 18 roku życia, a w kwestii wyboru szkoły decydują rodzice. Religia do szkół publicznych została ponownie wprowadzona od 1 września 1990 r. Zdecydowana większość dzieci i młodzieży uczęszcza do szkół publicznych, gdzie wymiar godzin z religii wynosi dwie godziny lekcyjne (po 45 min.) w dwóch różnych dniach tygodnia. Wymiar godzinowy może być zmniejszony w uzasadnionych przypadkach jedynie za zgodą biskupa diecezjalnego Kościoła Katolickiego albo władz zwierzchnich pozostałych kościołów i innych związków wyznaniowych.

Zgodnie z § 2 ust. 5 rozporządzenia z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach dopuszcza nieodpłatne udostępnianie sal lekcyjnych na cele katechetyczne, w terminach wolnych od zajęć szkolnych, kościołom i związkom wyznaniowym również nie organizującym nauczania religii w ramach systemu oświatowego²³.

Szkolne zajęcia z religii prowadzone są przez nauczycieli upoważnionych przez związki wyznaniowe, a wynagradzanych przez państwo. Kapłani, katecheci zakonni i świeccy, którzy otrzymali misję kanoniczną nie mogą traktować katechezy jak zwykłej pracy zawodowej, ale jako powołanie i misja. Z tego powodu wybór kandydatów na stanowisko nauczyciela religii powinien być bardzo staranny²⁴. Nauczyciele religii podejmujący posługę katechetyczną winni spełniać, oprócz wymogów zawodowych (przygotowanie pedagogiczne, wykształcenie teologiczne), odpowiednie wymogi religijne i moralne. Cofnięcie skierowania do nauczania religii jest równoznaczne

²² J. Krukowski, *Religia w edukacji publicznej w państwach Unii Europejskiej. Panorama systemów*, [w:] *Religia i etyka w edukacji publicznej*, red. J. Krukowski, P. Sobczyk, M. Poniatowski, Warszawa 2014, s. 37; Z. Grocholewski, *Współdziałanie Kościoła i szkoły w realizacji misji wychowania – doświadczenia i perspektywy z punktu widzenia Stolicy Apostolskiej*, [w:] *Ochrona funkcji wychowawczej rodziny*, red. J. Krukowski, A. Maćkowski, Szczecin 2007, s. 129-150; J. Krukowski, *Stanowisko Kościoła Katolickiego w relacji do państwa w sprawie nauczania religii w szkołach*, [w:] *Nauczanie religii w szkole w państwie demokratycznym*, red. J. Krukowski, Lublin 1991, s. 11.

²³ *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych* (Dz.U. z 1992 r. Nr 36, poz. 155 ze zm.).

²⁴ T.J. Zieliński, *Nauczyciel szkoły publicznej a powinności z art. 25 ust. 2 Konstytucji RP*, [w:] *Standardy bezstronności światopoglądowej władz publicznych*, red. A. Mezglewski, A. Tunia, Lublin 2013, s. 57.

z utratą uprawnień do nauczania religii w danym przedszkolu lub szkole. O cofnięciu skierowania właściwe władze kościołów lub innych związków wyznaniowych powiadamiają dyrektora szkoły oraz organ prowadzący.

Poniższa tabela przedstawia procentowy rozkład kategorii nauczycieli religii w roku szkolnym 2018/2019.²⁵

Kategorie	% nauczycieli religii reprezentujących daną kategorię
Świeccy	58,3
Księża diecezjalni	31,6
Osoby zakonne	9,8
Alumni/diakoni	0,3

Lekcje religii nie mają charakteru obowiązkowego dla wszystkich uczniów. Nauczanie religii odbywa się zgodnie z pisemną wolą zainteresowanych. Przez „zainteresowanych” należy rozumieć rodziców bądź opiekunów prawnych niepełnoletnich uczniów, a gdy uczeń jest pełnoletni to wówczas sam decyduje o uczestnictwie w lekcjach religii. Forma zgody na uczestnictwo w lekcjach religii ma postać najprostszej zgody na piśmie, która składana jest na ogół do wychowawcy klasy²⁶.

Państwo na lekcje religii patrzy z punktu widzenia dydaktyki, zaś Kościół decyduje o treści zajęć oraz odgrywa znaczącą rolę w zatrudnianiu nauczycieli. Nadzór nad nauczaniem religii sprawowany jest przez dyrektora szkoły, pracowników nadzoru pedagogicznego oraz wizytatorów wyznaczonych przez kościoły i inne związki wyznaniowe.

Ocenianie z religii odbywa się na zasadach podobnych do innych przedmiotów. Ocenę, chociaż nie ma ona wpływu na promocję ucznia do następnej klasy, umieszcza się na świadectwie szkolnym²⁷ i od roku szkolnego 2007/2008 liczy się do średniej ocen. Podstawą wystawiania oceny szkolnej w nauczaniu religii jest wiedza ucznia, jego umiejętności, a także aktywność, pilność i sumienność. Szkoła ma obowiązek zorganizowania lekcji religii dla grupy nie mniejszej niż 7 uczniów danej klasy. Dla mniejszej liczby uczniów powinny być organizowane w grupie międzyklasowej.

²⁵ Instytut Statystyki Kościoła, *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia AD 2020*, Warszawa 2020, s. 47.

²⁶ M. Czuryk, *Ochrona prawa rodziców do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem religijnymi i filozoficznymi w systemach edukacji publicznej w państwach członkowskich Unii Europejskiej*, Warszawa 2013, s. 383; M. Bielecki, *Prawa rodziców w systemie oświaty*, „Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL” 3 (2007), z. 1, s. 281-303.

²⁷ Na świadectwie szkolnym znajduje się rubryka do wpisania oceny z przedmiotu „religia/etyka”.

Konstytucyjny przepis gwarantujący nauczanie religii w szkołach publicznych został uszczegółowiony w Konkordacie z 1993 r.. W art. 12 ust. 2 czytamy, że „Program nauczania religii katolickiej oraz podręczniki opracowuje władza kościelna i podaje je do wiadomości kompetentnej władzy państwowej”. W ten sposób uznana została właściwość władz kościelnych do opracowania programów nauczania religii katolickiej i doboru odpowiednich podręczników. Konieczność przekazania władzy państwowej programu nauczania i wykazu podręczników wynika z faktu odbywania się zajęć na terenie szkół publicznych²⁸.

W polskich szkołach uczniowie mają także możliwość nauki etyki, która również ma status przedmiotu fakultatywnego. Umieszczenie nauczania religii w ramach planu zajęć szkolnych nie narusza świeckości szkoły. Pisemne oświadczenie woli rodziców, prawnych opiekunów czy samych pełnoletnich uczniów jest potwierdzeniem uczestnictwa uczniów w nauce religii w szkole. Uczniowie, którzy nie uczęszczają na lekcje religii, nie mają obowiązku uczęszczania na żadne zajęcia zastępcze.

Poniższa tabela ilustruje odsetek uczniów uczęszczających na lekcji religii we wszystkich typach szkół w roku szkolnym 2018/2019 w poszczególnych diecezjach²⁹.

Diecezja	% uczniów uczestniczących w lekcjach religii
białostocka	85,4
bielsko-żywiecka	88,4
bydgoska	89,4
częstochowska	94,3
drohiczynska	92,9
elbląska	90,1
ełcka	91,7
gliwicka	85,3
gnieźnieńska	83,0
gdańska	brak danych
kaliska	93,7
katowicka	90,0

²⁸ A. Mezglewski, *Polski model edukacji religijnej w szkołach publicznych. Aspekty prawne*, Lublin 2009, s. 184.

²⁹ *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia AD 2020*, op. cit., s. 46.

Świeckość państwa a nauczanie religii w szkołach publicznych w Polsce

kielecka	89,1
koszalińsko-kolobrzaska	94,0
krakowska	92,3
legnicka	87,1
lubelska	93,9
łomżyńska	96,5
łowicka	96,5
łódzka	77,7
opolska	93,8
pelplińska	99,0
płocka	95,0
poznańska	brak danych
przemyska	98,6
radomska	brak danych
rzeszowska	99,0
sandomierska	92,0
siedlecka	brak danych
sosnowiecka	75,2
szczecińsko-kamieńska	85,2
świdnicka	87,5
tarnowska	97,3
toruńska	91,0
warmińska	79,4
warszawska	74,8
warszawsko-praska	brak danych

Wśród mniejszościowych kościołów i innych związków wyznaniowych, których lekcje religii prowadzone są na terenie szkół w Polsce należy wymienić następujące: Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny, Kościół Ewangelicko-Augsburski, Kościół Ewangelicko-Reformowany, Kościół Adwentystów Dnia Siódmego, Kościół Chrześcijan Baptystów, Kościół Zielonoświątkowy, Kościół Wolnych Chrześcijan,

Muzułmański Związek Religijny, Biblijny Kościół Baptystyczny, Kościół Katolicki obrządku bizantyjsko-ukraińskiego, Zbór Kościoła Ewangelickiego³⁰.

Podsumowanie

W Polsce lekcje religii są przedmiotem fakultatywnym (pobieranie nauki religii przez uczniów uzależnione jest od pozytywnego oświadczenia woli uczestniczenia w tych lekcjach). Dobrowolność uczęszczania na naukę religii w szkole dodatkowo wzmocniona jest odwołaniem się do zasad wolności religijnej i tolerancji oraz prawa rodziców do religijnego wychowania dzieci. Nauczanie religii w szkołach jest potwierdzeniem gwarancji wpisanym do ustawodawstwa państwowego. Religia – jak podkreśla Paweł Borecki – wciąż posiada dla rządzących istotne atuty³¹. Wzajemne uznanie autonomii i niezależności we właściwych sobie dziedzinach oraz zobowiązanie do współdziałania dla rozwoju człowieka i dobra wspólnego to podstawowe zasady relacji państwo – kościoły i inne związki wyznaniowe w Polsce. Z pewnością Konkordat przyczynił się do stabilizacji stosunków państwo-kościelnych.

Prawo konstytucyjne stawia wymaganie, aby nauczanie religii w szkole publicznej nie przyczyniało się do jakiegokolwiek dyskryminacji innych osób. Dla uczniów, którzy nie uczęszczają na lekcje religii dyrekcja szkoły jest zobowiązana zorganizować opiekę wychowawczą, gdy inni uczestniczą w tych zajęciach. Lekcje religii w Polsce są integralnym elementem systemu edukacji. Stanowią one realizację przyjaznego modelu relacji państwo – Kościół.

Bibliografia

Źródła

1. *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 25 stycznia 1983 r., AAS 75 II (1983) 1-317. *Kodeks Prawa Kanonicznego*. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań 1984.
2. Instytut Statystyki Kościoła, *Annuaire Statisticum Ecclesiae in Polonia AD 2020*, Warszawa 2020.
3. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.).
4. *Konkordat zawarty między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską* podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r. (Dz.U. Nr 51, poz. 318).

³⁰ Rzecznik Praw Obywatelskich, *Dostępność lekcji religii wyznań mniejszościowych i lekcji etyki w ramach systemu edukacji szkolnej analiza i zalecenia*, „Zasada równego traktowania. Prawo i praktyka” 17 (2015), s. 19.

³¹ P. Borecki, *Znamiona państwa wyznaniowego – uwagi na kanwie dorobku współczesnego konstytucjonalizmu*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 20 (2017), s. 223.

5. *Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych*, 16 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169).
6. *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela*, 10 grudnia 1948 r. [w:] *Prawa człowieka. Wybór dokumentów międzynarodowych*, red. B. Gronowska, T. Jasudowicz. C. Mik, Toruń 1999.
7. *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 28 marca 1928 r. o stosunku Państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nie posiadającego hierarchji duchownej* (Dz.U. Nr 38, poz. 363).
8. *Ustawa z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz.U. Nr 30, poz. 240).
9. *Ustawa z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Karaimskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz.U. Nr 30, poz. 241).
10. *Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz.U. z 2013 r., poz. 1169, z późn. zm.).
11. *Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania* (Dz.U. z 2017 r., poz. 1153).
12. *Ustawa z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego* (Dz.U. Nr 66, poz. 287).
13. *Ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz.U. Nr 73, poz. 324).
14. *Ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz.U. Nr 73, poz. 323).
15. *Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz.U. Nr 97, poz. 479).
16. *Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Polskokatolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz.U. Nr 97, poz. 482).
17. *Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz.U. Nr 97, poz. 481).
18. *Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz.U. Nr 41, poz. 253).
19. *Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz.U. Nr 41, poz. 252).
20. *Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijan Baptystów w Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz.U. Nr 97, poz. 480).
21. *Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz.U. Nr 41, poz. 251).
22. *Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego w Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz.U. Nr 41, poz. 254).
23. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach* (Dz.U. Nr 36, poz. 155 ze zm.).
24. *Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 31 marca 1999 r. w sprawie rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych* (Dz.U. Nr 38, poz. 374).
25. *Sobór Watykański II, Deklaracja „Gravissimum educationis” o wychowaniu chrześcijańskim*, 28 października 1965 r., AAS 58 (1966) 728-739.

Literatura

1. Bielecki M., *Ograniczenia wolności religijnej dziecka*, [w:] *Idea wolności w ukuciu historycznym i prawnym*, red. E. Kozerska, P. Sadowski i A. Szymański, Toruń 2010.
2. Bielecki M., *Prawa rodziców w systemie oświaty*, „Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL” 3 (2007), z. 1.

3. Borecki P., *Znamiona państwa wyznaniowego – uwagi na kanwie dorobku współczesnego konstytucjonalizmu*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2017, t. 20.
4. Czuryk M., *Ochrona prawa rodziców do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem religijnymi i filozoficznymi w systemach edukacji publicznej w państwach członkowskich Unii Europejskiej*, Warszawa 2013.
5. Góralski W., *Znaczenie konkordatu między Stolicą Apostolską i Polską w kontekście transformacji ustrojowych*, „Biuletyn” Stowarzyszenia Kanonistów Polskich 2014, t. 27.
6. Grocholewski Z., *Współdziałanie Kościoła i szkoły w realizacji misji wychowania – doświadczenia i perspektywy z punktu widzenia Stolicy Apostolskiej*, [w:] *Ochrona funkcji wychowawczej rodziny*, red. J. Krukowski, A. Maćkowski, Szczecin 2007.
7. Krukowski J., *Kościelne prawo publiczne. Prawo konkordatowe*, Lublin 2013.
8. Krukowski J., *Religia w edukacji publicznej w państwach Unii Europejskiej. Panorama systemów*, [w:] *Religia i etyka w edukacji publicznej*, red. J. Krukowski, P. Sobczyk, M. Poniatowski, Warszawa 2014.
9. Krukowski J., *Stanowisko Kościoła Katolickiego w relacji do państwa w sprawie nauczania religii w szkołach*, [w:] *Nauczanie religii w szkole w państwie demokratycznym*, red. J. Krukowski, Lublin 1991.
10. Mezglewski A., *Polski model edukacji religijnej w szkołach publicznych. Aspekty prawne*, Lublin 2009.
11. Pawluk T., *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 2, *Lud Boży jego nauczanie i uświęcania*, Olsztyn 2002.
12. Rzecznik Praw Obywatelskich, *Dostępność lekcji religii wyznań mniejszościowych i lekcji etyki w ramach systemu edukacji szkolnej analiza i zalecenia*, „Zasada równego traktowania. Prawo i praktyka” 2015, nr 17.
13. Zieliński T.J., *Nauczyciel szkoły publicznej a powinności z art. 25 ust. 2 Konstytucji RP*, [w:] *Standardy bezstronności światopoglądowej władz publicznych*, red. A. Mezglewski, A. Tunia, Lublin 2013.

Dr Justyna Krzywkowska

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Wydział Prawa i Administracji

ORCID: 0000-0002-0667-6453

justyna.krzywkowska@uwm.edu.pl

SEKULARIZÁCIA A MANŽELSKÉ PRÁVO NA ÚZEMÍ SLOVENSKA (KONIEC 19. A PRVÁ POLOVICA 20. STOROČIA)¹

SECULARIZATION AND MATRIMONIAL LAW IN SLOVAKIA (END OF THE 19TH AND THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY)

doc. JUDr. Míriam Laclavíková, PhD.

Katedra dejín práva, Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Department of Legal History, Trnava University in Trnava, Faculty of Law

Abstrakt: Štúdia analyzuje proces sekularizácie rodinného, resp. manželského práva na báze zásadných právnych úprav – uhorského Manželského zákona (zák. čl. XXXI/1894), československého zákona č. 320/1919 Zb. z. a n. o obradnostiach zmluvy manželskej a ľudovo-demokratického československého zákona č. 265/1949 Zb. o rodinnom práve. Zamerala sa na politické a spoločenské dianie a proces priprav návrhov zákonov označovaných v dobe svojho vzniku za revolučné, modernizačné či radikálne. Štúdia sa zamerala na ideové vplyvy a argumentáciu presadenia reforiem, osobitne civilnej formy uzavretia manželstva.

Kľúčové slová: Československo rodinné právo, manželské právo, civilná forma uzavretia manželstva

Abstract: The study analyses process of secularization of the Family Law, exactly Matrimonial Law on the basis of fundamental legal regulations - Hungarian Marriage Act (Act. Article XXXI / 1894), Czechoslovak Act no. 320/1919 Zb. z a n. on the Ceremonies of the Marriage Contract and the Czechoslovak socialist Act no. 265/1949 Zb.. on Family Law. It focused on political and social events and the process of drafting laws called revolutionary, modernizing or radical at the time of its creation. The study focused on the ideological influences and arguments of the promotion of reforms, especially the civil marriage.

Keywords: Czechoslovakia, Family Law, Matrimonial Law, Civil Marriage

Úvod

Manželské právo prešlo od konca 19. storočia pomerne zásadnou premenou. Medzníkom sa stal **zákonný článok XXXI/1894 o manželskom práve (skrátene Manželský zákon z r. 1894)**, na ktorý nadviazali úpravy týkajúce sa náboženského vyznania detí (zák. čl. XXXII/1894 o náboženskom vyznaní detí) a o matrikách (zák. čl. XXXIII/1894 o matrikách).

¹ Štúdia je súčasťou riešenia grantovej úlohy VEGA č. 1/0018/19 s názvom *Renesancia zabudnutých a znovu obnovených inštitútov dedičského práva na Slovensku*.

Predmetné úpravy predstavovali v uhorských podmienkach vyvrcholenie zápasu o podstatu manželstva a jeho chápanie, ktorý prebiehal medzi liberálnym prúdom a konzervatívnym (kresťanským) prúdom. Na politických i spoločenských fórach sa riešili najmä otázky charakteru a podstaty manželstva (sviatosť versus zmluva), otázky spôsobu uzavierania manželstva (cirkevná alebo civilná forma) a otázky prípustnosti a následne konkrétnej úpravy rozvodu manželstva. Proces premeny manželského práva a jeho „sekularizácie“ bol jedným z dominantných uhorských právno-politických a spoločenských fenoménov 80.tych a 90.tych rokov 19. storočia. V zmysle liberálnej interpretácie Uhorsko ním malo nastúpiť éru zásadnej modernizácie právneho poriadku (popri prijatí iných kľúčových noriem, osobitne Občianskeho zákonníka) a signifikantné je, že modernizáciu zdôrazňoval aj zákonodarca v roku 1949 pri budovaní nového ľudovodemokratického rodinného práva (zákona o rodinnom práve z r. 1949). V oboch prípadoch išlo o presadenie požiadavky podstatnej sekularizácie inštitútu manželstva. Istým medzistupňom v rámci sekularizácie manželstva s ohľadom na právnu úpravu platnú na území Slovenska bol zákon č. 320/1919 Zb. z. a n. o obradnostiach zmluvy manželskej, ktorý presadil fakultatívnu – civilnú/cirkevnú - formu uzavretia manželstva (išlo o kompromis oproti pôvodne navrhovanej obligatórnej civilnej forme). Štúdia sa pokúsi predstaviť (aj na báze dôvodových správ k jednotlivým návrhom) snahy o sekularizáciu manželského práva, alebo širšie politický a spoločenský boj o charakter manželstva od konca 19. a v prvej polovici 20. storočia. Mimoriadne zaujímavým bolo totiž sledovať argumentačnú platformu, t.j. zdôvodnenie nutnosti sekularizovať manželstvo a širšie aj rodinu.

Čo to ale znamenal alebo čo mal v podstate priniesť proces sekularizácie? Prečo termín „sekularizácia“ vyvoláva (a v podstate aj v minulosti vyvolávala) pomerne zásadné politické a spoločenské rozpory a vášne? Naráža adjektívum sekulárny/svetský – teda pomerne emočne prázdne prídavné meno – na našu náboženskú a hodnotovú orientáciu? Aký má táto „zrážka“ súvis s rodinným právom a konkrétne s inštitúciou manželstva a rodiny?

V zaujímavej štúdií Michala Valča *Sekularizácia ako výzva pre tradičné náboženstvá Európy podľa Charlesa Taylora* nám jej autor približuje pohľad známeho kanadského filozofa a religionistu venujúceho sa problematike sekularizácie spoločnosti v súvislosti s ideológiami, kultúrou a náboženstvom. Ch. Taylor rozlišuje tri významy slova sekulárny, ktoré spája s troma vývojovými etapami fenoménu sekularizácie západného sveta. Práve tento vhlad do procesu sekularizácie nám odkryje jej historický a právno-filozofický rozmer, podmienenosť alebo naviazanosť. Sekularizačný proces Ch. Taylor spája s obdobím stredoveku, s dobou osvietenstva a s modernou érou. Podľa slov autora:

„V minulosti v období stredovekého, „mystériom nasiaknutého“ sveta, teda v dobe tesného prepojenia kresťanstva, politiky a kultúry v Európe (kresťanský svet), sa označenie sekulárny vzťahovalo na svetské aktivity, teda aktivity bežného života, ktoré neboli považované za posvätné – ako napríklad farmárčenie, rodinný život, remeslá a podobne. A hoci takéto svetské (sekulárne) povinnosti ľudí neboli považované za ich najvznešenejšie životné povolanie, slovo sekulárny malo pozitívny význam. Náboženstvo sa dotýkalo takmer každej sféry ľudského života vrátane verejného priestoru. Takže nábožensky založení ľudia, teda takmer všetci vo vtedajšej spoločnosti, boli veľkú časť svojho života zaneprázdnení svojimi sekulárnymi úlohami.

Druhý význam slova sekulárny sa vynára počas éry európskeho osvietenstva a postupne sa kryštalizuje v presvedčení, že verejný priestor je a musí ostať zbavený akéhokoľvek odkazu na transcendentno – či už inštitucionalizované vo forme náboženstva, alebo nie. Tento priestor sa, povedané Taylorovými slovami, stáva „vyprázdnený od Boha či akejkolvek zmienky o absolútnej skutočnosti“. Byť sekulárnym v tomto význame vlastne znamená byť výsledkom procesu sekularizácie ako ideológie, ideológie sekularizmu. Ideologický sekularizmus je zámerne anti-náboženským, imanentistickým filozofickým nazeraním na realitu. Tento smer vyzdvihuje napredovanie ľudstva v procese emancipácie smerom od náboženských a mytologických povier k univerzálnej neutralite rozumu, vedy a zákona. Byť sekulárnym v tomto druhom význame znamená opustiť a vytesniť náboženskú vieru a zmienky o transcendentne vo všeobecnosti, aspoň z verejného priestoru.“²

Oba rozmery sekularizácie (vynechala som tretí rozmer sekularizácie modernej éry) nám odkryli právno-filozofické pozadie prijatia právnej úpravy reformujúcej rodinné právo v roku 1894, v roku 1919. Východiskom sa stala kritika tradícií a konzervativizmu a rozmach nového liberálneho myšlienkového prúdu. Práve rozvoj nového názoru na manželstvo a vôbec potreba jeho reformy tak v zásade mali vytesniť kánonický základ, i keď právna úprava obsiahnutá v Manželskom zákone z r. 1894 (podobne ani socialistická úprava z roku 1949) sa tohto základu nemohli úplne zbaviť (napr. úprava prekážok uzavretia manželstva).

1. Manželský zákon z r. 1894 a proces sekularizácie

Prijatie Manželského zákona v roku 1894, ktorý zostal na slovenskom území ako časti Československej republiky v platnosti až do roku 1949 (s jednou novelizáciou

² VALČO, M. Sekularizácia ako výzva pre tradičné náboženstvá Európy podľa Charlesa Taylora. In: *Historia Ecclesiastica*, 2018, roč. 9, 1, s. 177.

v podobe zákona č. 320/1919 Zb. z. a n. platil), bolo v Uhorsku poznačené pomerne búrlivými udalosťami, nepokojmi, demonštráciami, šarvátkami, provokáciami a stretmi. V politickej hre bola idea pokroku konfrontovaná s ideou „konzervatívneho spiatocníctva“. Charakter manželstva ako občianskoprávneho inštitútu bol konfrontovaný s chápaním manželstva ako sviatosti. Rozlučiteľnosť manželstva chápaná ako „požiadavka doby“ bola konfrontovaná s kresťanstvom presadzovaným konceptom nerozlučiteľnosti. Vo vzťahu k deťom sa prehodnocuje otázka určenia náboženského vierovyznania detí. Ústrednou požiadavkou liberálnych kruhov bola sekularizácia manželského práva – chápaná ako jeho zásadná premena smerom k zmluve, ktorej uzavretie ale aj rozviazanie malo patriť do kompetencie štátu a jeho orgánov.³ Odbornejšou a z hľadiska práva oprávnenou bola požiadavka zjednotenia predpisov manželského práva. Uhorsko bolo totiž aj vzhľadom na svoje národnostné zloženie charakteristické mimoriadnou rôznorodosťou konfesijných manželskoprávných systémov, vcelku ich na tomto území koncom 19. storočia platilo celkovo deväť.⁴

Politické napätie poznamenalo aj vzťahy medzi katolíckou cirkvou a štátom s dosahom na celú spoločnosť a kulminovalo v rokoch 1890 – 1895. Vatikánske noviny *L'Osservatore Romani* dňa 24. februára 1894 uverejnili nasledovnú správu: „*Vo všetkých politických kruhoch, a to aj tých, ktoré sú mimo parlamentnej sféry, prevláda taký nepokoj, dokonca až podráždenie mysle, ktoré nikdy nevládlo priebehu rokovaní o zmiešaných manželstvách, ani v priebehu rokovaní o vojenských právnych predpisoch či o administratívnej reforme. Už viac týždňov na všetkých verejných miestach, ako aj v súkromných domoch sa nehovorí o inom, ako o civilnom sobáši. Kamkoľvek idete, či už si vypiť pohár piva, alebo do kaviarne popíjať šálku kávy, nemáte pokoj: dokonca aj poslíčkovia na námestí a lampári nehovoria o ničom inom, ako o civilnom sobáši.*“⁵ Prvý návrh zákona o povinnom civilnom sobáši z roku 1892 spôsobil demisiu vlády grófa

³ LANCZOVÁ, I. *Dejiny právnej úpravy rozvodov na území Slovenska*. Praha: Leges, 2018, s. 15 – 18.

⁴ Manželské právo katolíckej cirkvi sa riadilo predpismi kánonického práva, srbskí pravoslávni veriaci vychádzali zo zákonníka Kormčaja kniga, rumunskí pravoslávni veriaci z právnych zbierok Pravila a Pidalion. Evanjelické cirkvi augsburského a helvétskeho vyznania sa v oblasti manželského práva riadili Jozefínskym patentom a patrili pod svetské súdnictvo. Zvláštne postavenie sedmohradských reformovaných cirkví dokladá aj existencia samostatných príručiek pre manželské právo: sedmohradská reformovaná cirkev sa v tejto oblasti riadila knihou Petra Boda: *Synopsis iuris connubialis* a sedmohradská evanjelická cirkev augsburského vyznania zasa sobášnym poriadkom z roku 1870 nazvaným *Eheordnung*, unitári mali svoj *Unitáriusi egyházi törvény* a házassági jogról a židia mali okrem vlastných predpisov rešpektovať nariadenie dvorskej kancelárie z roku 1863. MÚČSKA, V. Vývoj manželského práva na území Slovenska od najstarších čias do konca 20. storočia. In: *Príručka ku genealogickému výskumu na Slovensku a v slovackálnom zahraničí*. Martin: Slovenská genealogická spoločnosť, 2004, s. 35.

⁵ Citované podľa: MALINIÁKOVÁ, E.: Zákon o manželstvom práve a parlamentné rozpravy v Uhorsku v roku 1894. In: *Forum Historiae*, 9, 2015, č. 1, s. 97.

Gyulu Szapáryho (1890 – 1892). Druhý návrh bol podaný a schválený v roku 1894.⁶ Politická kríza a nezhody medzi predsedom vlády Wekerlem a cisárom Františkom Jozefom vrcholili v máji a júni 1894. Návrh manželského zákona prešiel dolnou snemovňou uhorského parlamentu pomerne hladko, v hornej snemovni nebol prijatý. Následne sa návrh vrátil na prerokovanie do dolnej snemovne, ktorá ho opätovne prijala. Výsledok hlasovania v hornej snemovni bol tesný (v pomere hlasov 128 za a 124 proti). Cisár pomerne dlhšiu dobu váhal s podpísaním takto revolučného zákona, nakoniec však Manželský zákon pod tlakom nepokojov v Uhorsku podpísal 9. decembra 1894.⁷

Manželský zákon zakotvil obligatórny civilný sobáš, pričom po jeho uzavretí sa následne snúbenci mohli rozhodnúť, či uzavrú manželstvo aj cirkevnou formou. Duchovný alebo iný predstaviteľ náboženskej obce, ktorý by pripustil uzavretie cirkevného manželstva bez toho, aby strany preukázali, že už predtým uzavreli manželstvo civilné bol sankcionovaný normami trestného priestupkového práva (pokuta, väzenie).⁸ Výnimkou sa spod trestnej zodpovednosti bolo uzavretie manželstva v ohrození života (na smrteľnej posteli). Aj v tomto prípade sa však na takto (teda len cirkevne) uzavreté manželstvo sa neviazali žiadne právne následky. V tejto súvislosti môžem poukázať na nie ojedinelú situáciu nerešpektovania civilného spôsobu uzavierania manželstva, ktorú dokladá súdna prax. Najvyšší súd ČSR v roku 1933 rozhodoval spor,⁹ v ktorom sa riešila otázka existencie manželstva. Podľa výroku rozhodnutia: „*Jestli strany za doby účinnosti § 30 odst. 2 zák. čl. XXXI/1894 uzavreli sňatok len pred rabínom; takýto sňatok v žiadnom smere nelže pokladať za manželstvo.*“ Rozhodnutie poukázalo na nerešpektovanie zákona – osobitne zreteľné pri príslušníkoch židovského vierovyznania. Žalobca uzavrel manželstvo so žalovanou v roku 1897, ale len podľa židovského rítu, a preto manželstvo vzhľadom na rozpor s Manželským zákonom z r. 1894 nevzniklo.

⁶ MALINIÁKOVÁ, E.: Zákon o manželskom práve a parlamentné rozpravy v Uhorsku v roku 1894. In: *Forum Historiae*, 9, 2015, č. 1, s. 99 – 107.

⁷ LACLAVÍKOVÁ, M. Vznik manželstva na počiatku 20. storočia a tradície vidieckej komunity. In: *Právne tradície strednej a východnej Európy: Zborník z konferencie V. česko-slovenské právnohistorické stretnutie doktorandov a postdoktorandov konanej dňa 30. 6. 2017 v Bratislave*. LETKOVÁ, A. (ed.). Bratislava: Wolters Kluwer SR, s. r. o., 2017, s. 65 – 66.

⁸ FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A.: *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. III. vydanie pôvodného diela. Šamorín: Heuréka, 1998, s. 394.

⁹ Rozhodnutie Najvyššieho súdu ČSR z 16. februára 1933, Rv IV 9/32 (Úradná sbierka, V. č. 1185). Citované podľa: Úradná sbierka Rozhodnutí Najvyššieho súdu Československej republiky vo veciach občianskych z právnej oblasti. Bratislava: Nakladateľ a vydavateľ Právnická Jednota na Slovensku v Bratislave za podpory Ministerstva spravodlivosti, 1929 – 1939, roč. I. – IX.).

Liberálne kruhy v Manželskom zákone z r. 1894 vítali sekularizáciu, ktorá sa zamieňala s modernizáciou, konzervatívne kruhy úpravu vytrvalo kritizovali. Zásadná zmena, s ktorou sa manželské (širšie aj rodinné) právo na konci 19. a začiatku 20. storočia na území Slovenska vyrovnávalo, nemala na súdobú slovenskú rurálnu spoločnosť tak radikálny vplyv, aký by sa dalo očakávať. V slovenskom prostredí tradične spätom s kresťanstvom manželstvo prežívalo ako inštitút v podobe sviatosti a jeho rozlučiteľnosť bola vnímaná skôr negatívne. Po obligatórnom civilnom sobáši nasledoval spravidla obrad podľa predpisov príslušnej cirkvi, ktorý bol akceptovaný verejnou mienkou vidieckej komunity.¹⁰

2. Sekularizácia manželského práva a Československá republika (1918 – 1938)

Ešte markantnejšie sa liberálny prúd aktivizoval v dobe všeobecnej revolučnej eufórie po vzniku Československej republiky, teda v zmenených štátových a politických podmienkach. Už na prvej ustanovujúcej schôdzi Národného zhromaždenia (november 1918) bol totiž podaný „návrh Dr. Boučka a soudruhů, aby vydán byl zákon kterým se mění některá ustanovení zákona občanského o právu manželském“.¹¹ Predmetný návrh bol veľmi stručným, pozostával celkovo zo šiestich paragrafov a jeho ustanovenia sa nemali vzťahovať na Slovensko (kde už v zmysle ustanovení Manželského zákona z r. 1894 platil obligatórny civilný sobáš a rozlučiteľnosť manželstva). V zmysle návrhu malo byť manželstvo „*smlouvou občanskou, která se uzavírá před státním úřadem první stolice. Manželům je na vůli zůstaveno, dáti sňatku požehnati podle obřadů své církve*“.¹² Stanovená bola aj rozlučiteľnosť manželstva.

Predmetný návrh bol následne prepracovaný na ministerskej a parlamentnej úrovni a predložený na rokovanie právneho výboru Národného zhromaždenia. Návrh zákona už pozostával z 32 paragrafov a dôvodovej správy a po odbornej stránke na ňom spolupracovali aj významní odborníci z oblasti občianskeho práva prof. Krč-

¹⁰ Je zvláštnym paradoxom, že v tradičnom vidieckom prostredí sa daný fakt udržal aj počas obdobia socializmu, kedy po uzavretí manželstva civilným spôsobom nasledoval cirkevný sobáš, a až naň sa viazala aj zmena spoločenského statusu (spoločné bývanie manželov, prijatie manželky do rodiny manžela a pod.).

¹¹ Zasedání Národního shromáždění československého 1918. Tisk 1. Návrh Dra Boučka a soudr., aby vydán byl zákon, kterým se mění některá ustanovení zákona občanského o právu manželském. [cit. 2020-06-02]. Dostupné na internete: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0001_00.htm

¹² Zasedání Národního shromáždění československého 1918. Tisk 1. Návrh Dra Boučka a soudr., aby vydán byl zákon, kterým se mění některá ustanovení zákona občanského o právu manželském. [cit. 2020-06-02]. Dostupné na internete: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0001_00.htm

máť, prof. Hora, prof. Svoboda.. Dôvodová správa k tomuto návrhu sa plne hlásila k laicizácii a sekularizácii manželstva ako inštitútu. Návrh zákona odstraňoval konfesionálny charakter manželstva a presadzoval obligatórny civilný sobáš pre všetkých občanov¹³ a možnosť zrušenia manželstva rozlukou.¹⁴ Dôvodová správa k návrhu zákona sa argumentačne opiera o nevelmi hlbokú analýzu spôsobov uzatvárania manželstva v Európe a vo svete, aby zdôvodnila potrebu akceptácie civilného spôsobu uzatvárania manželstva ako prostriedku pokroku a nezaostávania za právnym vývojom v iných krajinách: „*Sňatek civilní je podmínkou platného manželství v Uhrách, ve Francii, Italii, Belgii, Nizozemsku, Švýcarsku, Rumunsku, Portugalsku, Německu, některých státech jihoamerických (Brasilii, Argentině atd.) a od revoluce i v Rusku. Ve Španělsku musí obřadu církevnímu přítomen býti státní úředník. V Anglii a Severní Americe snoubenci mají na vůli dáti se oddati buď úředníkem státním nebo knězem; v některých státech severoamerických stačí dokonce pouhá úmluva stran. Ve Skotsku vedle manželství církevním sňatkem založeného, uznává se za platné i manželství založené na faktickém společném bydlení, které se dá dodatečně na základě warrantu od šerifa vyžádaného zapsati do matriky sňatkové. Ryze církevní sňatek předepsán je, pokud mi známo, toliko v Srbsku; v Norsku pro příslušníky státní církve; ve Švédsku a Dánsku s některými výjimkami.*“¹⁵ Až následne sa odvoláva na oblasť prevzatého uhorského práva platného na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi: „*V Československé Republice nucený sňatek civilní je zaveden na Slovensku, kde platí právo uherské*“ v kontrapozícii so stavom platným v českých krajinách, na Morave a v Sliezsku: „*v ostatním území, pro které platí občan-*

¹³ Z textu návrhu zákona: „§ 8. Přivolení k manželství se prohlašuje před přednostou politického úřadu okresního (obecního) nebo jeho zástupcem u přítomnosti dvou svědků a přísedného zapisovatele. Příslušný jest úřad, který vyhlásil manželství. Před úřadem místně nepřislušným lze přivolení prohlásiti jen ke zmocnění úřadu místně příslušného. § 10. O uzavření manželství je zříditi zápis, jež podepíší mimo manžely oba svědkové a obě úřední osoby. Na zřízení zápisu a na jeho úpravě není závislá platnost manželství. § 11. Politické úřady okresní (obecní) vedou o vyhláškách a o sňatcích knihu vyhlášek a knihu sňatků a vydávají z nich na požádání úřední vysvědčení. § 12. Stranám je dáno na vůli, chtí-li -se podrobiti také obřadům církevním. Ale duchovní nesmí přijmouti přivolení k manželství, pokud se mu strany nevykáží oddacím listem příslušného úřadu.“ Citované podľa: Zpráva právního výboru o návrhu zákona na reformu manželského práva spolu s rezolučním návrhem Dra Rolíčka. [on-line]. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Národní shromáždění československé 1918-1920 - tisky. Zasedání Národního shromáždění československého roku 1919. Tisk 298. [cit. 2020-06-02]. Dostupné na internete: http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0298_01.htm

¹⁴ ŠOŠKOVÁ, I. *Manželstvo a manželsko-právne vzťahy vo svetle prvej kodifikácie československého rodinného práva 1949*. Banská Bystrica: Belianum, 2016, s. 61.

¹⁵ Citované podľa: Zpráva právního výboru o návrhu zákona na reformu manželského práva spolu s rezolučním návrhem Dra Rolíčka. [on-line]. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Národní shromáždění československé 1918-1920 - tisky. Zasedání Národního shromáždění československého roku 1919. Tisk 298. Důvodová zpráva. [cit. 2020-06-02]. Dostupné na internete: http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0298_01.htm

ský zákon rakouský, je pravidlem sňatek církevní; sňatek civilní lze uzavřít jen za podmíněk zákonem zvláště vytknutých.“¹⁶

Zdôvodnenia potreby sekularizácie a laicizácie manželstva v nadväznosti na programovo predpokladaný vývoj vzťahov medzi štátom a cirkvou dôvodová správa k návrhu vyjadrila nasledovne: „**Zaváděje nucený sňatek civilní pro všechny osoby bez rozdílu vyznání, návrh zákona následuje převážnou většinu států evropských, vyhovuje světské povaze naší republiky a činí značný krok ku předu na cestě vedoucí k rozluce státu od církví, která je programem stran pokrokových a již důrazně hlásá nynější prezident a tvůrce našeho státu.**“¹⁷

Zásadnou narážkou na predpokladaný stret s katolíckou cirkvou bola pomerne literárna argumentácia a konštatovanie v dôvodovej správe: „Právní výbor byl si toho vědom, že návrh vyvolá odpor katolické hierarchie neb aspoň části její, – církve protestantské se mu u nás nevzpírají – leč předvídá, že právě jako v jiných státech (v Uhrách, Francii, Italii atd.) vysloveno bude **tolerari posse**. Uměle proti němu vyvolávané hnutí se uklidní, protože nemá věcného podkladu. Ne církevní pozeňání činí manželství šťastným, nýbrž mravní hodnota manželů. Toho dokladem jsou katastrofy v rodinách Habsburků, jichž manželství byla často skandálem světovým. Náboženskému přesvědčení osnova vyhovuje tím, že ponechává manželům na vůli, aby se podrobili také obřadům církevním. Není pochyby, že tohoto předpisu zákonného bude dosti často užíváno, čímž odpadá důvod pro námitku, že zavedením sňatku civilního zmenší se příjmy kněží, kterémuž důvodu by jinak, máme-li zejména na mysli kněze na chudších farách, jisté oprávnění nebylo lze upřítí.“¹⁸

Predstavený návrh zákona bol následne vrátený právnenmu výboru Národného zhromaždenia a po rozhodnutí vlády minister spravodlivosti právny výbor požiadal, aby bol návrh zákona zmenený vo vzťahu k forme uzavretia manželstva. Pôvodne

¹⁶ Citované podľa: Zpráva právního výboru o návrhu zákona na reformu manželského práva spolu s resolučním návrhem Dra Rolíčka. [on-line]. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Národní shromáždění československé 1918-1920 - tisky. Zasedání Národního shromáždění československého roku 1919. Tisk 298. Důvodová zpráva. [cit. 2020-06-02]. Dostupné na internete: http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0298_01.htm

¹⁷ Citované podľa: Zpráva právního výboru o návrhu zákona na reformu manželského práva spolu s resolučním návrhem Dra Rolíčka. [on-line]. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Národní shromáždění československé 1918-1920 - tisky. Zasedání Národního shromáždění československého roku 1919. Tisk 298. Důvodová zpráva. [cit. 2020-06-02]. Dostupné na internete: http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0298_01.htm

¹⁸ Citované podľa: Zpráva právního výboru o návrhu zákona na reformu manželského práva spolu s resolučním návrhem Dra Rolíčka. [on-line]. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Národní shromáždění československé 1918-1920 - tisky. Zasedání Národního shromáždění československého roku 1919. Tisk 298. Důvodová zpráva. [cit. 2020-06-02]. Dostupné na internete: http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0298_01.htm

požadovaná obligatórna civilná forma uzavretia manželstva mala byť zmenená na fakultatívnu (civilnú/cirkevnú) formu. Tejto požiadavke právny výbor Národného zhromaždenia vyhovel a utlmil radikálnosť sekularizácie na základe politickej požiadavky. Súčasne sa zmenil pôvodný legislatívny zámer, v zmysle ktorého sa úprava nemala vzťahovať na Slovensko.

Politický a spoločenský zápas o charakter manželského práva vyvrcholil v máji 1919 prijatím zákona č. 320/1919 Zb. z. a n. zo dňa 22. mája 1919, ktorým sa menili ustanovenia občianskeho práva o obradnostiach zmluvy manželskej, o rozluke a prekážkach manželstva. Predmetný zákon (označovaný aj ako manželská novela¹⁹) zaviedol pre celú ČSR tzv. **civilný sobáš na výber daný**.²⁰ Pre celú Československú republiku takáto úprava znamenala novum – v Čechách, na Morave a v Sliezske to bola v podstate sekularizácia inštitútu manželstva, na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi sme sa od obligatórneho civilného sobáša dostali k fakultatívnej forme uzavretia manželstva (územia Slovenska sa v podstate týkala len časť zákona upravujúca vznik manželstva a ohlášky). Od účinnosti manželskej novely sa civilná a cirkevná forma manželského konsenzu chápali ako rovnocenné a snúbenci mali možnosť vybrať si podľa vlastnej vôle buď sobáš občiansky alebo cirkevný.²¹ Zástancovia inštitútu obligatórneho civilného sobáša uvedenú úpravu nazvali „kompromitujúcim kompromisom“, ktorá bola v porovnaní s právnym stavom na Slovensku spiatočnicou.²² Vykonávacím predpisom k zákonu sa stalo vládne nariadenie č. 362/1919 Zb. z. a n.²³

¹⁹ V Čechách, na Morave a v Sliezske bola táto novela skôr známa ako tzv. *rozlukový zákon*. Pozri napr. VESELÁ, R. a kol.: *Rodina a rodinné právo – historie, současnost a perspektivy*. Praha : Eurolex Bohemia, 2005, s. 76.

²⁰ ŠOŠKOVÁ, I. *Manželstvo a manželsko-právne vzťahy vo svetle prvej kodifikácie československého rodinného práva 1949*. Banská Bystrica: Belianum, 2016, s. 61.

²¹ Uvedený stav následne kritizovala socialistická právna veda ako nedokonalú reformu manželského práva, resp. ako reformu, ktorá nezbavila manželstvo vplyvu cirkvi. ŠTĚPINA, J. *Rodinné právo*. Praha: Orbis, 1958, s.15.

²² ŠOŠKOVÁ, I. *Manželstvo a manželsko-právne vzťahy vo svetle prvej kodifikácie československého rodinného práva 1949*. Banská Bystrica: Belianum, 2016, s. 62.

²³ Ako konštatuje Veselá: „*Neobešlo se to ovšem bez těžkostí na Slovensku, neboť Šrobárovo ministerstvo sdělilo obsah novely župám teprve v září. Maďaronští matrikáři odmítali uznávat církevní sňatky podle nového zákona a ani církev neměla hned vybudovanu matriční službu, a teprve zákonem č. 113/1924 Sb. z. a n. došlo k reorganizaci uherského matrikářství. V Čechách se projeví nesnáze s praktikováním církevního sňatku u nové církve československé, která zpočátku neměla dostatek kněží, kteří by vyhovovali zákonným požadavkům kladeným na vzdělání duchovních, ale tito nekvalifikovaní duchovní přesto požehnávali sňatky, které ovšem byly neplatné a jichž takto vzniklo asi 20 tisíc. Přišlo se na to až v roce 1925 a tato manželství musela být konvalidována zvláštním zákonem č. 219/1925. Vzpomenutý zákon č. 113/1924 Sb. z. a n. musel také opravit § 30 manželské novely, jímž byl fakultatívní sňatek vztahován jen na Slovensko, neboť se v chvatu prostě zapomnělo na Podkarpatskou Rus.*“ VESELÁ, R. *Vznik Československé republiky a novelizace rodinného*

Sekularizácia manželstva sa na prelome 19. a 20. storočia stala otázkou zaujímavou politicky i spoločensky. Spájala sa s trendom modernizácie, budovaním modernej spoločnosti, spájala sa so snahou obmedziť moc a vplyv katolíckej cirkvi, s odlukou cirkvi od štátu, spájala sa s emancipačnými snahami a riešením ženskej otázky či inými politickými s spoločenskými pohybmi. Išlo aj o zaujímavú právno-filozofickú otázku, ktorá zarezonovala aj v marxizme – rodiacom sa v 19. storočí a zásadne ovplyvňujúcom náš právny vývoj v 20. storočí. Marx a Engels vystúpili v roku 1848 s novým a krajne (sekulárne) radikálnym riešením budúcnosti manželstva a rodiny. Čo sa môžeme dočítať v programovom politickom vyhlásení marxizmu – v Manifeste komunistickej strany z roku 1848?

„Zrušenie rodiny! Aj najkrajnejší radikáli sa pohoršujú nad týmto hanebným úmyslom komunistov. Na čom je založená terajšia buržoázna rodina?

Na kapitáli, na súkromnom zisku. Úplne rozvinutá jestvuje len pre buržoáziu; jej doplnkom je však vynútený bezrodinný život proletárov a verejná prostitúcia.

Pravda, buržoázna rodina zanikne spolu s týmto svojim doplnkom a oboje zmizne so zánikom kapitálu.

Vyčítate nám, že chceme zrušiť vykorisťovanie detí rodičmi? Priznávame sa k tomuto zločinu.

Vravíte, že chceme zrušiť najnežnejšie vzťahy medzi ľuďmi, keďže mienime nahradiť domácu výchovu spoločenskou.

A či nie je aj vaša výchova určovaná spoločnosťou? Nie je určovaná spoločenskými vzťahmi, v ktorých vychovávate priamym či nepriamym zasahovaním spoločnosti, zasahovaním prostredníctvom školy atď.? Komunisti si nevymýšľajú vplyv spoločnosti na výchovu; menia iba ráz výchovy, vymaňujú výchovu spod vplyvu panujúcej triedy.

Buržoázne povedačky o rodine a výchove, o nežnom vzťahu medzi rodičmi a deťmi sú tým odpornejšie, čím väčšmi sa rozvojom veľkopriemyslu trhajú všetky rodinné zväzky proletárov a čím väčšmi sa deti menia na obyčajné obchodné články a pracovné nástroje.

Ale vy, komunisti, chcete zaviesť taký poriadok, že ženy budú spoločné, zborove kričú na nás celá buržoázia.

Buržoá vidí vo svojej žene iba výrobný nástroj. Počuje, že výrobné nástroje sa majú používať spoločne, a nevie si, pravdaže, predstaviť nič iné len to, že rovnaký údel postihne aj ženy.

práva. In: Dny práva 2018. Sborník z 2. ročníku mezinárodní konference pořádané Právnickou fakultou Masarykovy univerzity, 2008, s. 541 – 542.

Netuší, že ide práve o zrušenie postavenia ženy iba ako výrobného nástroja.

*Ostatne nie je nič smiešnejšie ako mravnosťou prekypujúce zdesenie našich buržuov nad domnelým oficiálnym spoločenstvom žien u komunistov. **Komunisti nemusia zavádzať spoločenstvo žien, ono takmer vždy jestvovalo.***

Naši buržuovia, ktorým nestačí, že majú k dispozícii ženy a dcéry svojich proletárov o oficiálnej prostitúcii ani nehovoriac, s najväčším potešením si navzájom zvädzajú manželky.

Buržoázne manželstvo je v skutočnosti spoločenstvom manželiek. Komunistom by sa dalo nanajvýš vyčítať, že chcú namiesto pokrytecky zastretého spoločenstva žien zaviesť spoločenstvo oficiálne a otvorené. Ostatne rozumie sa samo sebou, že zrušením terajších výrobných vzťahov zmizne aj spoločenstvo z nich vyplývajúce, t. j. oficiálna a neoficiálna prostitúcia.²⁴

3. Vyvrcholenie sekularizácie a zákon o rodinnom práve z roku 1949

Predchádzajúci citát o potrebe zmeny rodiny a následne o jej zániku bol akou-si teóriou, ktorú ale nebolo možné ihneď realizovať v československej legislatívnej praxi. Išlo síce o výzvu obsiahnutú v „uctievanom dokumente“, ale o výzvu chápanú ako ideál v spoločnosti komunistickej, kde už nebude „súkromné“ a „štátne“, ale iba „spoločné“. Socialistický/presnejšie ľudovodemokratický zákonodarca v Československu v roku 1949 v rámci kodifikácie nového rodinného práva v zákone o rodinnom práve č. 265/1949 Zb. (išlo o prvý kódex v rámci právnickej dvojročnice, ktorej cieľom bola kompletná prestavba právneho poriadku z buržoázneho na ľudovodemokratický) sa v dôvodovej správe nijako netajil úmyslom prebudovať rodinné právo na radikálne iných základoch: „*Pronikavé zmeny, ktoré nastaly v hospodárske a politické štruktúre nášho štátu po květnové revoluci a v letech upevnování lidové moci a budování základů socialistické výstavby, dotýkají se velmi úzce rodinných a manželských poměrů. Proto změněným poměrům již neodpovídají dosavadní předpisy o rodinných poměrech a o manželství, které zčásti pocházejí ještě ze začátku XIX. stol. a obráží ve svých ustanoveních poměry vládnoucí na začátku kapitalismu, spočívají na měšťáckých zásadách a v mnohém ohledu neuskutečnily ani důsledně zásady měšťácké demokracie. Zákonodárství první republiky odstranilo některá zasta-*

²⁴ MARX, K. – ENGELS, F. *Manifest komunistické strany*. In: *Marxisticko-leninská filozofia. Antológia z diel filozofov*. Ved. redaktor Igor Hrušovský. Redaktor zväzku Ladislav Holata. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1977, s. 161 – 162.

ralá ustanovení, pocházející z dob rakouského absolutismu a odstranilo rozdíly, vyplývající z různosti náboženských vyznání, dále však nedospělo a ponechalo měšťácké základy rodinného a manželského práva nedotčeny. V tomto oboru nejdůležitější zákon z doby první republiky, t. zv. manželská novela z roku 1919 je výrazem všech rozpaků buržoasie nad postupujícím rozkladem rodinných a manželských poměrů, které jsou spojeny s vývojem kapitalismu. **Lidově demokratická republika proto potřebuje nové rodinné právo, které bude zákonným podkladem pro zdárný vývoj rodiny v období budování socialismu.**²⁵

Východiskom premeny rodinného práva sa stali ustanovenia Ústavy z 9. mája 1948, ktorá položila základy pre „spoločnosť budujúcu socializmus“, pre nové (novým obsahom určené) rodinné právo a socialistické princípy rodinných vzťahov.²⁶ Osobitnou deklaráciou v § 10 ods. 2 Ústavy sa ľudovodemokratický zákonodarca prihlásil k ochrane rodiny: „*Stát pečuje o to, aby rodina byla zdravou základnou rozvoje národa. Rodinám s mnoha dětmi poskytuje stát zvláštní úlevy a podporu.*“ Daný záujem bol úzko previazaný na populačnú politiku štátu: „*Dětem zaručuje stát zvláštní péči a ochranu, zejména činí soustavná opatření v zájmu populačního rozvoje národa*“ (§ 11 ods. 1 Ústavy). Ako konštatuje dôvodová správa: „*Na rozdíl od ústavy první republiky ustanovení ústavy o ochraně rodiny nezůstávají pouhými deklaracemi, nýbrž jsou postupně uskutečňovány dalekosáhlými opatřeními lidově demokratického státu.*“²⁷ Otvorili sa možnosti novej sekularizácie, či presnejšie povedané štátneho intervencionizmu.

Ľudovodemokratický režim – režim budujúci socializmus – si ako jednu z hlavných priorít stanovil premenu rodinného práva, ktorej podstatou bola v duchu marxistickej ideológie zdôrazňovaná premena rodinných vzťahov z prioritne majetkových (hospodárskych) pri buržuáznej rodine na vzťahy osobné (v duchu socialistického spolunažívania) založené na citových rodinných väzbách pri rodine socialistickej. Skutočnou podstatou premeny rodinného práva bolo vymanenie rodiny zo

²⁵ Citované podľa: Národní shromáždění republiky Československé 1949. I. volební období. 4. zasedání. 378. Vládní návrh. Zákon ze dne 1949 o právu rodinném. [on-line]. Důvodová zpráva. Všeobecná část. [cit. 2020-06-15]. Dostupné na internete: https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0378_01.htm ; https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0378_02.htm

²⁶ Medzi základné zásady, na ktorých bol zákon o rodinnom práve postavený, patrili: odstránenie nerovnoprávnosti medzi mužom a ženou, odstránenie nerovnosti medzi manželskými a nemanželskými deťmi, prehĺbenie verejného (štátneho) záujmu o dieťa, odstránenie otcovskej moci nad deťmi a zásada obligatórneho civilného sobáša. VESELÁ, R.: Vývoj rodinného práva v letech 1945 – 1989. In : MALÝ, K. – SOUKUP, L. (eds.). *Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989*. Sborník příspěvků. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2004, s. 890.

²⁷ Citované podľa: Národní shromáždění republiky Československé 1949. I. volební období. 4. zasedání. 378. Vládní návrh. Zákon ze dne 1949 o právu rodinném. [on-line]. Důvodová zpráva. Všeobecná část. [cit. 2020-06-15]. Dostupné na internete: https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0378_02.htm

súkromného intímneho okruhu a jej presun do oblasti verejnej (a teda aj štátom regulovanej a kontrolovanej). Uvedené názory možno nájsť už v citovanom Manifeste komunistickej strany (1848). Zásadná premena rodinných a manželských vzťahov²⁸ vyplývala z požiadaviek premeny spoločnosti na jej ceste od kapitalizmu k socializmu. Dôvodová správa k zákonu o rodinnom práve v duchu novej presadzovanej ideológie kritizovala model „buržuáznej alebo meštianskej“ rodiny: *„Měšťácká rodina je neodlučiteľně spojená s kapitalistickým soukromým vlastnictvím. Měšťácké hledisko na rodinné a manželské vztahy je ovládáno výrobními poměry kapitalismu a třídními zájmy buržoasie. Měšťácká rodina uplatňuje se především jako hospodářská jednotka sloužící majetkovému prospěchu svých členů. Staví hmotné zájmy rodiny proti zájmům celku a podřizuje svobodu člověka těmto hospodářským zájmům. Podřizuje těmto zájmům osobní vztahy jednak mezi manžely a jednak mezi manžely a dětmi. Vnucuje rodičům představu, že vidí blaho dětí nikoliv v rozvoji jejich osobnosti, nýbrž výhradně v jejich bohatství.“*²⁹ Ako jedno z východísk premeny spoločnosti na ceste k socializmu stavia dôvodová správa požiadavku premeny rodiny – argumentujúc odstránením jej „majetkového základu“. Uvedený konštrukt novej rodiny dôvodová správa následne predstavuje v „idealizovanej podobe“: *„Socialistická rodina má však úplně jiné poslání ve společnosti. Zakládá se dobrovolným a svobodným svazkem muže a ženy, spočívajícím na osobní náklonnosti a vzájemné účte a slouží přirozeným tužbám zdravých lidí a především výchově dětí. Socialistická rodina je pevným kolektivem, jehož členové si poskytují navzájem morální a materiální pomoc a starají se jeden o druhého. Socialistická rodina je kolektivem pracujících, jehož zájmy nejsou v rozporu se zájmy celku, nýbrž který sleduje především společný zájem všech, zájem společnosti, která zajistí zvýšení životní úrovně všech pracujících a nerušený rozvoj jejich duševních schopností!“*³⁰ Socialistická rodina už nebola (alebo nemala byť) súkromnoprávnym inštitútom, ale verejnou ustanovizňou s predpokladanými a očakávanými zásahmi štátu. Odstraňovanie súkromného priestoru jedinca či jedincov a rozširovanie verejného priestoru štátu bolo základným rysom nového práva, ktoré mala vytvoriť právnická dvojročnica (1948 – 1950). Inšpiráciou pre tvorbu nových noriem bol sovietsky vzor.³¹ Dôvodová správa k zákonu o rodinnom práve

²⁸ KUKLÍK, J. a kol. *Vývoj Československého práva 1945 – 1989*. Praha: Linde, 2009, s. 575.

²⁹ Citované podľa: Národní shromáždění republiky Československé 1949. I. volební období. 4. zasedání. 378. Vládní návrh. Zákon ze dne 1949 o právu rodinném. [on-line]. Důvodová zpráva. Všeobecná část. [cit. 2020-06-15]. Dostupné na internete: https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0378_02.htm

³⁰ Citované podľa: Národní shromáždění republiky Československé 1949. I. volební období. 4. zasedání. 378. Vládní návrh. Zákon ze dne 1949 o právu rodinném. [on-line]. Důvodová zpráva. Všeobecná část. [cit. 2020-06-15]. Dostupné na internete: https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0378_02.htm

³¹ Zaujímavé je, že zákon o rodinnom práve vznikol ako výsledok spolupráce československo-poľskej komisie. Bližšie: LUBY, Š. Poľské a maďarské rodinné právo. In: *Iuridica Slovaca, roč. 2, 1949, s. 55 – 144.*

sa na viacerých miestach vágne dovoľavala na skúsenosti Sovietskeho zväzu („zkušenosti Sovětského svazu a zemí lidové demokracie rozbíjejí jeden argument měšťácké vědy za drahým“) spojených s premenou rodiny a budovaním rodiny novej socialistickej, a to jednak pri zabezpečovaní reprodukčnej schopnosti rodiny³², osobitnej ochrany ženy v pracovnoprávných vzťahoch³³ a pri presadzovaní rovnoprávnosti žien.³⁴

Zákon o rodinnom práve priniesol mnohé zmeny do tradične konzervatívnej oblasti rodinnoprávných vzťahov. Zaviedol obligatórnu civilnú formu uzavierania manželstva (ktorú považoval zákonodarca a právna veda za hlavnú zásadu nových

³² „Zejména zkušenosti a vývoj v Sovětském svazu ukazují jasně, že socialismus vytváří předpoklady pro neustálý a rychlý vzrůst obyvatelstva vzhledem k neustále zvyšující se výrobnosti práce na přechodu společnosti od kapitalismu k socialismu. V carském Rusku byla porodnost poměrně velká, ale rozvoj kapitalismu měl za následek, že také v Rusku nastal rychlý úbytek porodnosti a relativní pokles obyvatelstva. **Teprve Říjnová revoluce umožnila naprostý obrat a od té doby populační křivka v Sovětském svazu vykazuje rychlý vzestup.**“ Citované podľa: Národní shromáždění republiky Československé 1949. I. volební období. 4. zasedání. 378. Vládní návrh. Zákon ze dne 1949 o právu rodinném. [on-line]. Důvodová zpráva. Všeobecná část. [cit. 2020-06-15]. Dostupné na internete: https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0378_02.htm

³³ „Začleňování ženy do moderního výrobního procesu je pokrokem, který souvisí se změnou výroby vůbec, a nepříznivé důsledky pro ženu a pro rodinu nevyplývají z práce žen, nýbrž z kapitalistického vykořisťování, které je u ženy mnohem tíživější než u mužů. Ženy bývají v kapitalistických státech používány pro úmorné a vysilující práce, které nevyžadují zvláštního výcviku, a patří k nejhůře placeným kategoriím dělnictva. V kapitalistickém státě nebyla uskutečněna zásada — za stejnou práci stejnou mzdu — nýbrž naopak všude se vycházelo z předpokladu, že práce ženy je placena hůře než práce mužů. Ve společnosti, která buduje socialismus, začleňování ženy do výrobního procesu má zcela jiné důsledky. Podmínky, za nichž ženy pracují, se neustále zlepšují. Díky technickým a sociálním vymoženostem se žena více a více osvobozuje od stálého otročení v domácnosti, které brzdilo její duševní rozvoj. **Zejména Sovětský svaz vyvíjí rozsáhlou péči o ženy a děti, podporuje je vším způsobem a vytváří takové pracovní podmínky pro ženy, že porodnost se neustále zvyšuje.** Ve velké vlastenecké válce, přes útrapy, které způsobilo napadení Sovětského svazu fašistickým Německem, byly úplně zachovány všechny výhody pro pracující matky a v r. 1944 a ještě před ukončením vlastenecké války byla uzákoněna řada dalších výhod pro pracující matky a zavedena čestná vyznamenání pro matky početných rodin.“ Citované podľa: Národní shromáždění republiky Československé 1949. I. volební období. 4. zasedání. 378. Vládní návrh. Zákon ze dne 1949 o právu rodinném. [on-line]. Důvodová zpráva. Všeobecná část. [cit. 2020-06-15]. Dostupné na internete: https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0378_02.htm

³⁴ „Teprve socialismus uskutečňuje rovnoprávnost mužů a ženy, kterou buržoasie někdy uznává slovy, avšak neprovádí ve skutečích a často ani ne v zákonných předpisech. **Sovětský svaz ukázal celému světu velký proces osvobození žen od staletého utlačování a umožňuje ženám vynikající podíl na socialistickém budování. Muži a ženy jsou zrovnoprávněni nejen zákonodárstvím socialistického státu, nýbrž také v občanském a rodinném životě. Také v zemích lidové demokracie vyrůstá nový typ ženy, který se plně podílí na pracovním úsilí národa a přitom si plně uvědomuje význam mateřství a socialistického rodinného života.**“ Citované podľa: Národní shromáždění republiky Československé 1949. I. volební období. 4. zasedání. 378. Vládní návrh. Zákon ze dne 1949 o právu rodinném. [on-line]. Důvodová zpráva. Všeobecná část. [cit. 2020-06-15]. Dostupné na internete: https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0378_02.htm

socialistických rodinných vzťahov) a nerozlišoval inštitúty rozvodu od stola a lôžka a rozluky manželstva. Právna úprava zafinovala len pojem rozvod, ktorý znamenal definitívny zánik manželstva (jediným rozvodovým dôvodom sa stal hlboký a trvalý rozvrat manželstva). Manželstvo a rodina od novej kodifikácie rodinného práva začali byť chápané ako spoločenská jednotka, ktorej účel a funkcie boli podriadené záujmom verejnosti, resp. štátu, a teda vychádzali z marxistickej ideológie. Záujem štátu a strany na premene rodinných vzťahov sa pretavil do intenzívneho procesu zmien, ktoré výrazne civilizačne, kultúrne i spoločensky premenili vtedajšiu spoločnosť smerom k urbanizácii, sekularizácii, laicizácii a emancipácii. V samotnom normatívnom texte zákona však nie je tak výrazne (ako v mnohých iných predpisoch) badateľný silný vplyv ideológie, ktorá sa skôr odzrkadlila v dôvodovej správe k textu zákona.

V preambule zákona o rodinnom práve bolo manželstvo charakterizované ako „dobrovoľné a trvalé životné spoločenstvo muža a ženy, založené zákonným spôsobom, ktoré ako základ rodiny bude v budúcnosti slúžiť záujmom všetkých jej členov i prospechu spoločnosti v súlade s jej pokrokovým vývojom“. V znení normatívneho textu zákona však legislatívna definícia manželstva chýbala.³⁵ Šošková³⁶ tvrdí, že zákonodarcovia mohli na pojem manželstva nahliadať ako na istú notoriu, ich primárnym záujmom nebolo tento inštitút exaktne definovať, ale skôr – s poslaním vytvoriť určitý návod na výklad celého ZoRP – poukázať na jednoznačnú odlišnosť nového „socialistického“ hľadiska na manželské a rodinné vzťahy v porovnaní s predchádzajúcim, kapitalistickým, „meštiackym“.³⁷ V snahe o presadenie tejto novej ideológie, resp. skôr vízie (v zmysle „takto chceme, aby to raz bolo“) sa zákonodarcovia rozhodli pre novátorskú kompozíciu zákona.³⁸ Záujem spoločnosti a súlad s jej pokrokovým vývojom bol ale pre manželstvo a rodinu ním založenú daný a určil obsah inštitútu manželstva a jeho zásadnú sekularizáciu na dlhých štyridsať rokov.

³⁵ Ako konštatuje Knapp, išlo o typický príklad politického charakteru preambuly, preambula s definíciou manželstva totiž náležala k nenormatívnej časti právneho predpisu, ale jednoznačne slúžila k výkladu jeho politickej intencie. KNAPP, V.: *Teória práva*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 1995, s. 128.

³⁶ ŠOŠKOVÁ, I. *Manželstvo a manželsko-právne vzťahy vo svetle prvej kodifikácie československého rodinného práva 1949*. Banská Bystrica: Belianum, 2016, s. 55.

³⁷ Podobne ANDRLÍK, J. a kol. *Komentár k Zákonu o rodinném právu*. Praha: Orbis, 1954, s. 14.

³⁸ Zákon č. 265/ 1949 Zb. o rodinnom práve bol nahradený novým zákonom o rodine č. 94/1963 Zb., ktorý vo svojich hlavných zásadách úpravy rodinnoprávných vzťahov nadviazal na Ústavu ČSSR z r. 1960 a zákon o rodinnom práve z r. 1949.

Záver

Štúdia sa pokúsila predstaviť proces sekularizácie rodinného, resp. manželského práva na báze prelomových právnych úprav – uhorského Manželského zákona (zák. čl. XXXI/1894), československého zákona č. 320/1919 Zb. z. a n. o obradnostiach zmluvy manželskej a zákona č. 265/1949 Zb. o rodinnom práve. Zamerala sa na politický a spoločenský pohyb a politické pozadie príprav návrhov zákonov označovaných v dobe svojho vzniku za revolučné, modernizačné či radikálne. Ich spoločným menovateľom bola sekularizácia a za ňou (zakaždým iné) ideologické pozadie. Boj o formu uzavretia manželstva a jeho podstatu a charakter, a súčasne boj o jeho nerozlučiteľnosť/rozlučiteľnosť poznamenal naše právne dejiny a vôbec kultúrny a spoločenský vývoj pomerne zásadným spôsobom. Boj zachovania tradícií a zdedených hodnôt proti modernizačnému tlaku menšiny či väčšiny spoločnosti bol súčasťou politického zápasu tak pred sto rokmi ako aj dnes. V rámci reforiem inštitútu manželstva sa tento boj často spája s požiadavkou sekularizácie a laicizácie, ktorú sa štúdia v argumentácii dôvodových správ pokúšala odkryť.

Literatúra

- ANDRLÍK, J. a kol. *Komentár k Zákonu o rodinném právu*. Praha: Orbis, 1954.
- BĚLOVSKÝ, P. Rodinné právo. In: BOBEK, M. – MOLEK, P. ŠIMÍČEK, V. (eds.). *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 463 – 477.
- FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A. *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. III. vydanie pôvodného diela. Šamorín: Heuréka, 1998.
- GÁBRIŠ, T. Posilňovanie roly štátu a verejného práva v Československu v rokoch 1948 – 1989. In: BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.). *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 145 – 166.
- Manifest komunistické strany. Marxisticko-leninská filozofia. Antológia z diel filozofov*. Ved. redaktor Igor Hrušovský. Redaktor zväzku Ladislav Holata. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1977, s. 148 – 167.
- MÚCSKA, V. Vývoj manželského práva na území Slovenska od najstarších čias do konca 20. storočia. In: *Príručka ku genealogickému výskumu na Slovensku a v slovackáľnom zahraničí*. Martin, Slovenská genealogická spoločnosť, 2004 s. 26 – 40.
- KRÁLÍČKOVÁ, Z.: Sbližování a rozcházení českého, slovenského a polského rodinného práva. In: *Dny práva – 2009 – Days of Law: the Conference Proceedings*. Brno: Masaryk University, 2009, s. 1 – 7. Prístupné na: https://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2009/files/prispevky/sblizovani/Kralickova_Zdenka_UVOD.pdf
- KUKLÍK, J. a kol. *Vývoj česko-slovenského práva 1945 – 1989*. Praha: Linde Praha, a. s., 2008.
- LACLAVÍKOVÁ, M. *Formovanie úpravy majetkových vzťahov medzi manželmi (od vzniku uhorského štátu do prvej československej kodifikácie rodinného práva)*. Bratislava: Veda, 2010.
- LACLAVÍKOVÁ, M. Vznik manželstva na počiatku 20. storočia a tradície vidieckej komunity. In: *Právne tradície strednej a východnej Európy: Zborník z konferencie V. česko-slovenské právnohistorické stretnutie doktorandov a postdoktorandov konanej dňa 30. 6. 2017 v Bratislave*. LETKOVÁ, A. (ed.). Bratislava: Wolters Kluwer SR, s. r. o., 2017, s. 63 – 75.

- LANCZOVÁ, I. *Dejiny právnej úpravy rozvodov na území Slovenska*. Praha : Leges, 2018.
- LANCZOVÁ, I. The divorce law in the Kingdom of Hungary. In: *Z dziejów prawa, 10*, 2017, s. 43 – 59.
- LANCOVÁ, I. Vplyv katolíckej cirkvi na formu uzavretia manželstva na území Slovenska v historickom priereze. In: *Právno-historické trendy a výhľady I*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2016, s. 104 – 118.
- LUBY, Š. Poľské a maďarské rodinné právo. In: *Iuridica Slovaca, roč. 2*, 1949, s. 55 - 144.
- MALINIÁKOVÁ, E.: Zákon o manželskom práve a parlamentné rozpravy v Uhorsku v roku 1894. In: *Forum Historiae, 9*, 2015, č. 1, s. 92 – 109.
- PLANKOVÁ, O.: Priebeh, metódy a koncepcia kodifikácie československého občianskeho a rodinného práva. In: *Acta Facultatis Juridicae Universitatis Comenianae*. Problémy kodifikácie občianskeho práva v ČSSR a PLR. Zborník prác učiteľov z Právnických fakúlt Univerzity Komenského v Bratislave a Jagiellovskej univerzity v Krakove. Bratislava: SPN, 1973, s. 5 – 36.
- SVOBODA, E. *Rodinné právo československé*. Praha: Československý kompas, 1946,
- ŠOŠKOVÁ, I. Tvorba nového československého rodinného práva v období tzv. právnickej dvojročnice 1948 – 1950. In: SEHNÁLEK, D. (ed.). *Dny práva – 2009 – Days of Law*. Brno: Masarykova univerzita, Právnická fakulta, 2009, s. 2711 – 2726.
- ŠOŠKOVÁ, I. *Manželstvo a manželsko-právne vzťahy vo svetle prvej kodifikácie československého rodinného práva 1949*. Banská Bystrica: Belianum, 2016.
- ŠTĚPINA, J. *Rodinné právo*. Praha: Orbis, 1958.
- ŠVECOVÁ, A. – GÁBRIŠ, T. *Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2009.
- TUREČEK, J. *Občanský sňatek*. *Právník, 1950*, č. 2 – 3, s. 71 – 82.
- Úradná sbierka Rozhodnutí Najvyššieho súdu Československej republiky vo veciach občianskych z právnej oblasti. Bratislava: Nakladateľ a vydavateľ Právnická Jednota na Slovensku v Bratislave za podpory Ministerstva spravodlnosti, 1929 – 1939, roč. I. – IX. (Úradná sbierka, V. č. 1185)
- VALČO, M. Sekularizácia ako výzva pre tradičné náboženstvá Európy podľa Charlesa Taylora. In: *Historia Ecclesiastica, 2018, roč. 9, 1*, s. 173 – 190.
- VESELÁ, R. a kol. *Rodina a rodinné právo – historie, současnost a perspektivy*. Praha: EUROLEX Bohemia, 2003.
- VESELÁ, R. Vznik Československé republiky a novelizace rodinného práva. In: *Dny práva 2018*. Sborník z 2. ročníku mezinárodní konference pořádané Právnickou fakultou Masarykovy univerzity, 2008, s. 533 – 542.
- VESELÁ, R.: Vývoj rodinného práva v letech 1945 – 1989. In: MALÝ, K. – SOUKUP, L. (eds.). *Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989*. Sborník příspěvků. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2004, s. 888 – 900.
- VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – KNOLL, V. *České právní dějiny*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2008.
- VOJÁČEK, L. – KOLÁRIK, J. – GÁBRIŠ, T. *Československé právní dějiny*. 2. prepracované vydanie. Bratislava: Eurokódex s.r.o., 2013.

doc. JUDr. Miriam Laclaviková, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave

Právnická fakulta

Katedra dejín práva

ZASADA ŚWIECKOŚCI MAŁŻEŃSTWA KONKORDATOWEGO W POLSCE

PRINCIPLE OF SECULARISM OF CONCORDAT MARRIAGE IN POLAND

Dr. Marek Paszkowski

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olszynie
Wydział Prawa i Administracji
University of Warmia and Mazury in Olsztyn
Faculty of Law and Administration

Streszczenie: W krajach Unii Europejskiej funkcjonują różne modele relacji państwo – kościoły i inne związki wyznaniowe. Każde z państw członkowskich stosuje inne rozwiązania. Dlatego w krajach Unii Europejskiej są państwa wyznaniowe, w których religia zajmuje szczególne miejsce i ma wpływ na porządek prawny państwa. W innych krajach zastosowano ostrą, a nawet wrogą separację państwa i związków wyznaniowych. Są też kraje w Unii Europejskiej, w których zastosowano formę autonomii i przyjaznego rozdziału państwa i związków wyznaniowych. W Polsce relacje między Państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi zostały określone w Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r., ustawie gwarancjach wolności sumienia i wyznania z 17 maja 1989 r. oraz w ustawach indywidualnych. Kościół rzymskokatolicki nadto w relacjach z państwem stosuje przepisy prawne wynikające z konkordatu, który Stolica Apostolska podpisała z Polską w 1993 r. Wspomniany konkordat w art. 10 umożliwił zawieranie małżeństwa kanonicznego wobec duchownego, które wywołuje skutki cywilne. W niniejszym artykule zostało opisane małżeństwo konkordatowego ze wskazaniem tych elementów, które gwarantują świeckość państwa przy stosowaniu tej formy zawarcia małżeństwa.

Słowa kluczowe: konkordat, małżeństwo, Kościół katolicki, duchowny, przeszkody małżeńskie, prawo kanoniczne, prawo rodzinne, kierownik Urzędu Stanu Cywilnego.

Abstract: In the European Union countries there are different models of relationships between state and church and other religious associations. Each member state has different solutions. That is why in the European Union there are religious countries in which religion has a special place and has an impact on the legal order of the state. In the other countries sharp and even hostile separation of the state and religious associations has been used. There are also countries in the European Union in which a form of autonomy and friendly separation of the state and religious associations has been used. In Poland, relations between state and churches and other religious associations has been defined in the Constitution of the Republic of Poland of 2 April 1997, in the Law of 17th May 1989 r. on guarantees of freedom of conscience and religion and in individual laws. In addition, the Roman Catholic Church in its relations with the state applies legal provisions resulting from the concordat, which has been signed between the Holy See and the Republic of Poland in 1993. The article 10 of the mentioned above concordat allowed to enter into canonical marriage to a clergyman and produce all its civil effects. This form of such marriage is used to call concordat marriage, although it is not a formal definition. This article describes a concordat marriage with an indication of those elements that guarantee secularism of the state when using this form of marriage.

Keywords: concordat, marriage, the Catholic Church, clergy, marriage obstacles, canon law, family law, the head of the civil registry office.

Wstęp

W krajach Unii Europejskiej funkcjonują różne modele relacji państwo – kościoły i inne związki wyznaniowe. Zgodnie z klauzulą kościelną Unia Europejska dopuszcza i z góry akceptuje wewnętrzne rozwiązania w tym zakresie poszczególnych państw członkowskich. Nie ma więc w Europie identycznych rozwiązań stosunku państwa do kościołów i innych związków wyznaniowych. Każde z państw członkowskich stosuje inne rozwiązania. Dlatego w krajach Unii Europejskiej są państwa wyznaniowe, w których religia zajmuje szczególne miejsce i ma wpływ na porządek prawny państwa. Do krajów takich należy np. Grecja, czy Dania. W innych krajach zastosowano ostrą, a nawet wrogą separację państwa i związków wyznaniowych, np. we Francji. Są też kraje w Unii Europejskiej, w których zastosowano formę autonomii i przyjaznego rozdziału państwa i związków wyznaniowych, np. Włochy, Hiszpania, czy też Polska.

W Polsce relacje między Państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi zostały określone w Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r.¹ (zwłaszcza art. 25 i 53), ustawie o gwarancjach wolności sumienia i wyznania z 17 maja 1989 r.² oraz ustawach indywidualnych. Kościół rzymskokatolicki nadto w relacjach z państwem stosuje przepisy prawne wynikające z Konkordatu, który Stolica Apostolska podpisała z Polską w dniu 28 lipca 1998 r.³ Wspomniany Konkordat w art. 10 umożliwił zawieranie małżeństwa kanonicznego wobec duchownego, które wywołuje skutki cywilne. Formę takiego małżeństwa umownie nazywa się małżeństwem konkordatowym, chociaż nie jest to definicja formalna.

W niniejszym artykule zostanie opisane małżeństwo konkordatowe ze wskazaniem tych elementów, które gwarantują świeckość państwa przy stosowaniu tej formy zawarcia małżeństwa.

Podstawa prawna małżeństwa konkordatowego

W Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym⁴, oprócz formy już istniejącej, dodano przepisy przewidujące możliwość zawarcia małżeństwa przed duchownym (art. 1

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.), zwłaszcza art. 25 i 53.

² Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz.U. z 2017 r., poz. 1153).

³ Konkordat zawarty między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1998 r. (Dz.U. Nr 51, poz. 318 ze zm.).

⁴ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 2086).

§ 2-3). Na skutek zmian wprowadzonych Konkordatem uprawnienie do rejestracji swoich małżeństw uzyskał jedynie Kościół Katolicki. W związku z zasadą równoprawnienia zagwarantowaną w Konstytucji RP (art. 25 ust. 1) uprawnienie to rozszerzono na inne związki wyznaniowe⁵. Ustawodawca rozstrzygnął, że tego rodzaju procedurę mogą stosować jedynie te kościoły i inne związki wyznaniowe, które w ratyfikowanej umowie międzynarodowej lub ustawie mają zagwarantowane takie uprawnienie (art. 1 § 3 k.r.o.)⁶. Oprócz Kościoła katolickiego, tylko 10 związków wyznaniowych jest uprawnionych do stosowania tej procedury: Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny⁷, Kościół Ewangelicko-Augsburski⁸, Kościół Ewangelicko-Reformowany⁹, Kościół Ewangelicko-Methodystyczny¹⁰, Kościół Chrześcijańskich Baptystów¹¹, Kościół Adwentystów Dnia Siódmego¹², Kościół Polskokatolicki¹³, Kościół Zielonoświątkowy¹⁴, Kościół Starokatolicki Mariawitów¹⁵ oraz Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich¹⁶.

Osoby zamierzające zawrzeć związek małżeński religijny i cywilny mogą to obecnie uczynić, zawierając jednocześnie małżeństwo wyznaniowe i cywilne w trybie art. 1 § 2 i 3 k.r.o. bądź też mogą zawrzeć odrębnie małżeństwo cywilne przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego (w trybie art. 1 § 1 k.r.o.) oraz religijne, według przepisów prawa wewnętrznego danego związku wyznaniowego. W przypadku

⁵ A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisz, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2011, s. 159-160; A. Tunia, *Wyznaniowa forma zawarcia małżeństwa*, [w:] *Leksykon prawa wyznaniowego. 100 podstawowych pojęć*, red. A. Mezglewski, Warszawa 2014, s. 540-548.

⁶ A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisz, *Prawo wyznaniowe*, op. cit., s. 160.

⁷ Ustawa z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, art. 12a (Dz.U. z 1991 r. Nr 66, poz. 287 ze zm.).

⁸ Ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej, art. 12a (Dz.U. z 1994 r. Nr 73, poz. 323 ze zm.).

⁹ Ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej, art. 8a (Dz.U. z 1994 r. Nr 73, poz. 324 ze zm.).

¹⁰ Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w Rzeczypospolitej Polskiej, art. 11a (Dz.U. z 1995 r. Nr 97, poz. 479 ze zm.).

¹¹ Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijańskich Baptystów w Rzeczypospolitej Polskiej, art. 10a (Dz.U. z 1995 r. Nr 97, poz. 480 ze zm.).

¹² Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej, art. 10a (Dz.U. z 1995 r. Nr 97, poz. 481 ze zm.).

¹³ Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Polskokatolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, art. 9a (Dz.U. z 1995 r. Nr 97, poz. 482 ze zm.).

¹⁴ Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego w Rzeczypospolitej Polskiej, art. 11a (Dz.U. z 1997 r. Nr 41, poz. 254 ze zm.).

¹⁵ Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej, art. 8a (Dz.U. z 1997 r. Nr 41, poz. 253 ze zm.).

¹⁶ Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej, art. 9a (Dz.U. z 1997 r. Nr 41, poz. 251 ze zm.).

wiernych Kościoła Katolickiego istnieje jednak ograniczenie, mające swą podstawę w przepisach prawa kanonicznego: istnieje zakaz zawierania małżeństw o skutkach wyłącznie kanonicznych¹⁷. Takie małżeństwo może zostać zawarte jedynie za zezwoleniem ordynariusza miejsca¹⁸.

Termin «małżeństwo konkordatowe» oznacza małżeństwo o podwójnych skutkach: kanonicznych i cywilnych. Nie jest to termin ustawowy, lecz używa się go zarówno w języku potocznym, jak i w literaturze prawniczej¹⁹. Możliwość zawarcia małżeństwa w takiej formie powoduje, że osoby zawierające małżeństwo kanoniczne nie muszą go „powtarzać” na forum państwowym celem uzyskania skutków cywilnych²⁰.

Art. 10 ust. 1 *Konkordatu* polskiego stanowi, iż „od chwili zawarcia małżeństwo kanoniczne wywiera takie skutki, jakie pociąga za sobą zawarcie małżeństwa zgodnie z prawem polskim”, jeśli zostaną spełnione trzy przesłanki: brak między nupturientami przeszkód wynikających z prawa polskiego; złożenie przez nupturientów przy zawieraniu małżeństwa zgodnego oświadczenia woli o chęci uzyskania takich skutków; rejestracja małżeństwa w aktach urzędu stanu cywilnego. Procedura określona w *Konkordacie* została uszczegółowiona w prawie polskim oraz w kościelnym prawie partykularnym²¹. Obejmuje ona szereg czynności, które są podejmowane zarówno przez duchownego (przedstawiciel administracji kościelnej), kierownika urzędu stanu cywilnego (przedstawiciel administracji państwowej), jak i samych nupturientów²².

¹⁷ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 25.01.1983, AAS 75 II (1983) 1-317, kan. 1071 § 1, n. 2.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ CIC 1983, kan. 1071 § 1, n. 2. A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisław, *Prawo wyznaniowe*, op. cit., s. 160-161.

²⁰ W. Góralski, *Instytucja małżeństwa wyznaniowego o skutkach cywilnoprawnych jako wyraz zasady bilateralności w stosunkach państwowo-kościelnych w Polsce*, [w:] *Bilateralizm w stosunkach państwowo-kościelnych*, dz. cyt., s. 148-149; W. Góralski, *Forma zawarcia małżeństwa według art. 1 § 2 k.r.o.*, „Prawo Kanoniczne” 46 (2003), nr 1-2, s. 109; A. Szadok-Bratuń, *Zawieranie małżeństwa „konkordatowego” w świetle polskiego prawa administracyjnego*, Wrocław 2004, s. 11.

²¹ *Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 26 października 1998 r. w sprawie szczegółowych zasad sporządzania aktów stanu cywilnego, sposobu prowadzenia ksiąg stanu cywilnego, ich kontroli, przechowywania i zabezpieczenia oraz wzorów aktów stanu cywilnego, ich odpisów, zaświadczeń i protokołów* (Dz.U. z 1998 r. Nr 136, poz. 884); *Obwieszczenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 4 listopada 1998 r. w sprawie ogłoszenia wykazu stanowisk, których zajmowanie upoważnia do sporządzenia zaświadczenia stanowiącego podstawę sporządzenia aktu małżeństwa zawartego w sposób określony w art. 1 § 2 i 3 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego* (M.P. z 1998 r. Nr 40, poz. 554); Konferencja Episkopatu Polski, *Instrukcja dla duszpasterzy dotycząca małżeństwa konkordatowego*, „Biuletyn Katolickiej Agencji Katolickiej” 13.11.1998, nr 46, s. 15-17.

²² W. Góralski, *Instytucja małżeństwa wyznaniowego...*, [w:] *Bilateralizm w stosunkach państwowo-kościelnych*, op. cit., s. 150; Idem, *Funkcje publiczne duchownego przy zawieraniu małżeństwa konkordatowego*,

Warunki do zawarcia małżeństwa konkordatowego

Nie każde małżeństwo zawarte zgodnie z prawem kanonicznym wywołuje skutki cywilne. Może być bowiem sytuacja, kiedy nie ma przeszkód wynikających z prawa kanonicznego do zawarcia małżeństwa między nupturientami i mogą oni zawrzeć ważne małżeństwo kościelne, a nie wywoła ono żadnych skutków cywilnych. Stanie się tak wówczas, kiedy między narzeczonymi istnieje jakaś przeszkoda małżeńska wynikająca z kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Stąd osoby chcące zawrzeć małżeństwo konkordatowe powinni dostarczyć do biura parafialnego zaświadczenie z USC o braku przeszkód między nimi wynikających z prawa polskiego. Strona kościelna musi w tej sytuacji uznać i dostosować się do świeckich przepisów prawa polskiego.

Przeszkody wymienione w *Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym* zakazują zawierania małżeństwa w określonych okolicznościach oraz stwarzają podstawę prawną do jego unieważnienia przez sąd na wniosek zainteresowanych małżonków lub innych uprawnionych osób. Taka koncepcja przeszkód małżeńskich jest obca prawu kanonicznemu z uwagi na nierozwiązalność małżeństwa. Należy pamiętać, że przeszkody małżeńskie określone w polskim prawie rodzinnym są częściowo inne, a zasadnicza różnica polega na tym, że nie powodują one nieważności zawieranego małżeństwa, lecz sprawiają, iż może ono być unieważnione. Ustawodawca polski w odniesieniu do przeszkód małżeńskich posługuje się zazwyczaj formułą opisową: „nie może zawrzeć małżeństwa” (art. 10-13 k.r.o.²³) lub „nie mogą zawrzeć małżeństwa” (art. 14-15 k.r.o.). Stosuje również inne terminy, np. „okoliczności wyłączające zawarcie małżeństwa” (art. 5 k.r.o.), „okoliczności stanowiące podstawę unieważnienia” (art. 20 § 2 k.r.o.), czy też „powód unieważnienia” (art. 18 k.r.o.)²⁴.

Małżeństwo może zostać unieważnione wyłącznie na podstawie przyczyn określonych w ustawie. Pracodawca wprowadza zasadę *numerus clausus* przeszkód do zawarcia małżeństwa. Istniejące przeszkody małżeńskie dzieli się na bezwzględne (w odniesieniu do których nie ma możliwości uzyskania zezwolenia sądu na zawarcie małżeństwa, np. przeszkoda bigamii) i względne, czyli możliwe do uchylenia w poszczególnym przypadku decyzją sądu (np. przeszkoda wieku).

[w:] *Funkcje publiczne związków wyznaniowych. Materiały III Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego* (Kazimierz Dolny, 16-18 maja 2006), red. A. Mezglewski, Lublin 2007, s. 345.

²³ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 2086).

²⁴ M. Kosek, *Przeszkody małżeńskie w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym*, „Prawo Kanoniczne” 55 (2012) nr 3, s. 108.

Nieosiągnięcie wymaganego wieku

Jedną z przeszkód do zawarcia małżeństwa przewidzianą w polskim prawie rodzinnym jest nieosiągnięcie przez nupturientów pełnoletności, czyli 18. roku życia, ponieważ konieczne jest posiadanie dojrzałości fizycznej i psychicznej do podjęcia obowiązków rodzinnych²⁵. Istniejąca przeszkoda wieku ma na celu zapobieganie pochopnemu zawieraniu małżeństw. W 1962 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło *Konwencję w sprawie zgody na zawarcie małżeństwa, najniższego wieku małżeńskiego i rejestracji małżeństw*. Konwencja ta zobowiązuje państwa do wyznaczenia najniższego wieku zawierania małżeństw²⁶. Polska ratyfikowała Konwencję 18 grudnia 1964 r.²⁷

Przeszkoda wieku nie jest przeszkodą bezwzględną, gdyż obowiązujący art. 10 *Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego* przewiduje warunki, których spełnienie umożliwia sądowi opiekuńczemu na wydanie zezwolenia na zawarcie małżeństwa kobiecie, która ukończyła lat 16, na jej wniosek²⁸. Wspomniana możliwość nie dotyczy mężczyzn, którzy nie mogą uzyskać zezwolenia na zawarcie małżeństwa przed ukończeniem 18 roku życia. Należy podkreślić, że kobieta, która po ukończeniu 16 lat uzyskała zgodę sądu na zawarcie małżeństwa, uzyskuje tym samym pełnoletność, której nie traci, nawet jeśli małżeństwo zostanie unieważnione lub rozwiązane przed ukończeniem przez nią 18 roku życia (art. 10 § 2 k.c.²⁹).

Zakaz wstąpienia w związek małżeński osób, które nie ukończyły 18 lat, odnosi się także do kobiety, która uzyskała pełnoletność na skutek zawarcia małżeństwa przed osiągnięciem wymaganego wieku, np. 17-latka nie może zawrzeć kolejnego małżeństwa przed ukończeniem 18 roku życia bez zgody sądu, jeżeli poprzednie małżeństwo ustało lub zostało unieważnione przed ukończeniem przez nią ustawowych 18 lat³⁰.

Przed zawarciem *Konkordatu* dla kobiety wymagany był wiek 18 lat, a dla mężczyzny 21 lat. *Kodeks rodzinny i opiekuńczy* do zawarcia małżeństwa przewiduje wiek wyższy niż *Kodeks Prawa Kanonicznego*. Zróżnicowanie wieku uprawniającego do zawarcia małżeństwa w stosunku do kobiet i mężczyzn wywołało falę krytyki,

²⁵ K.r.o., art. 10 § 1.

²⁶ R. Andrzejczuk, *Prawa człowieka a ochrona małżeństwa i rodziny w świetle prawa kanonicznego i świeckiego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 18 (2008) nr 2, s. 109.

²⁷ Dz.U. z 1965 r. Nr 9, poz. 53.

²⁸ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 1460), art. 561 § 1.

²⁹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. - Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 1145).

³⁰ M. Maraszek, *Związek małżeński na gruncie prawa polskiego oraz prawa kanonicznego*, Warszawa 2010, s. 40-41.

wskazywano na niezgodność z postanowieniami Konstytucji RP i prawa międzynarodowego³¹. Ponadto dawna konstrukcja przepisu motywowana była tym, że po ukończeniu 18 roku życia mężczyzna zobowiązany był do odbycia służby wojskowej. Obecnie ta okoliczność straciła znaczenie (ostatni pobór do wojska odbył się w 2008 r.), dlatego ustawodawca zdecydował się na zrównanie wieku uprawniającego kobiety i mężczyzn do zawarcia małżeństwa³².

Art. 10 *Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego* przewiduje dwie materialne przesłanki, które muszą być spełnione, aby możliwe było udzielenie zezwolenia na zawarcie małżeństwa kobiecie, która ukończyła lat 16, nie osiągając pełnoletności (tj. 18 lat). Zawsze muszą to być ważne powody oraz zgodność zawarcia małżeństwa z dobrem założonej rodziny. W piśmiennictwie najczęściej wymienia się, jako ważne powody, trzy okoliczności: 1) urodzone dziecko ze stosunku stron, 2) ciąża wynika z takiego stosunku, 3) istniejący już od dłuższego czasu konkubinaty między stronami, co stanowi poważne prawdopodobieństwo zajścia kobiety w ciążę³³. Sąd ma obowiązek ustalić, czy związek, który powstanie po udzieleniu zezwolenia, ma szansę na realizowanie podstawowych funkcji małżeństwa i rodziny. Od dłuższego czasu istnieje negatywne zjawisko: ciąża nie tylko przyspiesza decyzję o zawarciu małżeństwa, ale często jest jedyną przyczyną podjęcia takiej decyzji. Zdarza się przecież, że ciąża jest wynikiem przypadkowego współżycia. Wydanie przez sąd zezwolenia na zawarcie małżeństwa w takim przypadku oznacza nieporozumienie, nie można bowiem w takiej sytuacji mówić o dobru rodziny. Zgodnie z procedurą przed wydaniem postanowienia rozstrzygającego taki wniosek sąd wysłuchuje wnioskodawczynię, osobę, z którą małżeństwo ma być zawarte, oraz w razie potrzeby osoby bliskie przyszłych małżonków. Jak słusznie zauważa W. Stojanowska, szczególnie ważna dla sądu powinna być opinia rodziców każdego z przyszłych małżonków, stąd należałoby postulować *de lege ferenda* zmianę tego przepisu, wprowadzając wyraźnie sformułowany obowiązek sądu wysłuchania rodziców nupturientów³⁴.

Ustawodawca zrezygnował z ustalenia górnej granicy wieku, dopuszczając tym samym możliwość zawarcia małżeństwa przez osoby w bardzo podeszłym wieku³⁵.

³¹ W. Stojanowska, *Przeszkoda małżeńska ze względu na wiek w prawie polskim*, „Prawo Kanoniczne” 55 (2012) nr 3, s. 97.

³² M. Maraszek, *Związek małżeński...*, op. cit., s. 39.

³³ Za: W. Stojanowska, *Przeszkoda małżeńska ze względu na wiek w prawie polskim*, „Prawo Kanoniczne” 55 (2012) nr 3, s. 100-101.

³⁴ W. Stojanowska, *Przeszkoda małżeńska...*, op. cit., s. 104-105.

³⁵ M. Maraszek, *Związek małżeński...*, op. cit., s. 40.

Ubezłasnowolnienie całkowite

Osoba ubezłasnowolniona całkowicie nie posiada zdolności do czynności prawnych, a więc nie może zawrzeć małżeństwa³⁶. Ubezłasnowolnienie całkowite może zostać orzeczone jedynie przez sąd, a przyczyną takiego orzeczenia musi być choroba psychiczna, niedorozwój umysłowy lub inne zaburzenie psychiczne powodujące, że osoba nie jest w stanie samodzielnie kierować swoim postępowaniem. Osoba ubezłasnowolniona nie jest bowiem w stanie sprostać zadaniom, jakie łączą się z zawarciem związku małżeńskiego i założeniem rodziny³⁷. Istotne jest, aby ubezłasnowolnienie całkowite - jako przeszkoda do zawarcia małżeństwa - istniało przed momentem zawierania małżeństwa.

Bez wątpienia przeszkoda ubezłasnowolnienia całkowitego jest trudna do wykrycia przez kierownika USC na podstawie bezpośredniego kontaktu z nupturientem, zwłaszcza w przypadku remisji choroby psychicznej³⁸.

Choroba psychiczna albo niedorozwój umysłowy

Prawo polskie zabrania zawarcia związku małżeńskiego przez osobę, która cierpi na chorobę psychiczną lub niedorozwój umysłowy. Jeżeli jednak w ocenie sądu stan takiej osoby nie stanowi zagrożenia ani dla małżeństwa, ani dla założonej przez nią rodziny, może ona uzyskać zgodę na wstąpienie w związek małżeński³⁹.

Pojęcia „choroby psychicznej” i „niedorozwoju umysłowego” nie zostały zdefiniowane ani w *Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym* ani w *Kodeksie cywilnym*. Legalna definicja terminu „zaburzenia psychiczne” znajduje się w art. 3 pkt 1 *ustawy o ochronie zdrowia psychicznego*⁴⁰ i odnosi się do choroby psychicznej (zaburzeń psychotycznych), upośledzenia umysłowego oraz innych zakłóceń czynności psychicznych, które zgodnie ze stanem wiedzy medycznej zaliczane są do zaburzeń psychicznych.

Zgodnie z art. 561 § 2 k.p.c. „zezwozenia na zawarcie małżeństwa osobie dotkniętej chorobą psychiczną albo niedorozwojem umysłowym (...) udziela sąd na wniosek tych osób”. Przed wydaniem zezwolenia sąd wysłuchuje wnioskodawcę, osobę, z którą małżeństwo ma zostać zawarte, oraz w razie potrzeby osoby bliskie przyszłych małżonków. Przeszkoda ta nie ma charakteru bezwzględnego, ponieważ

³⁶ K.r.o., art. 11 § 1.

³⁷ M. Maraszek, *Związek małżeński...*, op. cit., 42.

³⁸ A. Szadok-Bratuń, *Procedura zawierania małżeństwa „konkordatowego” w kontekście polskiego prawa administracyjnego*, Wrocław 2013, s. 210.

³⁹ M. Maraszek, *Związek małżeński...*, op. cit., s. 42-43.

⁴⁰ *Ustawa z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego* (tj. Dz.U. z 2020 r., poz. 685).

ustawodawca stwarza możliwość zawarcia małżeństwa osobom, których omawiana przeszkoda dotyczy, o ile stan zdrowia lub umysłu takiej osoby nie zagraża małżeństwu ani zdrowiu przyszłego potomstwa oraz jeżeli osoba ta nie została ubezwłasnowolniona całkowicie. Stosownego zezwolenia na zawarcie małżeństwa w opisanym wyżej przypadku udziela sąd opiekuńczy w trybie postępowania nieprocesowego. Warto podkreślić, że sąd, rozpatrując wniosek strony, jest zobowiązany zgodnie z art. 561 § 3 k.p.c. zasięgnąć opinii biegłego lekarza, w miarę możliwości psychiatry. Sąd może także, zgodnie z art. 561¹ k.p.c., zarządzić przeprowadzenie przez kuratora sądowego wywiadu środowiskowego w celu ustalenia warunków, w jakich żyją osoby ubiegające się o udzielenie zezwolenia.

W doktrynie podkreśla się, że w myśl art. 12 § 1 *Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego* okolicznościami wyłączającymi zawarcie małżeństwa są choroba psychiczna lub niedorozwój umysłowy nupturienta, nie zaś stan wyłączający świadome wyrażenie woli zawarcia małżeństwa mogący być ich następstwem⁴¹. Przeszkoda ta nie ma charakteru bezwzględnego, ponieważ sąd może zezwolić na takie małżeństwo, jeżeli choroba nie zagraża zdrowiu i bezpieczeństwu potomstwa oraz wykonywaniu władzy rodzicielskiej⁴². Niemożliwe jest unieważnienie małżeństwa cywilnego po ustaniu choroby psychicznej⁴³.

Zgoda sądu dotyczy konkretnego małżeństwa i w razie jego ustania lub późniejszego unieważnienia, ewentualne zawarcie kolejnego małżeństwa przez osobę chorą psychicznie lub dotkniętą niedorozwojem umysłowym będzie wymagało uzyskania ponownej zgody sądowej.

Pozostawanie w związku małżeńskim

Przeszkodę węzła małżeńskiego uznaje polski *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, postanawia bowiem: „Nie może zawrzeć małżeństwa, kto już pozostaje w związku małżeńskim”⁴⁴. Omawiana przeszkoda wynika z niekwestionowanej w naszym obszarze kulturowym zasady monogamii, chociaż wymowę tej przeszkody osłabia w prawie polskim instytucja rozwodów. Drugie małżeństwo musi być unieważnio-

⁴¹ K.r.o., art. 15¹ § 1 pkt 1.

⁴² K.r.o., art. 12 § 1.

⁴³ K.r.o., art. 12 § 3. W. Góralski, *Wady zgody małżeńskiej określone w kan. 1095, n. l, 1097 § 1 i 1103 kpk oraz wady oświadczeń woli składanych przy zawieraniu małżeństwa podlegającego prawu polskiemu określone w art. 15¹ § 1 pkt 1-3 kro*, [w:] *Przesłanki konieczne zawarcia małżeństwa. Próba systematyzacji zagadnienia w aspekcie wymogów formy religijnej*, red. A. Tunia, Lublin 2011, s. 116.

⁴⁴ K.r.o., art. 13 § 1. S. Świaczny, *Rozwiązanie małżeństwa i stwierdzenie nieważności małżeństwa w sądach kościelnych. Pisma procesowe*, Warszawa 2012, s. 26-27.

ne, jeżeli istnieje małżeństwo wcześniejsze. Jeśli poprzednie małżeństwo ustało lub zostało unieważnione, nawet w trakcie trwania drugiego małżeństwa, nie można żądać unieważnienia małżeństwa bigamicznego (art. 13 § 3). Z żądaniem unieważnienia małżeństwa bigamicznego może wystąpić każdy, kto ma w tym interes prawny.

Na straży małżeństwa stoi też przepis *Kodeksu karnego* (art. 206)⁴⁵; kto bowiem zawiera małżeństwo bigamiczne (będąc aktualnie w związku małżeńskim), podlega karze pozbawienia wolności od sześciu miesięcy do lat pięciu. Odpowiedzialności karnej podlega tylko osoba, która zawarła małżeństwo bigamiczne. Jak wskazuje policyjna statystyka liczba przestępstwa bigamii nie jest duża⁴⁶:

Tab. Bigamia w polskim prawie karnym

Rok	liczba postępowań wszczętych	liczba przestępstw stwierdzonych
1999	16	8
2000	18	6
2001	21	8
2002	17	9
2003	17	6
2004	20	5
2005	23	7
2006	18	13
2007	16	3
2008	16	12
2009	30	14
2010	19	4
2011	13	10
2012	12	4
2013	10	4
2014	8	1
2015	10	4
2016	6	2

⁴⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 1950).

⁴⁶ <http://statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny/przestepstwa-przeciwno-7/63506,Bigamia-art-206.html> (dostęp 18.05.2020).

W celu wykluczenia niebezpieczeństwa zawarcia małżeństwa przez osoby pozostające w związku małżeńskim, art. 3 § 1 KRiO (w związku z art. 54 ust. 1 *ustawy Prawo o aktach stanu cywilnego*⁴⁷) nakazuje złożenie dowodu ustania lub unieważnienia małżeństwa w odniesieniu do osób zawierających je po raz kolejny.

Przeszkoda węzła małżeńskiego zachodzi również w przypadku orzeczonej przez sąd separacji. Małżonkowie pozostający w separacji nie mogą zawrzeć innych związków małżeńskich⁴⁸.

Pokrewieństwo

Przeszkoda pokrewieństwa oznacza, że nie mogą zawierać małżeństwa bliscy krewni. Według art. 14 § 1 k.r.o. nie mogą zawrzeć małżeństwa krewni w linii prostej oraz rodzeństwo naturalne i przyrodnie⁴⁹. Z żądaniem unieważnienia takiego małżeństwa może wystąpić każdy, kto posiada w tym interes prawny.

Zgodnie z przepisem art. 61⁷ § 1 k.r.o. pojęciem pokrewieństwa obejmuje ustawodawca osoby, z których jedna pochodzi od drugiej. Jest to tak zwane pokrewieństwo w linii prostej. Na określenie osób spokrewnionych w ten właśnie sposób (w linii prostej) ustawodawca posługuje się niekiedy terminami „zstępni” i „wstępni” (por. art. 129 § 1 k.r.o.). Pokrewieństwo w linii bocznej odnosi się z kolei do osób, które pochodzą od wspólnego przodka, a nie są krewnymi w linii prostej (np. rodzeństwo). Zgodnie z § 2 przepisu art. 61⁷ k.r.o. stopień pokrewieństwa określa się według liczby urodzeń.

Powinowactwo

Powinowactwo są to więzi łączące ze sobą określone osoby, ale nie na podstawie więzów krwi, lecz ważnie zawartego małżeństwa. Zatem *affinitas* zachodzi między mężem a krewnymi żony oraz między żoną a krewnymi męża⁵⁰. Przeszkoda powinowactwa dotyczy powinowatych tylko w linii prostej⁵¹. Przeszkoda ta jest usuwalna, stąd sąd z ważnych powodów ma możliwość udzielenia zezwolenia na zawarcie małżeństwa między powinowatymi⁵².

⁴⁷ Ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. z 2020 r., poz. 463).

⁴⁸ P. Kasprzyk, *Separacja małżonków: instytucja funkcjonująca w polskim prawie rodzinnym i w prawie kanonicznym*, „Ius Matrimoniale” 8 (14) 2003, s. 111-115.

⁴⁹ S. Świączny, *Rozwiązanie małżeństwa...*, op. cit., s. 37.

⁵⁰ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 3: *Prawo małżeńskie*, Olsztyn 1996, s. 148.

⁵¹ K.r.o., art. 14 § 1.

⁵² S. Świączny, *Rozwiązanie małżeństwa...*, op. cit., s. 37.

Z brzmienia art. 61⁸ k.r.o. wynika, że zawarcie małżeństwa jest konieczną przesłanką powstania powinowactwa. Nie zachodzi ono zatem, gdy małżeństwo zostało zawarte z naruszeniem art. 1 § 1 k.r.o. (*matrimonium non existens*), jak również w przypadku niezastnienia innych koniecznych przesłanek jego powstania, związanych z określoną formą jego zawarcia (np. art. 1 § 2 k.r.o.).

Zakres omawianej przeszkody obejmuje tylko powinowatych w linii prostej. W stosunku do powinowatych ustawodawca przewiduje możliwość zawarcia małżeństwa po uprzedniej zgodzie sądu. Racją omawianej przeszkody są względy natury obyczajowej. Stosunek powinowactwa trwa mimo ustania małżeństwa (np. przez śmierć jednego z małżonków lub przez rozwód).

Przysposobienie

Między przysposobianym a przysposabiającym powstają takie same więzy prawne, jak między rodzicami a dziećmi. Zakaz zawarcia małżeństwa, zawarty w art. 15 k.r.o., obejmuje krewnych i powinowatych stron adopcji⁵³. Przysposobienie jest przeszkodą nieusuwalną, a z żądaniem unieważnienia takiego małżeństwa może wystąpić każdy, kto posiada w tym interes prawny. Prawo polskie przewiduje trzy rodzaje przysposobienia – niepełne, pełne (rozwiązywalne) i pełne nierozwiązywalne (nazywane w doktrynie całkowitym). Każdy z wskazanych wyżej rodzajów przysposobienia stanowi przeszkodę w zawarciu małżeństwa. Rozwiązanie stosunku przysposobienia powoduje ustanie przeszkody.

Głównym następstwem adopcji jest utrata władzy rodzicielskiej przez rodziców biologicznych dziecka oraz przejęcie tej władzy przez rodziców adopcyjnych. Przeszkoda przysposobienia odnosi się do przysposabiającego i przysposobionego, nie zabrania natomiast zawierania małżeństw pomiędzy przysposobionym i jego krewnymi z przysposobienia. Zatem w świetle polskiego prawa możliwe jest zawarcie związku małżeńskiego pomiędzy dzieckiem adoptowanym a biologicznym dzieckiem przysposabiającego.

Podsumowanie

Polski ustrojodawca małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny oraz rodzinę zaliczył do najważniejszych wartości znajdujących się pod ochroną i opieką państwa polskiego (art. 18 Konstytucji RP).

⁵³ K.r.o., art. 15 § 1.

W obecnym stanie prawnym małżeństwo cywilne może zostać zawarte w dwóch formach: cywilnej lub wyznaniowej. Forma cywilna polega na zawarciu małżeństwa wobec kierownika USC (art. 1 § 1 k.r.o.) lub wobec konsula (art. 1 § 4 k.r.o.), natomiast forma wyznaniowa – wobec duchownego uprawnionego kościoła lub innego związku wyznaniowego (art. 1 § 2 i 3 k.r.o.). Do 1998 r. katolicy nupturieni w Polsce zawierali najpierw małżeństwo cywilne w urzędzie stanu cywilnego, a następnie małżeństwo kanoniczne w kościele. Po wejściu w życie Konkordatu aż po dzień dzisiejszy istnieje możliwość wypowiedzenia słów przysięgi małżeńskiej przed osobą duchowną, i po spełnieniu wymagań stawianych przez prawo, oprócz skutków kanonicznych przysięga ta wywiera też skutki cywilne. Stworzenie procedur umożliwiających zawarcie małżeństwa o podwójnych skutkach: wyznaniowych (kanonicznych) i cywilnych, należy traktować jako powrót do normalności⁵⁴. Od 1998 r. osoby zawierające małżeństwo kanoniczne nie muszą go „powtarzać” na forum państwowym celem uzyskania skutków cywilnych.

Bibliografia

Źródła

1. *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 25.01.1983, AAS 75 II (1983) 1-317.
2. Konferencja Episkopatu Polski, *Instrukcja dla duszpasterzy dotycząca małżeństwa konkordatowego*, „Biuletyn Katolickiej Agencji Katolickiej” 13.11.1998, nr 46
3. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.).
4. Konkordat zawarty między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r. (Dz.U. Nr 51, poz. 318 ze zm.).
5. Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz.U. z 2017 r., poz. 1153).
6. Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 2086).
7. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. - Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 1145).
8. Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 1460), art. 561 § 1.
9. Ustawa z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (Dz.U. z 1991 r. Nr 66, poz. 287 ze zm.).
10. Ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1994 r. Nr 73, poz. 323 ze zm.).
11. Ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1994 r. Nr 73, poz. 324 ze zm.).
12. Ustawa z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 685).
13. Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1995 r. Nr 97, poz. 479 ze zm.).

⁵⁴ A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *Prawo wyznaniowe*, dz. cyt., s. 159-160.

14. Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijan Baptystów w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1995 r. Nr 97, poz. 480 ze zm.).
15. Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1995 r. Nr 97, poz. 481 ze zm.).
16. Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Polskokatolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1995 r. Nr 97, poz. 482 ze zm.).
17. Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1997 r. Nr 41, poz. 254 ze zm.).
18. Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej, art. 8a (Dz.U. z 1997 r. Nr 41, poz. 253 ze zm.).
19. Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej, art. 9a (Dz.U. z 1997 r. Nr 41, poz. 251 ze zm.).
20. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 1950).
21. Ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. z 2020 r., poz. 463).
22. *Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 26 października 1998 r. w sprawie szczegółowych zasad sporządzania aktów stanu cywilnego, sposobu prowadzenia ksiąg stanu cywilnego, ich kontroli, przechowywania i zabezpieczenia oraz wzorów aktów stanu cywilnego, ich odpisów, zaświadczeń i protokołów* (Dz.U. z 1998 r. Nr 136, poz. 884).
23. *Obwieszczenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 4 listopada 1998 r. w sprawie ogłoszenia wykazu stanowisk, których zajmowanie upoważnia do sporządzenia zaświadczenia stanowiącego podstawę sporządzenia aktu małżeństwa zawartego w sposób określony w art. 1 § 2 i 3 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego* (M.P. z 1998 r. Nr 40, poz. 554).

Literatura

1. Andrzejczuk R., *Prawa człowieka a ochrona małżeństwa i rodziny w świetle prawa kanonicznego i świeckiego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 18 (2008) nr 2.
2. Góralski W., *Forma zawarcia małżeństwa według art. 1 § 2 k.r.o.*, „Prawo Kanoniczne” 46 (2003), nr 1-2.
3. Góralski W., *Funkcje publiczne duchownego przy zawieraniu małżeństwa konkordatowego*, [w:] *Funkcje publiczne związków wyznaniowych. Materiały III Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego* (Kazimierz Dolny, 16-18 maja 2006), red. A. Mezglewski, Lublin 2007.
4. Góralski W., *Instytucja małżeństwa wyznaniowego o skutkach cywilnoprawnych jako wyraz zasady bilateralności w stosunkach państwowo-kościelnych w Polsce*, [w:] *Bilateralizm w stosunkach państwowo-kościelnych*, red. M. Bielecki, Lublin 2011.
5. Góralski W., *Wady zgody małżeńskiej określone w kan. 1095, n. 1, 1097 § 1 i 1103 kpk oraz wady oświadczeń woli składanych przy zawieraniu małżeństwa podlegającego prawu polskiemu określone w art. 15¹ § 1 pkt 1-3 kro.*, [w:] *Przesłanki konieczne zawarcia małżeństwa. Próba systematyzacji zagadnienia w aspekcie wymogów formy religijnej*, red. A. Tunia, Lublin 2011.
6. Kasprzyk P., *Separacja małżonków: instytucja funkcjonująca w polskim prawie rodzinnym i w prawie kanonicznym*, „Ius Matrimoniale” 8 (14) 2003.
7. Kosek M., *Przeszkody małżeńskie w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym*, „Prawo Kanoniczne” 55 (2012) nr 3.
8. Maraszek M., *Związek małżeński na gruncie prawa polskiego oraz prawa kanonicznego*, Warszawa 2010.
9. Mezglewski A., Misztal H., Stanisław P., *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2011.
10. Pawluk T., *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 3: *Prawo małżeńskie*, Olsztyn 1996.
11. Stojanowska W., *Przeszkoda małżeńska ze względu na wiek w prawie polskim*, „Prawo Kanoniczne” 55 (2012) nr 3.
12. Szadok-Bratuń A., *Procedura zawierania małżeństwa „konkordatowego” w kontekście polskiego prawa administracyjnego*, Wrocław 2013.

13. Szadok-Bratuń A., *Zawieranie małżeństwa „konkordatowego” w świetle polskiego prawa administracyjnego*, Wrocław 2004.
14. Świaczny S., *Rozwiązanie małżeństwa i stwierdzenie nieważności małżeństwa w sądach kościelnych. Pisma procesowe*, Warszawa 2012.
15. Tunia A., *Wyznaniowa forma zawarcia małżeństwa*, [w:] *Leksykon prawa wyznaniowego. 100 podstawowych pojęć*, red. A. Mezglewski, Warszawa 2014.

Dr Marek Paszkowski

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olszynie

Wydział Prawa i Administracji

ORCID: 0000-0003-4975-3145

marek.paszowski@uwm.edu.pl

SEKULARIZÁCIA MANŽELSTVA V MODERNÝCH PRÁVNÝCH DEJINÁCH

SECULARIZATION OF MARRIAGE IN MODERN LEGAL HISTORY

doc. JUDr. Peter Vyšný, PhD. et Ph.D.

Katedra dejín práva Právnickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave
Trnava University, Faculty of Law, Department of Legal History

Abstrakt: V kontexte moderných dejín možno pod sekularizáciou manželstva rozumieť proces postupného nahradenia katolíckej i iných cirkevných koncepcií manželstva jeho svetskou (laickou, občianskou) koncepciou a katolíckych i iných cirkevných manželsko-právnych úprav manželsko-právnymi úpravami bez náboženských obsahov, vydanými štátom. V konferenčnom príspevku sa tento proces stručne skúma vo vzťahu k dvom aspektom manželstva, najvýraznejšie zasiahnutým sekularizáciou, ktorými boli vznik, resp. forma uzavretia manželstva (zavedenie civilného sobáša), a právny zánik manželstva za života manželov, t. j. rozvod.

Kľúčové slová: moderné dejiny, sekularizácia, manželstvo, cirkevný sobáš, civilný sobáš, rozvod

Abstract: In the context of modern history, the secularization of marriage can be understood as a process of gradual replacement of Catholic and other ecclesiastical conceptions of marriage by its secular (lay, civic) conception and Catholic and other ecclesiastical marital legal regulations by marital legal regulations without religious content issued by the state. In the conference paper, this process is briefly examined in relation to the two aspects of marriage, most significantly affected by secularization, which were the origin or the form of conclusion of marriage, respectively (introduction of civil marriage) and legal dissolution of marriage during the life of spouses, i.e. divorce.

Key words: modern history, secularization, marriage, ecclesiastical marriage, civil marriage, divorce

Úvod

Vymedziť pojem „sekularizácia“ jednoznačne, vyčerpávajúco a so všeobecnou platnosťou rozhodne nie je možné, keďže sekularizácia v minulosti bola, a aj v súčasnosti je, zložitým, mnohorozmerným a dynamickým spoločenským javom, ktorý nespočíva iba v určitom vymanení sa štátnych a iných inštitúcií a rôznych sfér každodenného života ľudí z náboženského kontextu, ale má aj ďalšie dôležité stránky, prejavy a dôsledky.¹ Sekularizácia je tiež procesom, ktorý v období moderných, do

¹ K tomu pozri napr.: LÜBBE, H. *Säkularisierung: Geschichte eines ideenpolitischen Begriffs*. 3. Auflage. Freiburg: Verlag Karl Alber, 2003. POLLACK, D. *Säkularisierungstheorie*, Version: 1.0. In: *Docupedia-Zeitgeschichte*, 7. 3. 2013. Dostupné na internete: <http://docupedia.de/zg/Saekularisierungstheorie>

súčasnosti trvajúcich dejín výrazne ovplyvnil spoločnosti patriace k západnej civilizácii, ako aj niektoré ďalšie svetové spoločnosti. V tejto súvislosti ju možno považovať za súčasť tzv. modernizácie, t. j. určitej komplexnej premeny predmoderného sveta na moderný svet, ktorú však teória modernizácie nechápe ako pokrok vo význame priamočiareho a nezvratného prechodu od určitého „horšieho“ („zaostalejšieho“ a pod.) k určitému „lepšiemu“ („vyspelejšiemu“ a pod.) stavu civilizácie, ale ako vznik materiálnych a sociálnych štruktúr, ako i mentalít, ktoré mali v začiatkoch vytvárania modernej spoločnosti (resp. moderného štátu, práva, atď.) komplexne nový charakter (v porovnaní s predchádzajúcim obdobím).² „Odčarovanie sveta“ (*Entzauberung der Welt*), metafora, ktorou Max Weber svojho času vystihol proces sekularizácie, akcentujúc jej podstatný výsledok – zásadný nárast racionality v spoločnosti,³ je preto (historickým) faktom, o ktorom netreba vynášať hodnotové sudy (je sekularizácia „dobrým“ či „pokrokovým“ alebo naopak „zlým“ či „úpadkovým“ javom?), ale ktorý treba nezaújato vedecky skúmať.

Možnosti univerzálneho a holistického definovania sa vymyká nielen sekularizačný proces ako celok, ale aj jeho osobitná súčasť, ktorú možno nazvať sekularizáciou práva. Sekularizácia práva sa vyskytovala už v starších európskych dejinách (napr. už starovekí Rimania odlišovali právne normy od náboženských a iných neprávných noriem), avšak až v období moderných dejín⁴ tento fenomén postupne nadobudol komplexný charakter. Na druhej strane sekularizácia práva bola od začiatku sprevádzaná úsilím časti spoločnosti o jej zvrátenie (alebo aspoň obmedzenie), ktoré v minulosti zaznamenalo, a aj v súčasnosti zaznamenáva isté úspechy. Klasickým príkladom je napr. aj na Slovensku uplatňovaný fakultatívny cirkevný sobáš, t. j. možnosť rozhodnúť sa uzavrieť manželstvo v súlade s pravidlami niektorej cirkvi, ktoré síce nie sú súčasťou právneho poriadku štátu, avšak štát konaniu, ktoré sa nimi riadi, t. j. náboženským úkonom či obradom vedúcim k vzniku manželstva, priznáva právne účinky.

V kontexte moderných dejín možno sekularizáciu práva chápať ako podstatnú súčasť procesu, ktorým vznikli právne poriadky moderných štátov v podobe samostatných právnych systémov, oddelených a nezávislých od iných, napr. od ná-

(navštívené dňa 1. 6. 2020). POLLACK, D. Varieties of Secularization Theories and Their Indispensable Core. *The Germanic Review*, 90, 2015, s. 60 – 79.

² K pojmu „modernizácia“ pozri: HAVELKA, M. Modernizácie. In: STORCHOVÁ, L. a kol. *Koncepty a dejiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha: Scriptorium, 2014, s. 258 – 268.

³ Bližšie pozri: WEBER, M. Wissenschaft als Beruf. In: WEBER, M. *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. 3. Auflage. Tübingen: Mohr, s. 582 – 613.

⁴ Obdobie moderných, do súčasnosti trvajúcich dejín, sa v Anglicku začalo v 17. storočí, resp. Anglickou revolúciou (1640 – 1660), a v kontinentálnej Európe v 18. storočí, resp. Francúzskou revolúciou (1789 – 1799).

boženských normatívnych systémov a zložených z noriem vytváraných, menených a zrušovaných, ako aj aplikovaných, a zároveň legitimizovaných, nenáboženskou autoritou – štátom.⁵ V konkrétnejšej rovine možno pod sekularizáciou práva rozumieť nahradzovanie náboženských prvkov existujúcich právnych úprav nenáboženskými prvkami, ako aj vytváranie nových, nábožensky neutrálnych právnych úprav. Zostáva dodať, že právne poriadky moderných štátov boli sekularizované v odlišnom rozsahu, a to v závislosti od vysokej, alebo naopak od nízkej miery religiozity obyvateľstva týchto štátov, ako aj z iných dôvodov.

Jedným z právnych odvetví, ktoré sekularizácia v priebehu moderných dejín výrazne ovplyvnila, je rodinné právo, v rámci ktorého bola sekularizovaná predovšetkým inštitúcia manželstva, a to tak pôvodné, náboženské, či už katolícke alebo protestantské, chápanie manželstva, ako aj pôvodné, náboženské manželské právo, t. j. právna úprava hlavných stránok manželstva – jeho vzniku a zániku, vzťahov medzi manželmi (osobných i majetkových), ako aj vzťahov medzi manželmi – rodičmi a ich deťmi. Proces sekularizácie manželstva možno teda charakterizovať – jednoducho, ale výstižne – ako proces postupného nahradenia cirkevných koncepcií manželstva jeho svetskou (laickou, občianskou) koncepciou a cirkevných manželsko-právnych úprav manželsko-právnymi úpravami bez náboženských obsahov, vydanými štátom. V tomto konferenčnom príspevku tento proces stručne skúmam na základe právnych úprav, ktorými bolo v moderných dejinách sekularizované manželstvo vo vybraných štátoch kontinentálnej Európy, a vo vzťahu k dvom aspektom manželstva, najvýraznejšie zasiahnutým sekularizáciou, ktorými boli vznik, resp. forma uzatvárania manželstva, a zánik manželstva za života manželov, t. j. rozvod. Keďže v kontinentálnej Európe sa v stáročia trvajúcim období predchádzajúcom sekularizácii (práva) uplatňovali iba náboženské (kresťanské) chápania manželstva, z ktorých dominovalo katolícke chápanie manželstva, a keďže najrozšírenejším manželským právom bolo v tom období katolícke manželské právo, bude vhodné zaradiť pred vlastný výklad témy príspevku rámcový prehľad kánonicoprávnej úpravy manželstva, ktorej časom kritické vnímanie, ba aj odmietanie, bolo prvotným impulzom vytvárania sekulárnych manželsko-právnych úprav. Konfrontáciou kánonicoprávnej úpravy manželstva a moderných štátnych právnych úprav tejto inštitúcie bude zároveň možné poukázať na ich hlavné rozdiely, a tak aj na konkrétne skutočnosti, v ktorých spočívala sekularizácia manželského práva v moderných dejinách.

⁵ Bližšie pozri: PŘIBÁŇ, J. *Sociologie práva*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001, IV. část. SIEP, L., GUTMANN, Th., JAKL, B., STÄDTLER, M. (Hg.). *Von der religiösen zur säkularen Begründung staatlicher Normen. Zum Verhältnis von Religion und Politik in der Philosophie der Neuzeit und in rechtssystematischen Fragen der Gegenwart*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2011.

1. Manželstvo podľa kánonického práva

Katolícka cirkev oddávna považuje manželstvo za inštitúciu patriacu do prirodzeného i nadprirodzeného poriadku sveta. V prvom prípade manželstvo chápe ako prejav ľudskej prirodzenosti, ktorá každého človeka, tak muža, ako aj ženu, podnecuje nežiť osamote, ale v manželstve. V druhom prípade, na rozdiel od protestantských cirkví, nazerá na manželstvo, ktoré spolu uzavreli pokrstený muž a pokrstená žena, ako na sviatosť.⁶

Katolícka cirkev dlhý čas nemala vlastnú komplexnú právnu úpravu manželstva, a tak manželské záležitosti riešila na báze rímskeho práva, ktoré však postupne prispôbila svojim hodnotám a náuke, čím sa kánonické manželstvo zreteľne odlíšilo od rímskeho manželstva, hoci súčasne si zachovalo jeho základný charakter: rovnako ako rímske, aj kánonické manželstvo bolo (a dodnes je) heterosexuálne a monogamné a bolo (a dodnes je) aj zmluvou (muža a ženy) svojho druhu. Od rímskeho sa kánonické manželstvo odlišovalo najmä tým, že bolo chápané ako trvalé, t. j. doživotné partnerské spolužitie muža a ženy, ktoré za ich života nebolo možné rozlúčiť (*matrimonium perpetuum*). Trvalosť a nerozlučiteľnosť katolíckeho manželstva bola (a dodnes je) považovaná za Božiu vôľu, ktorú sobášiaci sa manželia akceptujú vzájomným vyjadrením súhlasu uzavrieť spolu manželstvo, a to raz a navždy. Naproti tomu rímske manželstvo zaniklo, len čo odpadla (predtým existujúca) vôľa manželov, resp. jedného z nich, žiť spolu ako manželia (*affectio maritalis*) a/alebo zaniklo ich faktické manželské spolužitie (*coniunctio*). Povedané inak, rímske i kánonické manželstvo vznikali konsenzom (*consensus facit nuptias*), t. j. dosiahnutím zhody vôle ženicha a nevesty uzavrieť spolu manželstvo, avšak kým rímske právo počítalo s možnosťou, že konsenzus nemusí byť trvalý, a ak odpadne, manželstvo zanikne, kánonické právo považovalo (a dodnes považuje) konsenzus ženicha a nevesty dosiahnutý pri uzatvorení manželstva za trvalý a neodvolateľný, a preto prípadné neskoršie odpadnutie vôle či už jedného alebo oboch manželov žiť v manželstve nespôsobuje zánik manželstva.⁷

V 4. storočí sa kresťanstvo stalo oficiálnym náboženstvom Rímskej ríše a v tejto súvislosti bol rímsky model manželstva úplne christianizovaný, cirkev postupne získala takmer výlučnú právomoc právne regulovať manželstvo, ako aj súdne rozhodovať v manželských veciach, a manželstvo upravené cirkevným právom bolo v Európe od 10. storočia jedinou možnou formou manželstva. Na druhej strane kánonická

⁶ Bližšie pozri: *Katechizmus Katolíckej cirkvi*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 1999, s. 405 a nasl.

⁷ ARLETTAZ, F. *Matrimonio homosexual y secularización*. México: UNAM, Instituto de Investigaciones Jurídicas, 2015, s. 29 – 30.

právna úprava manželstva nadobudla komplexný charakter až v 13. storočí, pričom nielen predtým, ale aj potom sa v mnohých oblastiach popri kánonickom manželstvom práve (v rôznej miere) uplatňovali aj miestne (svetské) manželsko-právne úpravy.⁸ Tento problém sa v podstate podarilo odstrániť až po Tridentskom koncile (1545 – 1563), ktorý nanovo, ako aj celistvo a podrobne právne upravil manželstvo.

Postupne vzniknuté kresťansko-kánonické manželstvo bolo chápané predovšetkým nábožensky (bolo považované za sviatosť) a bolo upravené právom cirkvi. Stredoveká cirkev nadobudla univerzálnu legislatívnu i jurisdikčnú právomoc v manželských veciach, ktorú vykonávala vo vzťahu k všetkým obyvateľom kresťanského Západu. Keď však v 16. storočí náboženská jednota Západu zanikla (v dôsledku vzniku protestantských cirkví), uplatňovala túto právomoc už len vo vzťahu ku katolíkom.

Keďže podstatnou právnou skutočnosťou, na základe ktorej vznikali manželstvá, bol pre cirkev dlhodobo iba konsenzus (t. j. vzájomný súhlas ženicha a nevesty s uzavretím manželstva), cirkev uznávala ako platné (ako právne existujúce) aj manželstvá, ktoré neboli uzavreté pred cirkevnou autoritou (doslovne: „pred tvárou cirkvi“ – *in facie ecclesiae*) (išlo o tzv. klandestinné manželstvá), čo však zmenil Tridentský koncil, ktorý ponechajúc dosiahnutie konsenzu ako *condicio sine qua non* vzniku manželstva v právnom zmysle (pre katolíkov) zaviedol povinnosť uzavrieť manželstvo pred cirkevnou autoritou, čím ku konsenzu pristúpil ďalší, formálny predpoklad vzniku manželstva. Koncil tiež cirkevným autoritám uložil povinnosť registrovať sobáše, čo uzavretiu manželstva v konkrétnych prípadoch poskytovalo publicitu.⁹

Kánonické manželstvo, ako sa už spomenulo, vzniká vzájomným súhlasom ženicha a nevesty s uzavretím manželstva. Na rozdiel od rímsko-právnej úpravy manželstva, podľa ktorej mal byť konsenzus prítomný nielen v čase uzavretia manželstva, ale aj potom (a to až pokým prípadne neodpadol, čím manželstvo zaniklo),¹⁰ kánonické právo vyžadovalo a vyžaduje existenciu konsenzu iba v čase uzavretia manželstva, pričom tiež – opäť na rozdiel od rímskeho práva¹¹ – chápalo a chápe súhlas ženicha i nevesty s uzavretím manželstva ako neodvolateľný.¹² Z hľadiska kánonického

⁸ ARLETTAZ, F. *Matrimonio homosexual y secularización*, s. 30.

⁹ ARLETTAZ, F. *Matrimonio homosexual y secularización*, s. 31.

¹⁰ Pozri napr.: REBRO, K. – BLAHO, P. *Rímske právo*. 3. vyd. Bratislava – Trnava: IURA EDITION, s. r. o., 2003, s. 171.

¹¹ Pozri napr.: REBRO, K. – BLAHO, P. *Rímske právo*, s. 171.

¹² Porovnaj CIC, kán. 1057, § 2: „Manželský súhlas je úkon vôle, ktorým sa muž a žena neodvolateľnou zmluvou navzájom odovzdávajú a prijímajú, aby ustanovili manželstvo.“ In : *Kódex kánonického práva*. Dostupné na internete: https://www.kbs.sk/pdf/CIC/04_CIC_2019.pdf (navštívené dňa 12. 6. 2020).

práva tak konsenzus podmieňuje vznik manželstva (v právnom zmysle), nie však aj jeho ďalšie trvanie (v právnom zmysle), z čoho možno ďalej *a fortiori* odvodiť túto skutočnosť: sobášiaci sa ženích a nevesta dávajú súhlas s uzavretím, resp. vznikom manželstva, ale nie aj so svojim právnym postavením a obsahom svojich vzájomných právnych vzťahov v manželstve, keďže právne postavenie manžela a manželky, ako aj obsah ich vzájomných právnych vzťahov nezávisia od vôle, resp. dohody ženicha a nevesty, ale sú objektívne stanovené kánonickým právom. Povedané inak, katolícki ženích a nevesta uzatvárajú manželstvo slobodne, pričom však právny obsah svojho manželského zväzku si už slobodne (vzájomnou dohodou) určiť nemôžu.

Katolícke manželstvá boli a sú výlučne heterosexuálne, čo súvisí s ich od stredoveku zdôrazňovanou, primárne prokreačnou funkciou, a boli a sú monogamné. Osobné a majetkové vzťahy medzi katolíckymi manželmi neboli v európskych krajinách v stredoveku a ranom novoveku upravené jednotne, pričom teoretické nazeralie dobovej kánonistiky a ostatnej právnej vedy na tieto vzťahy taktiež nebolo jednotné. Vo všeobecnosti však možno uviesť, že rodiny mali patriarchálny charakter, ktorý implikoval istú podriadenosť manželky manželovi, ktorá sa prejavovala napr. povinnosťou manželky plniť určité typické úlohy (napr. starať sa o domácnosť) či podmienením platnosti právnych úkonov manželky ich predchádzajúcim odsúhlasením manželom. Na druhej strane sa zväčša uplatňoval režim spoločného majetku manželov, ktorý mal v európskych krajinách viacero foriem.¹³

Uzavreté a konzumované katolícke manželstvo vzhľadom na svoj sviatosťný charakter bolo a je nerozlučiteľné, pričom však za určitých okolností môže dôjsť k tzv. rozluke od stola a lôžka (*separatio quoad thoram et mensam*), pri ktorej zanikne faktické spolužitie manželov v jednej domácnosti, ale ich manželstvo právne ďalej existuje. Dôvody, pre ktoré môže cirkevná autorita (na podnet nevinnej manželskej stránky) povoliť túto rozluku, neboli vymedzené taxatívne. V praxi sa ako dôvody rozluky presadili najmä tieto: upadnutie jedného z manželov do herézy; podnecovanie druhého manžela k hriechnemu konaniu; násilné správanie sa jedného z manželov (hlavne muža); cudzoložstvo; či hrozba, že jeden z manželov sa od druhého nakazí nebezpečnou chorobou.¹⁴

¹³ Bližšie pozri: COING, H. *Europäisches Privatrecht. Band I. Älteres Gemeines Recht (1500 bis 1800)*. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1985, s. 234 a nasl.

¹⁴ COING, H. *Europäisches Privatrecht. Band I. Älteres Gemeines Recht (1500 bis 1800)*, s. 244.

2. Sekularizácia manželstva v moderných právnych dejinách

V predchádzajúcej stati som v krátkosti priblížil základné charakteristiky manželstva upraveného právom Katolíckej cirkvi, ktoré v období pred sekularizáciou manželstva bolo v Európe (okrem protestantských krajín) jedinou uplatňovanou formou tejto inštitúcie. V stati, ktorá nasleduje, stručne ukážem, v čom sa (vybrané) sekulárne manželsko-právne úpravy, vzniknuté v moderných dejinách, odlišovali od historicky skoršej kánonickoprávnej úpravy manželstva, pričom sa zameriam na odlišnosť úpravy vzniku a zániku manželstva.

Sekularizácia manželstva/manželského práva prebiehala v moderných dejinách postupne.¹⁵ Jej začiatky siahajú ešte do raného novoveku (t. j. do obdobia predchádzajúceho moderným dejinám), a to do protestantského prostredia, ktoré opustilo (katolícke) nazeranie na manželstvo ako na sviatosť (hoci na druhej strane neuprelo manželstvu istú posvätnosť, vyplývajúcu z presvedčenia, že manželstvo existuje, a ľudia ho majú uzatvárať, preto, že to je Božia vôľa) a pripustilo právnu reguláciu manželstva štátom. Pre protestantov (vrátane anglikánov) tak manželstvo zostalo základom rodinného spoločenstva, vzniknutým vzájomným súhlasom sobášiacich sa osôb, ako aj štandardným predpokladom plodenia a vychovávania detí, avšak zároveň pre nich stratilo charakter sviatosti a stalo sa viac svetskou ako náboženskou inštitúciou, ako aj pomenovaním pre určitý sociálny status a rolu. Zostáva dodať, že v krajinách, v ktorých sa uplatňovalo katolícke manželské právo, prebehla sekularizácia manželstva až na prahu moderných dejín, a to konkrétne na konci 18. alebo na začiatku 19. storočia. Od tohto obdobia Katolícka cirkev strácala v prospech štátu svoj dlhodobý monopol na právnu reguláciu manželstva a na súdne rozhodovanie v manželských veciach.¹⁶

2.1 Sekularizácia formy uzatvárania manželstva: civilný sobáš

Sekularizácia vzniku manželstva spočívala v nahradení cirkevného sobáša civilným, ktoré požadovali už osvietenci, ktorí relativizovali tradičné nazeranie na manželstvo. Podľa tohto nazerania bolo manželstvo prirodzenoprávnu inštitúciou, ktorej charakter raz a navždy stanovil Boh, čím bol tento charakter objektívne daný a ľudia či cirkev ho tak nemohli ovplyvniť či dokonca zmeniť. Naproti tomu osvie-

¹⁵ K tomu súhrnne pozri: COING, H. *Europäisches Privatrecht. Band II. 19. Jahrhundert. Überblick über die Entwicklung des Privatrechts in den ehemals gemeinrechtlichen Ländern*. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1989, s. 303 a nasl.

¹⁶ ARLETTAZ, F. *Matrimonio homosexual y secularización*, s. 33 – 35.

tenci nazerali na manželstvo skôr len ako na občianskoprávnu zmluvu, ktorej obsah (v určitých medziach) závisí od slobodnej vôle a dohody zmluvných strán a zároveň vyplýva z prirodzenej povahy veci, t. j. z reálnej (biologickej, sociálnej) funkcie manželstva, zohľadnenej zákonodarcom (štátom) v ním vydannej právnej úprave manželstva. Vzhľadom na uvedené, jednoznačne svetské chápanie manželstva, ako aj na osvietenské koncepty náboženskej tolerancie a nábožensky neutrálneho štátu, nie je prekvapujúce, že osvietenci požadovali, aby sa zaviedol civilný sobáš, aby manželstvo právne upravil výlučne štát a aby právomoc rozhodovať v manželských veciach patrila výlučne štátnym súdom. Niekde boli tieto požiadavky osvietencov (aspoň čiastočne) splnené už 18. storočí, napríklad: v roku 1749 prešli v Prusku manželské veci do pôsobnosti štátnych súdov; v habsburskej monarchii (v jej rakúskej časti) od roku 1783 boli na konania o rozluke od stola a lôžka príslušné štátne súdy; v revolučnom Francúzsku v rokoch 1791 – 1792 zaviedli civilný sobáš (protestanti sa pre civilný sobáš mohli rozhodnúť už od roku 1787); pruský právny kódex *Všeobecné krajinské právo* (1794) zahŕňal štátom vydané manželské právo, pričom síce zachoval cirkevný sobáš, ale kňazovi, pred ktorým sa uzatváralo manželstvo, *de facto* prepožičal postavenie štátneho úradníka (t. j. predstaviteľa štátu).¹⁷

Katolícke krajiny zostali do 18. storočia podriadené kánonickoprávnenému režimu manželstva. Preto sa v nich manželstvo uzatváralo spôsobom, ktorý ustanovilo kánonické právo, t. j. sobáš mal náboženský/cirkevný charakter. Aj v protestantských krajinách bol pri uzatváraní manželstva často prítomný náboženský/cirkevný prvok, a to predovšetkým v podobe požehnanja, ktoré sobášiacim sa osobám udeľoval predstaviteľ určitej protestantskej cirkvi. Náboženský/cirkevný rozmer sobáša bol veľmi výrazný v prípade Anglikánskej cirkvi, ktorej nazeranie na manželstvo bolo blízke jeho chápaniu v Katolíckej cirkvi. Na druhej strane, protestantské (luteránske, kalvínske) cirkvi, ako aj Anglikánska cirkev, boli národnými cirkvami, ktoré boli úzko prepojené so štátmi, v ktorých pôsobili, a ktoré sa do značnej miery spravovali (svetským) právom týchto štátov (vrátane manželského a ostatného rodinného práva), a preto možno konštatovať, že sa v týchto cirkvách začala sekularizácia formy sobáša, keďže protestantské cirkevné authority, pred ktorými sa uzatvárali manželstvá, boli v podstate aj predstaviteľmi štátu a vykonávateľmi jeho moci.

Civilný sobáš vo vlastnom zmysle, t. j. uzavretie manželstva podľa štátom vydannej právnej úpravy a pred úradnou osobou, ktorá je oficiálnym predstaviteľom štátu, sa však v rámci Európy, ako aj do niektorých mimoeurópskych oblastí (napr. do Latinskej Ameriky) rozšíril až v 19. storočí. Zásadný podnet vzišiel z revolučného (1789 – 1799) a napoleonského (1799 – 1814) Francúzska.

¹⁷ COING, H. *Europäisches Privatrecht. Band I. Älteres Gemeines Recht (1500 bis 1800)*, s. 226 – 227.

Francúzska revolúcia sa usilovala skončiť s predrevolučným modelom rodiny, vidiac v ňom určitú analógiu predrevolučnej spoločnosti: štát bol pred revolúciou založený na neobmedzenej vláde kráľa nad poddanými a rodiny boli zase založené na širokej nadvláde ich mužských hláv nad ich ostatnými členmi. Prostriedkom skončovania s tradičnou rodinou sa pre revolucionárov stala sekularizácia manželského/rodinného práva, ktorá síce v období revolúcie nebola ešte úplná, avšak predsa len zašla dosť ďaleko, keď štát dokonca umožnil, ignorujúc kánonické právo, aby manželstvá uzatvárali aj klerici.¹⁸

Prvá fáza Francúzskej revolúcie sa skončila 3. 9. 1791 prijatím tzv. *Ústavy z roku 1791*. Táto *Ústava* bola zavŕšením dobovej premeny Francúzska na konštitučnú monarchiu, značne sa približujúcu modelu moderného demokratického občianskeho a laického štátu. Podľa článku 7 druhého titulu *Ústavy* štát považoval za právne existujúce manželstvá (t. j. za manželstvá existujúce hľadiska právneho poriadku francúzskeho štátu) iba tie, ktoré boli civilnými kontraktmi,¹⁹ čiže iba tie, ktoré boli uzavreté (civilnou) formou stanovenou štátom (zákonom) a spravovali sa právnym režimom stanoveným štátom (zákonom). Článok 7 tiež prehĺbil sekularizáciu manželského práva, keď uložil zákonodarnej moci určiť jednotný spôsob, ktorým v celom Francúzsku budú výlučne štátni funkcionári úradne potvrdzovať a registrovať uzavretia manželstva, ako aj narodenia a úmrtia občanov.²⁰

Definitívne sa civilný sobáš presadil vo Francúzsku v napoleonskom období. 21. 3. 1804 bol vyhlásený dodnes účinný občianskoprávny kódex *Code civil*, ktorý ustanovil, že „manželstvo sa uzatvára verejne pred občianskym (štátnym) úradníkom podľa miesta bydliska jednej zo strán.“²¹ *Code civil* tak jasne zakotvil civilnú formu uzavretia manželstva, pričom išlo (a dodnes ide) o tzv. obligatórny civilný

¹⁸ Porovnaj nasledujúce ustanovenie francúzskej *Ústavy z roku 1791*: „Zákon už viac neuznáva rehoľné sluby ani iné povinnosti (záväzky), ktoré sa priedia prirodzeným právam alebo ústave.“ („La loi ne reconnaît plus ni vœux religieux, ni aucun autre engagement qui serait contraire aux droits naturels ou à la Constitution.“) *Constitution de 1791*. Dostupné na internete: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1791> (navštívené dňa 12. 6. 2020).

¹⁹ *Constitution de 1791*, Titre II, Article 7. „La loi ne considère le mariage que comme contrat civil.“ Dostupné na internete: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1791> (navštívené dňa 12. 6. 2020).

²⁰ *Constitution de 1791*, Titre II, Article 7. „Le Pouvoir législatif établira pour tous les habitants, sans distinction, le mode par lequel les naissances, mariages et décès seront constatés; et il désignera les officiers publics qui en recevront et conserveront les actes.“ Dostupné na internete: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1791> (navštívené dňa 12. 6. 2020).

²¹ *Code civil*, Article 165. „Le mariage sera célébré publiquement, devant l'officier civil du domicile de l'une des deux parties.“ Dostupné na internete: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1061517/f45.image.texteImage> (navštívené dňa 12. 6. 2020).

sobáš, t. j. ak má manželstvo právne existovať (z hľadiska francúzskeho štátu a *Code civil*), musí byť uzavreté civilnou formou. Z článku 195 *Code civil*, podľa ktorého „verejné uznanie osôb za manželov“, t. j. cirkevný sobáš, „nemôže oslobodiť tieto osoby, vzájomne sa odvolávajúce na toto uznanie, od preukázania sobášneho listu o uzavretí manželstva pred úradnou osobou, ktorá vedie matriku“,²² vyplýva, že uzavretie manželstva cirkevnou formou nie je zakázané, avšak nemá právny účinok civilného sobáša, t. j. z hľadiska štátu (a *Code civil*) ním manželstvo nevznikne.

Na rozdiel od *Code civil*, pruské *Všeobecné krajinské právo* (*Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten*; 1794) a rakúsky *Všeobecný občiansky zákonník* (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten Deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie*; 1811), dva významné právne kódexy patriace spolu s *Code civil* do prvej fázy procesu kodifikácie práva v moderných dejinách Európy, zachovali ešte cirkevný sobáš.²³ V priebehu 19. storočia sa však civilný sobáš rozšíril do celej Európy. Na niektorých územiach, na ktorých bol zavedený v súvislosti s napoleonskou expanziou, spojenou s „exportom“ *Code civil*, zostal zachovaný aj po Napoleonovom páde (po roku 1814); inde bol prvýkrát zavedený až neskôr. V niektorých štátoch, napr. v Anglicku, Nórsku, Švédsku či Prusku, sa civilné manželstvo objavilo ako určitá, spoločensky menej uznávaná alternatíva cirkevného manželstva – osoby, ktoré sa nehlásili k dominantnému náboženstvu, mali možnosť sa rozhodnúť, že uzavrú civilné manželstvo. Časom sa však napr. v Prusku, ako aj v ostatnom Nemecku presadil civilný sobáš ako jediná možná forma uzavretia manželstva, čo sa premietlo aj do celonemeckého občianskoprávneho kódexu *Bürgerliches Gesetzbuch* (1896), podľa ktorého „manželstvo sa uzatvára tak, že snúbenci osobne a za súčasnej prítomnosti oboch pred občianskym úradníkom vyhlásia, že spolu uzatvárajú manželstvo“.²⁴ Naproti

²² *Code civil*, Article 195. „La possession d'état ne pourra dispenser les prétendus époux qui l'invoqueront respectivement, de représenter l'acte de célébration du mariage devant l'officier de l'état civil.“ Dostupné na internete: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1061517/f51.image.texteImage> (navštívené dňa 12. 6. 2020).

²³ *Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten, Zweyter Theil*, §. 136: „Eine vollgültige Ehe wird durch die priesterliche Trauung vollzogen.“ Dostupné na internete: <http://ra.smixx.de/media/files/PrALR-II-1.pdf> (navštívené dňa 12. 6. 2020).

Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten Deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie, §. 75: „Die feyerliche Erklärung der Einwilligung [zur Ehe] muß vor dem ordentlichen Seelsorger eines der Brautleute, er mag nun, nach Verschiedenheit der Religion, Pfarrer, Pastor oder wie sonst immer heißen, oder vor dessen Stellvertreter in Gegenwart zweyer Zeugen geschehen.“ Dostupné na internete: http://repositorium.at/qu/1811_oestabgb.html (navštívené dňa 12. 6. 2020).

²⁴ *Bürgerliches Gesetzbuch*, §. 1317. „Die Ehe wird dadurch geschlossen, daß die Verlobten vor einem Standesbeamten persönlich und bei gleichzeitiger Anwesenheit erklären, die Ehe mit einander eingehen zu wollen.“ Dostupné na internete: <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/BGBDR18961900.htm> (navštívené dňa 12. 6. 2020).

tomu cirkevný sobáš pretrvával v Portugalsku, Španielsku, Grécku, Poľsku či Rusku. Po zjednotení Talianska sa presadil civilný sobáš, avšak na základe Lateránskych dohôd (1929) sa v Taliansku začal znovu uplatňovať cirkevný sobáš (popri civilnom).

Sekularizácia formy uzatvárania manželstva (a právnej úpravy manželstva vôbec) bola spojená so sekularizáciou verejnej moci a s jasným rozlíšením (a oddelením) verejnej a súkromnej sféry života ľudí. V sekulárnom štáte, ktorý je dôsledne oddelený od náboženských organizácií a autorít a má nábožensky neutrálny (laický) charakter, zákonite musí existovať sekulárna, štátom vydaná a uplatňovaná právna regulácia uzatvárania, ako aj ostatných aspektov manželstva. Akákoľvek iná ako civilná forma uzatvárania manželstva a (povedané všeobecnejšie) akékoľvek iné ako štátom zavedené manželsko-právne úpravy patria do sféry súkromného života občanov. Zostáva dodať, že sekularizácia formy uzatvárania manželstva, resp. manželského práva ako celku, bola spojená s transferom povinnosti registrovať sobáše (ako aj narodenia a úmrtia osôb) z cirkevných na svetské (štátne, samosprávne) authority, s odmietnutím stíhania a trestania páchatelov určitých, cirkevne stanovených deliktov (napr. cudzoložstvo) štátnou mocou a pod.²⁵

V recentnom období sa civilný sobáš praktizuje v konkrétnych štátoch buď obligatórne, t. j. manželstvo právne existuje, len ak bolo uzavreté civilnou formou, alebo fakultatívne, t. j. občania majú možnosť vybrať si medzi civilným a cirkevným sobášom, pričom manželstvo právne existuje, aj ak bolo uzavreté civilnou formou, aj ak bolo uzavreté cirkevnou formou. Obligatórny civilný sobáš sa uplatňuje napr. vo Francúzsku, Nemecku, Rakúsku či v štátoch Beneluxu. Fakultatívny civilný sobáš uplatňuje napr. v Taliansku, Španielsku, Írsku či Portugalsku, ako aj na Slovensku.

V štátoch, v ktorých sa (alternatívne) uplatňuje cirkevný sobáš, možno túto formu uzavretia manželstva paradoxne považovať za v istom zmysle sekularizovanú, keďže jej použitie je možné iba preto, že ho dovoľuje štátom vydaný zákon.²⁶ To, že tento zákon priznáva právne účinky cirkevným (manželsko)právnym úpravám, ktoré nie sú súčasťou právneho poriadku štátu, je, mimochodom, povšimnutiahodným prejavom v súčasnosti značne diskutovaného fenoménu, známeho ako právny pluralizmus.

²⁵ ARLETTAZ, F. *Matrimonio homosexual y secularización*, s. 37.

²⁶ ARLETTAZ, F. *Matrimonio homosexual y secularización*, s. 38.

2.2 Zrušenie nerozlučiteľnosti manželstva v dôsledku sekularizácie: rozvod

Pôvodnú nerozlučiteľnosť manželstva v dôsledku procesu sekularizácie manželského práva v modernom období negovalo zavedenie rozvodu, ktorým manželstvo právne zaniká za života oboch manželov. V predmodernom období sa rozvod pripúšťal v protestantskom prostredí, pričom však nazeranie protestantských teológii na tento spôsob zániku manželstva nebolo jednotné; zhoda panovala napr. v tom, že rozvod je určite možný v prípade cudzoložstva.²⁷

Zásadný podnet na zavedenie rozvodov vzišiel, rovnako ako v prípade zavedenia civilných sobášov, z revolučného a napoleonského Francúzska. Francúzski revolucionári a po nich napoleonský *Code civil* presadili striktné laický a civilno-kontraktálny charakter manželstva, čo súviselo s dobovým úsilím oslobodiť občanov od zasahovania cirkví vôbec a od nadbytočného zasahovania štátu do sféry ich súkromných životov.

Podľa pôvodnej verzie *Code civil* sa manželstvo „rozlučovalo“ (tu rozumej: zrušovalo v právnom zmysle) smrťou jedného z manželov alebo rozvodom uskutočneným v súlade so zákonom, alebo právoplatným odsúdením jedného z manželov na trest, ktorý mal za následok tzv. civilnú smrť,²⁸ t. j. stratu právnej subjektivity, a tak aj verejných i súkromných práv francúzskeho občana. Ďalej stručne zhrnieme právnu úpravu rozvodu obsiahnutú v *Code civil*.²⁹

Rozvod bol výsledkom osobitného občianskoprávneho konania, ktoré sa uskutočňovalo pred štátnymi súdmi. O rozvod mohol žiadať manžel kvôli cudzoložstvu manželky. Aj manželka mohla z rovnakého dôvodu žiadať o rozvod, avšak do roku 1884 iba v prípade, ak manžel svoju milenkú ubytoval v domácnosti, v ktorej žil spolu s manželkou. Ktorýkoľvek z manželov mohol žiadať o rozvod, ak ho druhý manžel veľmi znevažoval, hrubo (kruto) s ním zaobchádzal alebo ho ťažko urážal. Dôvodom rozvodu bolo aj odsúdenie jedného z manželov na difamujúci trest.

Code civil poznal aj konsenzuálny rozvod, keďže jednoznačný a trvalý súhlas oboch manželov s tým, že ich ďalší spoločný život už nie je možný, považoval za dostatočný dôvod na rozvod. Na druhej strane uskutočnenie konsenzuálneho rozvodu vo viacerých smeroch obmedzil, napr. tento druh rozvodu nebol možný, ak ho neschválili rodičia (otcovia aj matky) oboch manželov, ak bol manžel mladší ako 25

²⁷ ARLETTAZ, F. *Matrimonio homosexual y secularización*, s. 39.

²⁸ *Code civil*, Article 227. Dostupné na internete: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1061517/f57.image.texteImage> (navštívené dňa 14. 6. 2020).

²⁹ Nasledujúce zhrnutie právnej úpravy rozvodu obsiahnutej v *Code civil* je založené na: *Code civil*, Titre VI. Dostupné na internete: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1061517/f58.image.texteImage> (navštívené dňa 14. 6. 2020).

rokov, ak bola manželka mladšia ako 21 rokov alebo staršia ako 45 rokov (v tomto prípade zároveň muselo manželstvo trvať aspoň 20 rokov) a i.

Zaujímavým, v súčasnosti neznámym právnym účinkom rozvodu bol zákaz opätovného uzavretia manželstva rozvedenými manželmi.

Code civil upravil aj rozluku od stola a lôžka ako určitú alternatívu rozvodu. O túto rozluku bolo možné žiadať z tých istých (zákonných) dôvodov ako o rozvod.

Na rozdiel od *Code civil*, rakúsky *Všeobecný občiansky zákonník*, ktorý s ním bol zhruba synchronný, podmienil možnosť rozvodu konfesiónálne, stanoviac odlišné rozvodové pravidlá pre katolíkov, nekatolíckych kresťanov a židov. Katolíkom povolil iba dočasný rozvod, totožný s rozlukou od stola a lôžka. Nekatolícki kresťania mohli dosiahnuť skutočný rozvod (t. j. právny zánik manželstva rozvodom), a to napr. pre cudzoložstvo či úklady o zdravie alebo život druhého manžela. Židom bol taktiež prístupný skutočný rozvod, ktorý mal (okrem prípadu, ak jeho dôvodom bolo cudzoložstvo) charakter konsenzuálneho rozvodu, pri ktorom, pravda, asistoval aj rabin.³⁰ Zostáva dodať, že právna úprava rozvodov obsiahnutá vo *Všeobecnom občianskom zákonníku* je len jedným z dokladov pomalého rozširovania sa inštitútu skutočného rozvodu, dostupného všetkým občanom v Európe.

Právne úpravy rozvodu postupne vydané po jeho francúzskej právnej úprave nemali rovnaký charakter: kým na základe niektorých z nich bolo dosiahnutie rozvodu komplikované – zákonodarcovia v týchto prípadoch chápali rozvod ako *ultima ratio* riešenia disfunkcie manželstiev, cielene tak podporujúc stabilitu rodín –, na základe iných, liberálnych právnych úprav bol rozvod uskutočniteľný pomerne jednoducho. Naznačenej odlišnosti právnych úprav rozvodu zodpovedal fakt, že v moderných dejinách sa objavili viaceré druhy rozvodu, a to: rozvod zo (závažných) subjektívnych dôvodov, pri ktorých príčina rozvodu vyplývala z určitých problematických charakteristík osoby manžela či manželky (napr. zásadné zhoršenie zdravotného stavu jedného z manželov, predstavujúce pre druhého manžela hrozbu) či z ich konkrétneho problematického správania (napr. cudzoložstvo); rozvod z objektívnych dôvodov (sústavná neexistencia faktického spolužitia manželov počas určeného obdobia); konsenzuálny rozvod (rozvod dohodou manželov); či dokonca zapudenie, t. j. jednostranný rozvod, ktorý nemusel byť odôvodnený.

Treba však zdôrazniť, že inštitúcia rozvodu sa v Európe rozširovala pomaly a zložito, a to vzhľadom na spory konzervatívnych spoločenských a politických kruhov podporujúcich trvalosť manželstiev a liberálnych spoločenských a politických kruhov podporujúcich rozvody. K prvým kruhom typicky patrili podporovatelia katolíckej koncepcie manželstva. Silnú pozíciu mali napr. vo frankistickom Španielsku

³⁰ LANCZOVÁ, I. *Dejiny právnej úpravy rozvodov na území Slovenska*. Praha: Leges, 2018, s. 58.

(1936 – 1975),³¹ kde sa uplatňovalo kánonické rodinné/manželské právo, v dôsledku čoho rozvod neexistoval, hoci v období pred vznikom frankistickej diktatúry (od roku 1932) sa uplatňoval;³² opätovne bol v Španielsku zavedený až v roku 1981.³³ Rezervovaný (hoci nie odmietavý) postoj k rozvodom však mali aj mnohí zákonodarcovia bez náboženskej (katolíckej) orientácie. Napríklad dosiahnuť rozvod, najmä dohodou manželov, bolo podľa francúzskeho *Code civil* pôvodne pomerne zložité. V 20. storočí zase štáty socialistického bloku značne podporovali súdržnosť rodín. Nie je preto prekvapujúce, že napr. československý *zákon o rodine č. 94/1963 Zb.* zdôrazňoval záujem spoločnosti na predchádzaní rozvodom, preto mali súdy povinnosť výchovne pôsobiť na manželov hodlajúcich sa rozviesť s cieľom dosiahnuť ich zmierenie (a tak zabrániť ich rozvodu) (na záujem spoločnosti na zachovaní manželstiev sa na Slovensku v rozvodových procesoch *ex lege* prihliadalo až do roku 2002).³⁴

Zdlhavosť zavádzania rozvodov v európskych štátoch viedla k tomu, že na konci 19., resp. na začiatku 20. storočia boli rozvody štandardom ešte len v západnej Európe (vrátane Nemecka). V roku 1894 boli rozvody zavedené v uhorskej časti Rakúsko-Uhorska (teda aj na území Slovenska) *zákonným článkom č. XXXI/1894 o manželskom práve* (tento právny predpis zároveň zaviedol aj obligatórny civilný sobáš),³⁵ inak sa však v stredo-východnej Európe rozvody rozšírili až po prvej svetovej vojne.

Pozvoľné, ale napokon plošné rozšírenie sa rozvodu do európskych štátov v 20. storočí (v recentnom období rozvod neexistuje už len vo Vatikáne) korešponduje so širším procesom sekularizácie rodinného práva v tomto storočí, ktorého súčasťou bolo postupné zväčšovanie rozsahu autonómie vôle účastníkov manželsko-právnych a iných rodinnoprávnych vzťahov. V tomto jave, relativizujúcom predstavu, že manžel a manželka musia doživotne plniť určité tradičné roly, ako aj koncept nerozlučiteľnosti manželstva z vôle manžela či manželky, možno vidieť posilnenie chápania manželstva ako laickej, civilno-kontraktualnej a prevažne do sféry súkromného

³¹ Ucelenú právno-historickú charakteristiku obdobia frankistického Španielska pozri v diele: PUCHOVSKÝ, J. *Ústavnoprávne aspekty prechodu Španielska k demokracii*. Kraków: Spolok Slovákov v Poľsku – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2015, s. 41 a nasl.

³² K tomu pozri napr.: DAZA MARTÍNEZ, J. La ley de divorcio de 1932. Presupuestos ideológicos y significación política. *Alternativas. Cuadernos de Trabajo Social*, N. 1, oct. 1992, s. 163 – 175.

³³ Pozri: *Ley 30/1981, por la que se modifica la regulación del matrimonio en el Código Civil y se determina el procedimiento a seguir en las causas de nulidad, separación y divorcio*. In : «BOE», núm. 172, de 20 de julio de 1981, páginas 16457 a 16462. Dostupné na internete: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1981-16216> (navštívené dňa 14. 6. 2020).

³⁴ Bližšie pozri: LAN CZOVÁ, I. *Dejiny právnej úpravy rozvodov na území Slovenska*, s. 110 a nasl.

³⁵ Bližšie pozri: LAN CZOVÁ, I. *Dejiny právnej úpravy rozvodov na území Slovenska*, s. 11 a nasl.

života ľudí patriacej, a preto aj štátom iba obmedzene právne regulovanej inštitúcie. Tento jav tiež oslabil kohéznosť a stabilitu rodín/manželstiev, keďže rodinné právo oveľa systematickejšie ako predtým začalo chrániť – popri záujmoch rodiny/manželstva ako homogénneho celku – aj záujmy jednotlivých členov rodiny/manželstva. Rodina/manželstvo tak v moderných dejinách do značnej miery stratila svoj tradičný charakter.³⁶

Záver

Výsledkom procesu sekularizácie manželstva/manželského práva v moderných dejinách, ktorý v tomto príspevku bolo možné charakterizovať iba v krátkosti, boli predovšetkým zavedenie novej formy uzatvárania manželstva – civilného sobáša, a pripustenie nielen faktického (rozluka od stola a lôžka), ale aj právneho zániku manželstva za života oboch manželov, t. j. rozvodu.

Civilný sobáš bol v európskych štátoch zavedený postupne, a to buď ako jediná právne relevantná forma uzavretia manželstva (obligatórny civilný sobáš), alebo ako alternatíva cirkevného sobáša, pre ktorú sa občania mohli rozhodnúť (fakultatívny civilný sobáš). Kým v prvom prípade z hľadiska právneho poriadku štátu existovalo iba manželstvo uzavreté civilnou formou, v druhom prípade zákon priznával účinok vzniku manželstva uskutočneniu nielen civilného, ale aj cirkevného sobáša.

Zavedenie rozvodu bolo v Európe zdĺhavé, v 20. storočí sa však rozšíril plošne. Na druhej strane v spoločnosti dlhodobo existovala, a dodnes existuje, určitá opozícia voči rozvodom, ktorá sa spája najmä s Katolíckou cirkvou. Istú zdržanlivosť voči rozvodom však možno vidieť aj v mnohých sekulárnych právnych úpravách tejto inštitúcie, ktoré sa v záujme zabezpečenia kohézie a stability rodín/manželstiev usilovali a usilujú obmedziť rozvodovosť určitým sťažením uskutočnenia rozvodu. Týka sa to najmä (ale nielen) konsenzuálnych rozvodov, ktoré sa niekde viažu na rôzne podmienky a inde (napr. aj na Slovensku) nie sú vôbec dovolené.

Sekularizácia formy uzatvárania manželstiev, ako aj umožnenie rozvodu podstatne prispeli k transformácii moderného manželstva na civilný kontrakt, ktorý jeho účastníci môžu v istých zákonných medziach slobodne založiť, ako aj zrušiť. Popritom sa výrazne presadilo chápanie manželstva ako laickej inštitúcie, ako aj inštitúcie, ktorú, keďže prevažne patrí do sféry súkromného života občanov, by štát mal právne regulovať iba v obmedzenej miere.

³⁶ ARLETTAZ, F. *Matrimonio homosexual y secularización*, s. 41.

Bibliografia

Pramene

- Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten Deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie*, Dostupné na internete: http://repertorium.at/qu/1811_oestabgb.html (navštívené dňa 12. 6. 2020).
- Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten, Zweyter Theil*. Dostupné na internete: <http://ra.smixx.de/media/files/PrALR-II-1.pdf> (navštívené dňa 12. 6. 2020).
- Bürgerliches Gesetzbuch*. Dostupné na internete: <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/BGB-DR18961900.htm> (navštívené dňa 12. 6. 2020).
- Constitution de 1791*. Dostupné na internete: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1791> (navštívené dňa 12. 6. 2020).
- Code civil*. Dostupné na internete: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1061517/f45.image.texteImage> (navštívené dňa 12. 6. 2020).
- Kódex kánonického práva*. Dostupné na internete: https://www.kbs.sk/pdf/CIC/04_CIC_2019.pdf (navštívené dňa 12. 6. 2020).
- Ley 30/1981, por la que se modifica la regulación del matrimonio en el Código Civil y se determina el procedimiento a seguir en las causas de nulidad, separación y divorcio*. In: «BOE», núm. 172, de 20 de julio de 1981, páginas 16457 a 16462. Dostupné na internete: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1981-16216> (navštívené dňa 14. 6. 2020).

Sekundárna literatúra

- ARLETTAZ, F. *Matrimonio homosexual y secularización*. México: UNAM, Instituto de Investigaciones Jurídicas, 2015.
- COING, H. *Europäisches Privatrecht. Band I. Älteres Gemeines Recht (1500 bis 1800)*. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1985.
- COING, H. *Europäisches Privatrecht. Band II. 19. Jahrhundert. Überblick über die Entwicklung des Privatrechts in den ehemals gemeinrechtlichen Ländern*. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1989.
- DAZA MARTÍNEZ, J. La ley de divorcio de 1932. Presupuestos ideológicos y significación política. *Alternativas. Cuadernos de Trabajo Social*, N. 1, oct. 1992, s. 163 – 175.
- HAVELKA, M. Modernizacie. In: STORCHOVÁ, L. a kol. *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha: Scriptorium, 2014, s. 258 – 268.
- Katechizmus Katolíckej cirkvi*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 1999.
- LANCZOVÁ, I. *Dějiny právnej úpravy rozvodov na území Slovenska*. Praha: Leges, 2018.
- LÜBBE, H. *Säkularisierung: Geschichte eines ideenpolitischen Begriffs*. 3. Auflage. Freiburg: Verlag Karl Alber, 2003.
- POLLACK, D. Säkularisierungstheorie, Version: 1.0. In: *Docupedia-Zeitgeschichte*, 7. 3. 2013. Dostupné na internete: <http://docupedia.de/zg/Saekularisierungstheorie> (navštívené dňa 1. 6. 2020).
- POLLACK, D. Varieties of Secularization Theories and Their Indispensable Core. *The Germanic Review*, 90, 2015, s. 60 – 79.
- PŘIBÁŇ, J. *Sociologie práva*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001.
- PUCHOVSKÝ, J. *Ústavnoprávne aspekty prechodu Španielska k demokracii*. Kraków: Spolok Slovákov v Poľsku – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2015.
- REBRO, K. – BLAHO, P. *Rímske právo*. 3. vyd. Bratislava – Trnava: IURA EDITION, s. r. o., 2003.
- SIEP, L., GUTMANN, Th., JAKL, B., STÄDTLER, M. (Hg.). *Von der religiösen zur säkularen Begründung staatlicher Normen. Zum Verhältnis von Religion und Politik in der Philosophie der Neuzeit und in rechtssystematischen Fragen der Gegenwart*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2011.

WEBER, M. Wissenschaft als Beruf. In: WEBER, M. *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. 3. Auflage. Tübingen: Mohr, s. 582 – 613.

doc. JUDr. Peter Vyšný, PhD. et Ph.D.

Katedra dejín práva

Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

peter.vysny@truni.sk

ARGENTYNA – PAŃSTWO ŚWIECKIE CZY WYZNANIOWE? ANALIZA OBOWIĄZUJĄCYCH NORM KONFESYJNYCH.

ARGENTINA - SECULAR OR CONFSSIONAL STATE? ANALYSIS OF CURRENT LEGISLATION.

dr hab. Marta Zuzanna Osuchowska

Wydział Prawa i Administracji

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

University Cardinal Stefan Wyszyński in Warsaw (UKSW)

Faculty of Law and Administration

Abstrakt: Argentyna jako jedyny kraj południowoamerykański nie zreformował w sposób jednoznaczny norm dotyczących relacji państwo – Kościół, które po okresie kolonialnym pozostawiały silną więź między władzą państwową a Kościołem katolickim. Instrumentalne wykorzystywanie religii, Kościoła i duchownych katolickich było domeną każdego rządu. Nie wprowadzono zmian instytucjonalnych wraz z reformą norm dotyczących prawa do wolności religijnej. Legislacyjne zaniedbania w tym obszarze do dnia dzisiejszego skutkują uprzywilejowaniem Kościoła katolickiego, co w doktrynie budzi wątpliwości co do statusu Argentyny jako państwa akonfesyjnego.

Słowa kluczowe: Argentyna, państwo świeckie, państwo wyznaniowe, konstytucja, konkordat.

Abstract: Argentina was the only country in South America that did not explicitly reform the norms of State - church relations, which after the colonial period left a strong bond between state and the Catholic Church. The instrumental use of religion, the Church and Catholic clergy was the domain of every government. There have been no institutional changes with the reform of standards on the right to religious freedom. Legislative negligence in this area still results in the Catholic Church being privileged, which gives a question in the doctrine about the status of Argentina as an aconfessional State.

Keywords: Argentina, secular state, confessional state, constitution, concordat.

1. Wprowadzenie

Obecnie obowiązujące przepisy w argentyńskim prawie wyznaniowym, dotyczące relacji państwa z Kościołem katolickim nie odzwierciedlają, wbrew pozorom, stanu rzeczywistego. Szereg tematów nie jest podejmowany od wielu lat pod dyskusję publiczną, a zmiany zachodzące w społeczeństwie powinny być uwzględniane w prawie stanowionym. Co dziwniejsze, uprzywilejowane stanowisko Kościoła katolickiego nie jest bezwzględnie bronione przez samych zainteresowanych, o czym świadczą oficjalne dokumenty przedstawiane przez hierarchów kościelnych.

Wielość wpływów charakteryzujących argentyńskie relacje państwo – Kościół zawiera się w trzech konstytucyjnych zasadach, które służyły jako ich ramy przez

ponad półtora wieku: afirmacja uprawnienia państwa do sprawowania prawa patronatu, „podtrzymywanie” kultu katolickiego, uznanie prawa do wolności religijnej. Stosunki ze Stolicą Apostolską podlegały w tym czasie licznym zmianom na polu politycznym, jednak bez istotnej modyfikacji tych norm prawnych. Jednocześnie Konstytucja ustanowiła jednostronnie, bez uzyskania akceptacji Kościoła reżim patronacki, co w praktyce dało początek *modus vivendi* pozwalający na jego umiarkowane i niekontrowersyjne stosowanie. Na jego mocy rząd formalnie interweniował w tworzenie diecezji, mianowanie biskupów i *exequaturo* dokumentów kościelnych.

Wyjątkową pozycję instytucjonalną, na podstawie pozakonstytucyjnych aktów prawnych, posiada Kościół katolicki zgodnie z art. 33 kodeksu cywilnego. Przysługuje mu bowiem obecnie status publicznego podmiotu niepaństwowego¹.

Powyższe zagadnienia prowokują pytanie na ile aktualne jest dzisiaj zobowiązania państwa wobec Kościoła katolickiego, które przyjęto w 1853 r. w Konstytucji obecnie obowiązującej? Istotnym faktem pozostaje przy tym umowa podpisana ze Stolicą Apostolską w 1966 r., na podstawie której zniesiono prawo patronatu. Świecki charakter państwa określony został poprzez wpisanie w art. 14 Konstytucji gwarancji wolności kultów dla każdego mieszkańca oraz w art. 20 tego samego aktu – dla cudzoziemców². Zatem słusznie pojawiają się wątpliwości co do zasadności bezpośredniego wsparcia finansowego dla jednego tylko kultu religijnego³, a tym samym

¹ Art. 33 kodeksu cywilnego: „Osoby prawne mogą posiadać charakter publiczny albo prywatny. Charakter publiczny mają: 1. Państwo, Prowincje, Gminy; 2. Autarkie; 3. Kościół katolicki [...].” Nowelizacja z 1968 r. dookreśliła „Kościół” dodając do niego przymiotnik „katolicki” usuwając jednocześnie punkt zawierający m.in. organizacje religijne i wspólnoty religijne. Zob. J. Llambias, *Tratado de Derecho Civil, parte general t.2*, Buenos Aires 1997, s. 38-39; R. Salvat, *Tratado de Derecho Civil parte general*, Buenos Aires 1941, s. 544; G.A. Borda, *Tratado de Derecho Civil, parte general, t.1*, nr 628, s. 478; M. Arauz Castex, *Derecho Civil, Parte General t.1*, nr 807, s. 453; A.G. Spota, *Tratado de Derecho Civil, t.1*, vol. 31, nr 611, s. 83; E. Busso, *Código Civil Anotado. t.1*, art. 33°, s. 276, nr 48. Nowy kodeks przyjęty w październiku 2015 r. pozwolił innym grupom religijnym (niekatolickim) na uzyskanie podobnych praw, pod warunkiem uzyskania statusu związku religijnego. Wcześniej funkcjonowały one jako stowarzyszenia, bez możliwości uwzględnienia ich „czynnika religijnego”.

² Art. 14 Konstytucji: „Wszyscy mieszkańcy państwa cieszą się następującymi prawami zgodnie z ustawami, które określają ich wykonywanie [...] wyznawania w sposób wolny swojej religii, nauczania i uczenia się.” Art. 20 Konstytucji: „Obywatele państwa korzystają ze wszystkich praw cywilnych obywatela; mogą [...] praktykować w sposób wolny swoją religię [...].” Taka regulacja kwestii wyznaniowych w Konstytucji nie spełniała oczekiwań katolików, którzy domagali się wprost uznania „kultu katolickiego, apostolskiego, rzymskiego” za religię państwową, jak miało to miejsce w wypadku wielu ówczesnych konstytucji innych państw latynoamerykańskich. Przyjęte rozwiązanie – z jednej strony uznanie kultu katolickiego a z drugiej wolności religii – było próbą realizacji zasady harmonii pomiędzy społeczeństwem (w zdecydowanej większości katolickim) a europejskimi niekatolickimi imigrantami, których wówczas Argentyna osiedlała na swoim terytorium.

³ Zob. M.A. Gelli, *Constitución de la Nación Argentina comentada y concordada*, Buenos Aires 2005, s. 33; M.A. Exmekdjian, *Tratado de Derecho Constitucional*, t. 1, Buenos Aires 2000, s. 192.

spełnienia jednego z kryteriów pozostawania państwem wyznaniowym w kontekście jego teoretycznego modelu.

2. Historyczne powiązanie kościoła i państwa

W 1776 r. na części hiszpańskiego imperium powstało Wicekrólestwo La Platy (*Virreinato del Río de la Plata*) ze stolicą w Buenos Aires⁴. Obecnie Republika Argentyny liczy blisko 45 mln mieszkańców⁵. Od 1960 r. w powszechnych spisach ludności pomija się kwestię przynależności religijnej, nie ma więc dokładnych danych. W pierwszej połowie XX w. około 95 procent ludności zadeklarowało się jako katolicy. Przeprowadzane aktualnie badania wskazują, że około 80 procent ogółu Argentyńczyków deklaruje się jak katolicy, choć prezentują oni różny stopień praktyk religijnych⁶. Wszystkie kościoły i większe grupy religijne są obecne w Argentynie. Wynika to z faktu, że od czasu organizacji narodowej kraj jest otwarty na imigrację i propaguje ją także poprzez otwartość religijną. Większość imigrantów to katolicy, a samo zjawisko migracji dało początek społeczeństwu pluralistycznemu i otwartemu w sprawach religijnych.

Epokę kolonialną w Ameryce Łacińskiej charakteryzował formalny monopol religijny Kościoła katolickiego, silnie związany z Koroną i podporządkowany jej przez system patronatu⁷. Wolność wyznania była stopniowo wprowadzana po wyzwoleniu ziem należących do dzisiejszej Argentyny w 1810 r. i uzyskaniu przez nią niepodległości w 1816 r. Ostateczną organizację państwa osiągnięto w latach 1853-1860, na mocy obowiązującej do dziś Konstytucji⁸.

Przez cały ten okres, który rozpoczyna się od Rewolucji majowej w 1810 r. i który można uznać za skończony w 1880 r., ustalono podstawy prawne stosunków mię-

⁴ Było ostatnim utworzonym w Ameryce; obejmował obecne terytoria Argentyny, Urugwaju, Paragwaju i Boliwii.

⁵ Zgodnie z danymi na stronie *Instituto Nacional de Estadística y Censos de la República Argentina* https://www.indec.gob.ar/nivel2_default.asp?seccion=P&id_tema=2 (dostęp: 10.04.2020).

⁶ Zob. dane pochodzące z badań: „*Los argentinos y la familia*” *Observatorio de la Deuda Social Argentina* (ODSA), *Universidad Católica Argentina* (UCA) 2013 <https://www.buenosaires.gob.ar/noticias/crece-el-numero-de-catolicos-en-la-argentina> (dostęp: 11.04.2020); *Primera Encuesta Sobre Creencias y Actitudes Religiosas en Argentina*, CONICET, 2008 <https://www.conicet.gov.ar/creencias-cultura-y-sociedad-en-argentina/> (dostęp: 11.04.2020).

⁷ Na temat powstania patronatu: J. Lloyd Mecham, *The Origins of “Real Patronato de Indias”*, “*The Catholic Historical Review*”, 1928, vol. 14, n. 2, s. 205-227.

⁸ Na temat ustroju politycznego Argentyny: S. Bożyk, *Status ustrojowy władzy wykonawczej w Republice Argentyny*, „*Białostockie Studia Prawnicze*”, 2016, z. 20/B, s. 407-421.

dzy Kościołem a państwem, które trwały w swoich ogólnych wytycznych do drugiej połowy XX w. Najbardziej charakterystyczną cechą tego modelu było utrzymywanie patronatu pochodzenia kolonialnego. Instytucja ta została zakwestionowana przez Stolicę Apostolską opowiadając się za podpisaniem konkordatu, ale broniły ją wszystkie argentyńskie rządy. Jego trwałość wspierali duchowni, zwłaszcza z Buenos Aires, wychowani i wykształceni w duchu idei burbońskiego gallikalizmu. Taką samą inspiracją kierowano się przy opracowywaniu ustawodawstwa mającego regulować w przyszłości stosunki między obiema stronami. Historia relacji państwo – Kościół rozwijała się w przestrzeni politycznej jeszcze nieutralnej, z wyraźnymi różnicami ekonomicznymi, społecznymi, i kulturowymi, w epoce, w której kwestia religijna została połączona z fundamentalnym problemem unitarnego lub federalnego porządku konstytucyjnego.

Pod koniec XIX w. i na początku XX w., w okresie największego rozwoju gospodarczego i społecznego kraju, wielki wpływ miały idee liberalne i świeckie, głoszone m.in. przez członków masonerii, do której należeli w większości politycy i elita rządząca tego okresu. Powstające wówczas prawodawstwo miało na celu ograniczanie sfery wpływów Kościoła katolickiego poprzez stopniowe usuwanie go z tradycyjnych obszarów działań. Przede wszystkim sekularyzacja cmentarzy i rejestrów stanu cywilnego, wprowadzenie obowiązkowego małżeństwa cywilnego, laicyzację szkolnictwa publicznego poprzez oddanie go w ręce państwa i wykluczenie z niego między innymi edukacji religijnej⁹.

Należy uznać, że tradycyjna historiografia dużą uwagę poświęciła podkreślaniu ogromnego wkładu Kościoła w te same procesy rewolucyjne, utrzymując, że „Argentyna narodziła się jako katolicka” („*La Argentina nació católica*”)¹⁰. Z innego punktu widzenia istnieje jednak tendencja do oceniania pozycji Kościoła jako wybitnie instrumentalnej. Zgodnie z tą wizją autorzy Rewolucji musieli odwołać się do symbolicznego bogactwa chrześcijaństwa i religii ludowej, aby zrozumieć tę ideę i zapewnić sobie wierność poddanych wobec nowego reżimu. W tej perspektywie religia wydaje się raczej bronią w walce o władzę, aż do lat dwudziestych XX w., skierowanej przeciwko hiszpańskiej rekonkwistie, a w tej samej dekadzie również przeciwko wewnętrznym wrogom w walce o formę unitarnego lub federalnego rządu¹¹.

⁹ Od 1930 r. porządek demokratyczny był kilkakrotnie zakłócany przez zamachy wojskowe i rządy de facto, które odcisnęły swoje piętno na wciąż obowiązującym ustawodawstwie.

¹⁰ C. Bruno, *La Argentina nació católica*, Buenos Aires 1992; por. L. Martínez-Ferrer, *La Argentina nació católica*, „Anuario de Historia de la Iglesia”, 1995, n. 4, s. 530-532.

¹¹ Szerzej: R. Di Stefano, J. Zanca, *Iglesia y catolicismo en la Argentina. Medio siglo de historiografía*, „Anuario de Historia de la Iglesia”, 2015, vol. 24, s. 15-45.

2.1. Prawo patronatu

Analiza zagadnienia dotyczącego teorii i praktyki prawa patronatu w Argentynie pozwala zrozumieć obecnie funkcjonujący model prawnowyznaniowy w Argentynie a także prawidłowo zinterpretować przepisy argentyńskiego prawa wyznaniowego¹².

Konstytucja Argentyny z 1853 r., obok zdefiniowania pozycji instytucjonalnej Kościoła katolickiego, w sposób formalny wprowadziła uregulowania patronatu do argentyńskiego systemu prawnego¹³. Nie zmienia to faktu, że począwszy od 1810 r. kolejne rządy wykonywały te uprawnienia opierając się jedynie na zwyczaju i tradycji prawnej¹⁴. Jego podstaw upatrywać należy w patronacie królewskim, przyznawanym przez papieży królom Hiszpanii od czasów ich obecności w Ameryce¹⁵. Normy konstytucyjne dawały prezydentowi legitymację do przedstawienia Stolicy Apostolskiej listy biskupów, którą sporządzali członkowie Senatu. Ponadto władzy

¹² Od rewolucji 1810 r. wszystkie rządy powstające na terenach dawnych kolonii europejskich ogłosiły prawo do zachowania dla siebie patronatu, który został przyznany królom Hiszpanii w pierwszych dniach podboju Ameryki. Uznawały one nie tylko dziedzictwo patronatu za istotną część ich politycznej suwerenności, ale także starały się w sporze z papieżem o uznanie ich prawowitego autorytetu do wykonywania tego prawa. Próbowali normatywnie zdefiniować relacje między Kościołem a państwem, z jednej strony, w granicach istniejących w czasach kolonialnych, z drugiej zaś dążyli do dyplomatycznego zwycięstwa nad Hiszpanią w rywalizacji o zachowanie dobrych relacji ze Stolicą Apostolską. Jednym z nich był Gregorio Funes z Kordoby, który w 1811 r. ogłosił, że patronat jest prawem należącym do suwerena i nie powinien być interpretowany jako osobisty przywilej udzielony osobie fizycznej. Od tego czasu kolejne rządy wykorzystywały patronat nie tylko do rozgraniczenia relacji między Kościołem katolickim a nowym państwem, ale także do regulowania spraw wewnętrznych instytucji kościelnej.

¹³ art. 67 ust.19 "Aprobar o desechar los tratados concluidos con las demás naciones, y los concordatos con la Silla Apostólica; y arreglar el ejercicio del patronato en toda la Confederación." i art. 86 ust. 8 8^a. "Ejerce los derechos del patronato nacional en la presentación de Obispos para las iglesias catedrales, a propuesta en terna del Senado"

¹⁴ Przede wszystkim w sprawach dotyczących nominacji biskupich, edukacji katolickiej, miejsc kultu religijnego. Zob. J.L. Kaufmann, *La presentación de obispos en el patronato regio y su aplicación en la legislación argentina*, Buenos Aires, 1996.

¹⁵ Patronat był przywilejem przyznawanym hiszpańskim monarchom przez papieża. Na mocy tych uprawnień do prerogatyw królewskich należały nominacje najwyższych godności kościelnych i wykonywanie funkcji nadzoru nad nimi, w tym także korzystanie z dóbr materialnych i pobieranie stosownych opłat. Decyzję papieża można uzasadnić głównie tym, że przedsięwzięcie duchowej konkwisty obejmującej nieznaną wówczas terytoria i ludność musiało zostać zagwarantowane prawnie i finansowo. Z drugiej strony ogromne odległości dzielące kolonie od Stolicy Apostolskiej, złożoność i wielkość przedsięwzięcia, w pełni uzasadniały decyzję Kościoła w zakresie delegowania należących do niego uprawnień, zob. C. Bruno, *El derecho público de la Iglesia en la Argentina*, Buenos Aires 1956; J. Casiello, *Iglesia y Estado en la Argentina, régimen de sus relaciones*, Buenos Aires 1958; F. Legón, *Doctrina y ejercicio del patronato nacional*, Buenos Aires 1920.

wykonawczej przynależało prawo do udzielenia zgody albo odmowy na dekrety, bulle, brewe i reskrypty papieskie, w ocenie których brane pod uwagę było zdanie Sądu Najwyższego¹⁶.

Konstytucja z 1853 r. potwierdziła ważność patronatu w art. 67, przyznając Kongresowi Narodowemu uprawnienia do kontrolowania jego sprawowania na całym terytorium kraju. Niemniej jednak inne postanowienia tego aktu prawnego przyznają wyraźne korzyści Kościołowi katolickiemu, tj. w art. 2 stwierdzał, z pewną dwuznacznością, że rząd federalny będzie wspierał kult katolicki, apostołski i rzymski, nie precyzując, w jaki sposób to wsparcie się urzeczywistni; art. 76 wymagał, aby prezydent był członkiem wspólnoty katolickiej.

Uwzględniając zarówno normy konstytucyjne, jak i wykonywanie patronatu przez kolejne rządy w Argentynie, uznać należy, że w rzeczywistości prawo to nie opierało się na tradycyjnym modelu instytucji patronatu przyznawanej przez papieża. Z jednej strony było wyrazem kontynuowania argentyńskich tradycji katolickich, z drugiej zaś formą kontroli i ograniczania wpływów Kościoła partykularnego. Wątpliwe podstawy patronatu narodowego z upływem czasu coraz bardziej „ciążyły” władzom państwowym, jednak ich zmiana była trudna z uwagi na poszanowanie jej autorytetu. W związku z powyższym przez wiele lat normy prawne dotyczące patronatu były fikcją prawną nie znajdującą odzwierciedlenia w praktyce i nie pasującą do zmian zachodzących w systemie relacji państwo – Kościół. Przede wszystkim należy podkreślić pewną ciągłość w sprawie patronatu. Choć każda nowa władza polityczna wprowadzała istotne zmiany w sprawach kościelnych, wszystkie te działania służyły zasadniczo utrzymaniu patronatu, potwierdzając i obejmując swoją autonomią polityczną obszar kościelny.

Patronat został formalnie zniesiony na mocy umowy ze Stolicą Apostolską w 1966 r., która jest głównym źródłem relacji między Kościołem a państwem. Odpowiednie normy konstytucyjne usunięto zaś dopiero w 1994 r.

3. Konstytucja

Od 1853 r. rozpoczął się okres, w którym po raz pierwszy w historii państwa władza narodowa zapoczątkowała politykę organizacji spraw kościelnych równoległe z budową samego państwa¹⁷. Uprawnienia przyjęte w Konstytucji obejmowały

¹⁶ J.M. Ghio, *La iglesia católica en la política argentina*, Buenos Aires 2007, s. 24-25.

¹⁷ Pierwsza połowa XIX w. była okresem autonomii i instytucjonalnej organizacji współczesnych państw Ameryki Południowej. Niezależność od Hiszpanii nie zmieniła początkowo sytuacji w sprawach reli-

wykonywanie prawa patronatu w postaci trzech obszarach: władzy wykonawczej przysługiwała prerogatywa prezentacji biskupów kościołów katedralnych, zgodnie z propozycją Senatu (art. 86 ust. 8) oraz wyrażanie zgody na przyjmowanie dokumentów kościelnych w porozumieniu z Sądem Najwyższym (art. 86 ust. 9); władza ustawodawcza miała prawo do instalowania zakonów na terenie kraju (art. 67 ust. 20), wspierania nawrócenia Indian na katolicyzm (art. 67 ust. 15); wyłącznym atrybutem Senatu było tworzenie listy kandydatów, z których wybierano jednego przedstawianego Stolicy Apostolskiej. Patronat ograniczał wolność Kościoła w podstawowych aspektach jego misji: w wyborze władz kościołów lokalnych oraz w komunikacji papieża z Kościołem partykularnym. Uprawnienia te przekazane zostały władzy państwowej, która reprezentowana była w osobie prezydenta i wiceprezydenta, zobowiązanych do uczestnictwa we wspólnocie Kościoła, co jednak ograniczało się do wyłączenie do chrztu.

Usunięcie zaś już anachronicznych przepisów konstytucyjnych dotyczących patronatu nastąpił przy okazji reformy konstytucyjnej w 1994 r.¹⁸ Do tego czasu doktryna uznawała, że stworzono rodzaj „mutacji konstytucyjnej”, zgodnie z którą norma prawa międzynarodowego, stwierdziła niemożność stosowania tych norm z powodu *desuetudo*¹⁹. W praktyce, niezależnie od punktu widzenia hierarchii regulacyjnej, w okresie między zawarciem umowy a reformą konstytucyjną (1966-1994), nie zgłaszano między stronami żadnych pytań ani wątpliwości dotyczących ewentualnej sprzeczności umowy z konstytucją.

gijnych, ponieważ była ona głoszona przez króla, a nie przez Kościół. Jednak obecność wspólnot religijnych, innych niż katolickie wzrosła w Argentynie, z uwagi na wprowadzoną wolność handlu. Nie spowodowało to jednak lokalnych konfliktów o charakterze religijnym. Ponadto, w ciągu pierwszych czterech dekad niepodległego państwa, prowincje La Platy nie znalazły tekstu konstytucyjnego, który mógłby je zorganizować politycznie. Tak więc dokumenty poprzedzające konstytucję Argentyny z 1853 r., zarówno krajowe, jak i prowincjalne, uznawały religię katolicką, apostolską i rzymską za wyznaczenie rodzącego się państwa, za wyjątkiem Buenos Aires, która w 1825 r. przyjęła jako konsekwencję wolności religijnej, akonfesyjność prowincji, zob. N.P. Véase Sagüés, *Elementos de Derecho Constitucional*, t. I, s. 169. Art. 1: “*Es inviolable en el territorio de la Provincia, el derecho que todo hombre tiene para dar culto a Dios Todopoderoso, según su conciencia*”, art. 2: “*El uso de la libertad religiosa queda sujeto a lo que prescriben la moral, el orden público y las leyes existentes en el país*”.

¹⁸ J.G. Navarro Floria, *Derecho eclesiástico y libertad religiosa en la República Argentina*, [w:] *Estado, derecho y Religión en América Latina*, red. J.G. Navarro Floria, Buenos Aires, Madrid, Barcelona 2009, s. 56.

¹⁹ G.J. Bidart Campos, *Manual de la Constitución Reformada - Tomo I*, Las mutaciones constitucionales p. 38 b) Buenos Aires 2010; G.J. Bidart Campos, *Manual de la Constitución reformada, tomo I*, Buenos Aires 1996, s. 43-44.

3.1. *Sostener*

Konstytucja federalna od 1853 r. gwarantuje wolność wyznania (art. 14) i wolność sumienia (art. 19), uznając jednocześnie szczególne miejsce dla Kościoła katolickiego, chociaż nie jest to religia oficjalna czy państwowa. Jej art. 2 stanowi, że rząd federalny podtrzymuje kult katolicki, apostołski, rzymski²⁰. Zakres „*sostener*” nadal budzi kontrowersje, bowiem dla niektórych oznacza jedynie obowiązek pomocy ekonomicznej, bez żadnych innych konotacji, dla innych stanowi aktywne zaangażowanie rządu w obronę Kościoła i moralności katolickiej. Większość zgadza się co do tego, że formuła konstytucyjna zakłada rozdział Kościoła i państwa, z uznaniem szczególnego miejsca i pozycji Kościoła katolickiego, bez uszczerbku dla wolności religijnej.

Norma ta wprost wyróżnia Kościół katolicki spośród innych wyznań obecnych w formie zinstytucjonalizowanej w tym kraju. Uwzględniając zarówno rozbudowaną strukturę, jak i liczbę wiernych przynależących do Kościoła katolickiego w Argentynie, a także jego obecność i działalność misyjną na tym terytorium już od czasów hiszpańskiej konkwisty, nie powinno jednak budzić to zdziwienia²¹. Przywiązanie Argentyńczyków do wiary chrześcijańskiej a także przyjęcie wielu norm religijnych za elementy kultury, na których zbudowano ten jeden z południowoamerykańskich krajów, nie jest poddawane dyskusji w przestrzeni publicznej. Sam fakt umieszczenia na początku Konstytucji zobowiązania do „podtrzymywania”²² określonego kultu religijnego budzi skrajne emocje a jego konsekwencje legislacyjne i obciążenia finansowe są znaczne²³. Należy podkreślić jednak, że nigdy nie interpretowano tej

²⁰ “*El Gobierno Federal sostiene el culto católico apostólico romano*”.

²¹ N. Padilla, *Religion and the Secular State in Argentina*, w: *Religion and the Secular State/ La religion et l'État laïque Interim National Reports/ Rapports Nationaux Intermédiaires*, Washington, D.C. 2010, s. 70-71.

²² „*Sostener*” za M. Komarnicki, I. Komarnicki, E. Komarnicka, *Diccionario de Terminología Jurídica*, Warszawa 2006, s. 148 można tłumaczyć jako podtrzymywać, podpieierać, chronić, bronić, utrzymywać, łożyć na utrzymanie. Zgodnie z koncepcją W. Bara (W. Bar, *Kwestie wyznaniowe w konstytucjach krajów Ameryki Łacińskiej i Karaibów*, w: *Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego*, red. A. Mezglewski, Lublin 2004, s. 158) „*sostener*” zostało przetłumaczone jako „popierać”. W niniejszej publikacji używane będzie jako czasownik „podtrzymywać”.

²³ Różnice w doktrynie dotyczące interpretacji tej normy konstytucyjnej są znaczne: od najbardziej skrajnych postaci akcentujących konfesyjność państwa i finansowanie Kościoła do uznania kultu katolickiego wyłącznie za element kultury i tożsamości w obszarze historycznym. Część doktryny do aspektu finansowego z zakresu regulacji konstytucyjnej dołącza element moralny – G.J. Bidart Campos, *Compendio de Derecho Constitucional*, Buenos Aires 2004, s. 79; przy czym tak samo często obecne są poglądy, które wyłączny nacisk kładą na sferę materialną – A. Canclini, *La libertad de cultos*, Buenos Aires 1987, s. 93.

normy konstytucyjnej w sposób najszerzy, powodujący dyskryminację bezpośrednio innych kultów a tym bardziej niekatolików²⁴.

Kompromisowe rozwiązanie wypracowane w 1853 r., polegające na tym, że państwo nie przyjmuje religii katolickiej, ale jest zobowiązane ją podtrzymywać, było elementem pragmatyzmu istniejącym w czasach organizacji narodowej, ale jako spadek po sobie pozostawiło obowiązek stałych negocjacji w sprawie przekazywania środków finansowych na rzecz partykularnego Kościoła katolickiego. Interpretacja tej normy konstytucyjnej tradycyjnie dzieliła tych, którzy rozumeli, że „*sostener*” kultu obejmowało pomoc ekonomiczną państwa, od tych, którzy ją wyłączyli. Nawet jeśli Kościół katolicki po odzyskaniu niepodległości został wywłaszczony przez kilka rządów prowincjonalnych, to historycznie był finansowany przez państwo narodowe. Na wczesnym etapie rozwoju państwa, ustawy stanowiły wsparcie finansowe dla diecezji i seminariów. Ostatni rząd wojskowy, w latach 1976-1983, wzmocnił zależność od państwa biskupów i innych urzędników kościelnych poprzez miesięczne wynagrodzenia i emerytury państwowe. Zrównywał on również seminarzystów z urzędnikami państwowymi, umożliwiając im otrzymywanie środków finansowych od państwa. Wreszcie, przyznał również dotacje dla Kościoła na projekty społeczne i kulturalne w kwotach trudnych do oszacowania, biorąc pod uwagę ich liczbę, różnorodność, dostępność funduszy i wolę polityczną każdego z kolejnych rządów.

Interpretacja czasownika „*sostener*” nie jest wyłącznie problemem pojawiającym się w toku tłumaczenia Konstytucji na języki obce. Zakresem wykładni art. 2 Konstytucji od wielu lat zajmuje się argentyńska doktryna. Jest to zagadnienie nie tyle wyłącznie językowe, ile zdecydowanie bardziej systemowe²⁵. Od przyjęcia, a zwłaszcza uzasadnienia wykładni rozszerzonej, zgodnie z którą podtrzymywanie obejmuje zakres finansowania jak i opieki i ochrony kultu, uzależnione pozostają wszelkie działania władzy w stosunku do Kościoła katolickiego w Argentynie, także na poziomie każdej z prowincji²⁶. Uwzględnienie zaś zobowiązania do finansowego wsparcia

²⁴ Na temat regulacji prawnych dotyczących Kościoła katolickiego w poprzednich konstytucjach argentyńskich szerzej J.G. Navarro Floria, *El financiamiento de las confesiones religiosas en la República Argentina* <http://www.calir.org.ar/docs/El sostenimiento del culto.pdf> (dostęp: 08.05.2020).

²⁵ N.P. Sagüés, *Elementos de derecho constitucional*, t. 2, Buenos Aires 1993, s. 112.

²⁶ Zgodnie ze stanowiskiem Komisji ds. Konstytucyjnych Generalnego Kongresu Konstytuandy Konfederacji Argentyny przedstawionym Zgromadzeniu Ogólnemu w 1853 r. „Artykuł 2 projektu jest zgodny z jedyną możliwą ochroną dla człowieka w zakresie religii, której jesteśmy spadkobiercami. Dzięki niemu, obowiązkiem rządu federalnego jest ochrona i podtrzymanie kultu katolickiego, apostołskiego, rzymskiego kosztem skarbu państwa” („El artículo 2° del proyecto acuerda la protección única posible al hombre sobre la religión que hemos heredado. Por ese artículo es obligación del gobierno federal mantener y sostener el culto católico, apostólico, romano, a expensas del tesoro nacional”), E. Ravignani, *Asambleas Constituyentes Argentinas*, Buenos Aires 1937.

tworzy dalsze problemy interpretacyjne: w jaki sposób i w jakim zakresie ma ono być realizowane w praktyce?²⁷

Konstytucja Argentyny była wielokrotnie nowelizowana. Najwięcej zmian wprowadzono w 1994 r., ale art. 2 pozostał w swojej nieziennej postaci od 1853 r.²⁸, pomimo że Konferencja Episkopatu Argentyny zaproponowało z własnej inicjatywy wprowadzenie do niego następującej treści: „Naród Argentyński, zgodnie ze swoją tradycją kulturalną, uznaje i gwarantuje Kościołowi Katolickiemu Apostolskiemu Rzymskiemu wolne i publiczne wykonywanie swojego kultu. Jego relacje z Państwem opierają się na zasadach autonomii i współdziałania. Jednocześnie gwarantuje się innym kultom wolność i publiczne wykonywanie działań, bez innych ograniczeń niż ochrona moralności, dobrych zwyczajów i porządku publicznego”²⁹.

4. Konkordat

Przyjęte w 1853 r. ramy prawne w zakresie relacji państwo – Kościół pozostały niezmienione do czasu zawarcia umowy między rządem Argentyny a Stolicą Apostolską w październiku 1966 r.³⁰ W Argentynie proces projektowania konkordatu, porozumienia lub kompromisu pomiędzy Stolicą Apostolską a rządem cywilnym rozpoczął się wkrótce po wyborze papieża Jana XXIII.

Wyraźnie widać było, że rządy zdominowane przez wojsko nie wahały się użyć argentyńskiego Kościoła dla własnych celów. Do zakończenia negocjacji konkordatowych potrzebne były cztery różne rządy polityczne o różnym pochodzeniu i ideologii politycznej³¹. Podpisanie umowy w 1966 r. przywróciło prawo do nominowania

²⁷ A. Patiño Reyes, *Libertad religiosa y principio de cooperación en Hispanoamerica*, Ciudad de México 2011, s. 433.

²⁸ W 1955 r. w czasie konfliktu prezydenta Perona z Kościołem katolickim, uchwalono Ustawę 14.404 która przewidywała reformę Konstytucji „we wszystkich jej fragmentach, w których Kościół został powiązany z Państwem”. Reforma ta nie weszła jednak w życie; szerzej: J.G. Navarro Floria, *Digesto de Derecho Eclesiástico Argentino*, Buenos Aires 2001, s. 71.

²⁹ Zob. Konferencja Episkopatu Argentyny, *La Iglesia Católica y la reforma constitucional*, Buenos Aires 1994, s. 20; zob. H.R. Bermúdez, *La libertad religiosa en la Constitución Nacional*, Buenos Aires 2006; *Documento de la Comisión Permanente de la CEA*, „Anuario Argentino de Derecho Canónico”, vol. 1/1994, s. 254; J.G. Navarro Floria, *Iglesia, Estado y libertad religiosa en la constitución reformada de la República Argentina*, „Anuario de Derecho Eclesiástico del Estado” vol. XII/1996. Inspiracje czerpała przy tym z konstytucji prowincjalnej Cordoby z 1987 r. a pośrednio także z Konstytucji Hiszpanii.

³⁰ Traktat ten zaczął być negocjowany podczas prezydentury Arturo Frondziego, kontynuowano prace z radykalnym rządem Arturo Illí, ale mógł zostać podpisany dopiero po zamachu stanu z 1966 r, kiedy to generał Onganía już objął swój urząd.

³¹ Administracja Arturo Frondziego José María Guido, Arturo Umberto Illí i Juana Carlota Onganía.

i mianowania biskupów w Argentynie do odpowiedniej władzy kościelnej. zaledwie dekadę przed rozpoczęciem kolejnej przewrotu wojskowego. Umowa wprowadziła zmiany w sytuacji prawnej Kościoła katolickiego w Argentynie, ale nie wpłynęła znacząco na tradycję regalistyczną, która leżała u sedna problemu religijnego w państwie od samego jego początku. Rządowa kontrola nad Kościołem została złagodzona poprzez uznanie zmian, które już miały miejsce w zwyczajowych praktykach, tj. prawo papieża do mianowania swoich biskupów po uprzednim powiadomieniu rządu, do powoływania nowych jurysdykcji kościelnych oraz podejmowania inicjatywy we wprowadzaniu i tworzeniu nowych zakonów, chociaż zawsze za zgodą władz państwowych. Mimo że traktat ten ograniczył kontrolę rządu, podporządkowanie Kościoła państwu pozostało bardzo silne.

Kontrowersje i nieporozumienia między Kościołami a państwem dotyczące tego, kto powinien obsadzić stolicę arcybiskupa Buenos Aires w latach dwudziestych XX w., skłoniły obie strony do wcześniejszych dyskusji na temat zakończenia patronatu, mimo że to dopiero Sobór Watykański II doprowadził do ostatecznego rozwiązania tej kwestii. Podczas gdy Konkordat uchylił szczególne przywileje patronatu argentyńskiego, to pozostawał on nadal w tekście Konstytucji, zapobiegając całkowitemu oddzieleniu Kościoła od państwa. Konkordat zakładał kontynuację dobrych stosunków między rządem argentyńskim a Stolicą Apostolską i chociaż porozumienie pozostawiało władzę nadawania tytułów i stanowisk kościelnych po stronie papieża, to argentyński rząd w dalszym ciągu miał prawo wyrażać w tym zakresie swoją opinię³². Traktat ten obowiązuje do dnia dzisiejszego i jest jednym z najważniejszych aktów prawnych regulujących relacje między państwem a Kościołem katolickim w Argentynie³³. Powstał w oparciu o zasady autonomii i współpracy między Kościołem a państwem ogłoszone przez Sobór Watykański II i stworzył podstawy do wprowadzenia pomiędzy stronami systemu przyjaznej separacji³⁴.

³² Artykuł III Konkordatu stanowił, że Stolica Apostolska powinna, w sposób tajny, przekazać państwu nazwiska nominowanego biskupa i przyznać rządowi trzydzieści dni na zgłoszenie sprzeciwu wobec politycznego charakteru mianowanego biskupa. Artykuł ten pozwolił generałom wojskowym, gdy byli u władzy, na wyrażenie preferencji dotyczących mianowania niektórych biskupów w episkopacie argentyńskim.

³³ zatwierdzona ustawą 17.032, została ratyfikowana w 28 stycznia 1967 r. przez Argentynę.

³⁴ N. Padilla, *A treinta años del acuerdo con la Santa Sede*, dostępne na stronie internetowej CALIR, <http://www.calir.org.ar/verPdf.php?doc=/docs/pubrel06001.pdf> (dostęp: 23.04.2020).

5. Osobowość prawna kultów

W ostatnich latach prawo argentyńskie przeszło znaczącą transformację w odniesieniu do statusu prawnego grup religijnych i, w sposób skorelowany, relacji między tymi podmiotami a władzą państwową. W uchylonym obecnie Kodeksie cywilnym Véleza, zgodnie z brzmieniem nadanym przez reformę ustawy 17.711, podstawą reżimu organizacji religijnych było rozróżnienie między Kościołem katolickim - osobą prawną prawa publicznego, a innymi wspólnotami religijnymi podlegającymi wspólnemu reżimowi stowarzyszeń, fundacji lub stowarzyszeń, wszystkich podporządkowanych prawu prywatnemu. To rozróżnienie miało istotne konsekwencje w zakresie reżimu wewnętrznego, statusu aktywów i marginesu autonomii wewnętrznej obu typów organizacji. Z czasem orzecznictwo zmniejszyło przepaść między tymi dwoma typami wspólnot, nie zacierając jednak całkowicie rozróżnienia między publicznym uznaniem katolicyzmu a prywatnym reżimem prawnym innych wspólnot. Nowy kodeks cywilny i handlowy, który wszedł w życie w 2015 r., zachował publiczny charakter Kościoła katolickiego, wyróżniając go tym samym spośród innych wspólnot religijnych, będących osobami prawa prywatnego. Nie połączył jednak instytucji niekatolickich z Kościołem katolickim w jeden rodzaj osoby prawnej „związek religijny”, lecz dodał je do grupy szczególnych osób prawnych.

Wśród cywilistów istniała zgoda co do zakwalifikowania Kościoła katolickiego jako niepaństwowej publicznej osoby prawnej³⁵. Odpowiednio do nowych przepisów, doktryna potwierdziła kwalifikację Kościoła katolickiego jako niepaństwowej publicznej osoby prawnej³⁶. Wydaje się, że jest to konsekwencją bezwładności obecnego reżimu. W istocie uzasadnienie towarzyszące projektowi kodeksu wyjaśnia jedynie w sposób ogólny włączenie wzmianki o osobach publicznych do kodeksu prawa prywatnego, stwierdzając, że wzmianka ta ma tradycję w poprzednim kodeksie i że w nowym kodeksie znajdują się różne odniesienia do tych tematów. Z drugiej strony, zgodnie z restrykcyjną interpretacją art. 2 Konstytucji, który wydaje się dominujący w doktrynie i orzecznictwie, nie wydaje się, aby istniał konstytucyjny wymóg nadania Kościołowi katolickiemu osobowości publicznej. Ci, którzy bronią

³⁵ J. Lavalle Cobo, *Artículo 33*, [w:] A.C. Belluscio, E.A. Zanoni (red.), *Código Civil y leyes complementarias. Comentado, anotado y concordado, t. 1*, Buenos Aires 1979, s. 152; G.A. Borda, *Tratado de Derecho Civil...*, s. 573; J.J. Llambías, *Código Civil anotado, t. 1*, Buenos Aires 1989, s. 75; M.E. Lloveras, *Artículos 32/33*, [w:] A.J. Bueres, E.I. Highton (red.), *Código Civil y normas complementarias. Análisis doctrinal y jurisprudencial, t. 1^a*, Buenos Aires 2007, s. 340-358; J.C. Rivera, *Instituciones de Derecho Civil. Parte general, t. II*, Buenos Aires 2013, s. 903

³⁶ M. Boretto, *Comentarios al Libro Primero, Parte General, Título II del Código Civil y Comercial de la Nación. Personas jurídicas*, [w:] *Código Civil y Comercial de la Nación comentado*, Buenos Aires 2015, s. 286.

utrzymania publicznego statusu Kościoła katolickiego, opierają się zazwyczaj na istnieniu nabytego prawa do historycznie uznanego statusu, jak również na charakterze Stolicy Apostolskiej jako podmiotu prawa międzynarodowego.

Kościół katolicki jest uznawany za publiczną osobę prawną przez Konstytucję federalną (w sposób dorozumiany zgodnie z art. 2), a bezpośrednio przez Kodeks cywilny w art. 146 (c). Jednogłośnie, doktryna i orzecznictwo stwierdzają, że taki status prawny posiadają także diecezje, parafie i inne jednostki organizacyjne uznane przez kanoniczny porządek prawny Zasada ta jest uwzględniana zarówno w prawie procesowym, jaki i administracyjnym³⁷. Posiadanie statusu publicznej osoby prawnej przez Kościół katolicki pozwoliło mu na uzyskanie pewnych korzyści, których nie przyznano innym wyznaniom.

W ostatnich latach nie powiodło się przyjęcie ustaw mających na celu uznanie szczególnej osobowości prawnej kościołów niekatolickich. Ostatni projekt ustawy o wolności religijnej, pochodzący z 2000 r. przewiduje umowy o współpracy między państwem z wyznaniem religijnymi. Nie został on jednak jeszcze zatwierdzony przez Kongres. Ta wiadomość prowadzi do potwierdzenia znaczenia zasady współpracy, zrozumienia i wzajemnej pomocy w sprawach będących przedmiotem wspólnego zainteresowania obu stron, tj. finansowanie, pomoc religijna, nauczanie. Przepisy wydane przez Kongres będą musiały respektować również kompetencje każdej prowincji w zakresie poszanowania i nienaruszalności prawa do wolności wyznania, w tym relacji instytucjonalnych państwo – Kościół.

Institutionalne preferencje dla Kościoła katolickiego przekładają się również na obecność symboli religijnych u katolików w urzędach i szkołach³⁸. Podobnie kapelani katoliccy znajdują się w szpitalach, więzieniach i koszarach wojskowych. Ta ostatnia sprawa podlega specjalnemu reżimowi prawnemu dla ordynariatu polowego, przewidzianemu w umowie ze Stolicą Apostolską. Kościół katolicki korzysta również z innych świadczeń, niektóre z nich są przewidziane przez prawo (np. paszport dyplomatyczny przyznany kardynałom), a inne pochodzą wyłącznie z praktyki (np. *Te Deum* obchodzone w święta państwowe). *Dirección General del Culto Católico*, będąca wewnątrz *Secretaría de Culto*, jest ogniwem łączącym Kościół katolicki z państwem, zapewnia zgodność wykonywania norm z zasadami dotyczącymi podtrzymywania kultu katolickiego.

³⁷ J.G. Navarro Floria, *Panorama del derecho eclesiástico argentino*, "Anuario de derecho eclesiástico del Estado", 2001, n. 17, s. 101-122.

³⁸ Ustawa 26.206 o edukacji narodowej określa oficjalnie uznane wyznania za ogólnie odpowiedzialne za działania edukacyjne wskazując na ich prawo do świadczenia prywatnych usług edukacyjnych, tj. Kościołowi katolickiemu i wyznaniom religijnym zarejestrowanym w Krajowym Rejestrze Kultów, na podstawie upoważnienia, uznania i nadzoru władz oświatowych.

6. Finansowanie

Kwestia finansowania Kościoła katolickiego jest częścią prawa wyznaniowego w Argentynie, którą połączyć należy bezpośrednio z normą Konstytucji federalnej, stanowiącej punkt wyjścia poniższej analizy. Szczególny reżim finansowania Kościoła katolickiego w Argentynie uzasadniany jest wprost art. 2 Konstytucji. Historycy i konstytucjonaliści nie są jednak zgodni co do tego, jakie były podstawy przyjęcia tej regulacji. Według niektórych, w 1822 r. Kościół został pozbawiony źródeł utrzymania, z uwagi na zniesienie dziesięcin, likwidację klasztorów i konfiskatę mienia kościelnego. Te reperkusje dotknęły tylko Kościół katolicki. W tym samym czasie wprowadzono przepisy zobowiązujące państwo do finansowego wspierania duchowieństwa i opłacania kosztów kultu. Powołana w 1853 r. Konstytuanta wiedziała o tym i dlatego włączyła przepisy do Konstytucji. Zgodnie z tym tokiem rozumowania, obecne nakłady finansowe państwa stanowią rekompensatę, płatną w rocznych ratach, za konfiskatę mienia przez Bernardino Rivadavia na początku 1820 r.³⁹ Inni autorzy twierdzą, że własność Kościołowi zabrano dużo wcześniej, bo w czasach kolonialnych, kiedy wygnano jezuitów, ich majątek przejęła hiszpańska Korona. Natomiast sam Rivadavia przeprowadził wyłącznie proces sekularyzacji kleru, co nie skutkowało zabranieniem aktywów, ale bardziej asymilacją Kościoła i państwa oraz przemieszanie się tych dwóch instytucji⁴⁰.

Profesor Juan Navarro Floria twierdzi z kolei, że budżet państwa wspiera Kościół katolicki, bo państwo sprawowało swoje prerogatywy w tzw. patronacie krajowym, co dawało mu prawo do wnikania w wewnętrzne sprawy Kościoła, np. proponując obsadzenie stolic biskupich i arcybiskupich, autoryzując publikowanie dokumentów Stolicy Apostolskiej. Stan ten trwał do 1966 r. do zakończenia Soboru Watykańskiego II⁴¹.

Konferencja Episkopatu Argentyny w 2010 r. w opublikowanym oświadczeniu wskazała zaś, że bezpośrednie wsparcie z budżetu państwa wyłącznie dla Kościoła katolickiego ma swoje uzasadnienie prawne w art. 2 Konstytucji i jest konsekwencją reparacji historycznych za wywłaszczenia dokonane przez państwo w XIX w.⁴²

Obecnie występujący system wspierania Kościoła katolickiego w Argentynie bezpośrednio z budżetu państwa przybiera dwie formy. Powstawał on na podstawie odrębnych ustaw wydawanych w latach 1977 – 1983 i obowiązujących do dnia

³⁹ E. Udaondo, *Antecedentes del Presupuesto de Culto en la Argentina*, Buenos Aires 1949, s. 14-15.

⁴⁰ Szerzej: E. Udaondo, *Antecedentes del Presupuesto de Culto en la Argentina*, Buenos Aires 1949, s. 107.

⁴¹ Szerzej: J.G. Navarro Floria, *Herramientas tributarias para la financiación de la Iglesia en la Argentina*, „Criterio” nr 2.265, IX/2001, s. 502 i n.

⁴² Źródło http://www.cea.org.ar/07-prensa/cuanto_aporta_el_estado.htm (dostęp: 14.05.2020)

dzisiejszego w niezmienionej postaci⁴³. Pierwszy źródłem tego finansowania jest przekazywania środków przez Sekretariat Kultu Narodu znajdujący się w strukturze Ministerstwa Spraw Zewnętrznych i Kultu dla Konferencji Episkopatu Argentyny na wskazane w ustawach zadania. To właśnie te ustawy, które wprost nakładają na państwo obowiązek dofinansowywania Kościoła, stanowią najbardziej dyskusyjny od lat obszar w relacjach państwo – kościół w Argentynie.

Na podstawie Ustawy 21.950⁴⁴ utworzony został fundusz dla biskupów, z którego wypłacane są dodatki dla arcybiskupów i biskupów diecezjalnych mających jurysdykcję nad archidiecezją, diecezją, prałaturą, eparchią i egzarchatem, w wysokości 80% wynagrodzenia sędziego sądu I instancji (art. 1). W wypadku biskupów pomocniczych i Sekretarza Generalnego Episkopatu (zasadniczo także biskupa pomocniczego) kwota ta stanowi 70% wskazanego powyżej wynagrodzenia (art. 2). Jakikolwiek inne wynagrodzenie, niezależnie od tego czy wypłacane jest ze środków państwowych czy prowincjalnych, nie może być przy tym uwzględniane, ale osobom zainteresowanym pozostawia się prawo wyboru opcji bardziej korzystnej (art. 3). Należy podkreślić, że dodatek ten ma charakter osobisty i nie jest związany w żaden sposób z wynagrodzeniem za pracę⁴⁵.

Dla arcybiskupów i biskupów emerytów, zgodnie z Ustawą 21.540⁴⁶, kwoty te stanowią 70 % wynagrodzenia sędziego sądu I instancji w stosunku do ordynariuszy archidiecezji, diecezji, prałatur, egzarchatów kultu katolickiego apostolskiego rzymskiego i wikariuszy wojskowych w siłach zbrojnych a 60% dla pomocniczych (art. 1-3). Kontrowersyjny pozostaje tutaj sposób interpretacji warunków uzyskiwania tej swego rodzaju emerytury, bowiem jest ona przyznawana z uwagi na osiągnięty wiek (75 lat) lub stan zdrowia niepozwalający na pełnienie obowiązków. Oprócz przyczyn natury fizycznej czy psychicznej, Nuncjatura Apostolska jako organ decydujący w tym zakresie, często uzasadnia niepełnosprawność duchowych czynnikami kanonicznymi⁴⁷.

⁴³ Ustawy te wydawane były kolejno przez prezydentów: Jorge Rafaela Videla Redondo, który rządził krajem w latach 1976-1981, będąc jednocześnie członkiem junty wojskowej rządzącej w l. 80 XX w. w Argentynie: Leopoldo Fortunato Galtieri, Reynaldo Benito Antonio Bignone Ramayón.

⁴⁴ Boletín Oficial (dalej: BO.) 15.03.1979. Ustawą 22.552 (22.03.1982 r.) rozszerzono krąg duchownych korzystających z tych uprawnień, w sytuacji wakatu i dopóki nie zostanie on zakończony, na wikariuszy kapitulnych i administratorów apostolskich.

⁴⁵ Ok. 100 duchownych rocznie spełnia wymogi ustawowe.

⁴⁶ BO. 03.03.1977. Została ona uchylona przez art. 11 Ustawy 23.966 (B.O. 08.20.1991) następnie przywrócona zgodnie z art. 3 Ustawy 24.019 (BO. 18.12.1991).

⁴⁷ Ok. 50 duchownych pobiera corocznie takie świadczenia.

Niekorzystne warunki geograficzne, w tym zwłaszcza klimat, stanowią podstawę do przyznania szczególnych dodatków za pracę na tak niesprzyjających terenach Argentyny. Podobne regulacje przyjmuje się w odniesieniu do stref przygranicznych sąsiadujących z Boliwią i Paragwajem⁴⁸. Tego rodzaju rozwiązania znalazły swoje odzwierciedlenie także w prawodawstwie dotyczącym duchownych katolickich – Ustawa 22.162⁴⁹ przyznaje dodatkowe miesięczny ekwiwalent dla duchownych pracujących w parafiach „które są zlokalizowane na obszarach wymagających promowania rozwoju” w wysokości wynagrodzenia przysługującego pracownikowi cywilnemu w krajowej administracji publicznej zgodnie z 16. kategorią zaszergowania⁵⁰.

Na podstawie Ustawy 22.950⁵¹ powołano fundusz dla seminarzystów – alumnow seminariów diecezjalnych oraz 5 zakonnych (dominikanie, franciszkanie, mercedarianie, jezuita i salezianie). Na ich kształcenie biskupi diecezjalni albo wyżsi przełożeni zakonni otrzymują środki finansowe w wysokości wynagrodzenia przysługującego pracownikowi cywilnemu w krajowej administracji publicznej zgodnie z 10. kategorią zaszergowania. Ten rodzaj wsparcia, pod względem ilości przekazywanych środków finansowych, jest jednym z najbardziej znaczących dla Kościoła katolickiego⁵².

Zgodnie z Ustawą 22.430⁵³ duchowni po ukończeniu 65. roku życia lub niepełnosprawni, którzy pracowali przez minimum 5 lat na rzecz kultu, otrzymują minimalne wynagrodzenie w sytuacji gdy nie płacili wcześniej składek żadnych emerytalnych⁵⁴. Te środki finansowe nie są łączone z innymi ich dochodami i stanowią dodatkową pomoc finansową aż do przekroczenia dwukrotności minimalnej kwoty emerytury krajowego systemu emerytalnego. W takiej zaś sytuacji dodatek zostanie

⁴⁸ Dekret 1.928 z 1980 r.

⁴⁹ BO. 25.02.1980, regulowana dekretem 1.928/1980 (BO. 25.09.1980).

⁵⁰ W całym kraju ok. 460 parafii stanowiących 15% ogółu spełnia ustawowe przesłanki.

⁵¹ BO. 18.10.1983, regulowana dekretem 3016/1983 (BO. 22.11.1983).

⁵² Dofinansowanie obejmuje ok. 1500 seminarzystów corocznie. Środki przeznaczone na ten cel to ok. 40% wszystkich funduszy bezpośrednio przekazywanych Kościołowi katolickiemu w Argentynie.

⁵³ BO. 20.03.1981. Została ona uchylona Ustawą 23.966 (B.O. 08.20.1991) a przywrócona Ustawą 24.019 (BO. 18.12.1991). W 2000 r. Sekretariat Kultu Narodu wydał rezolucję 1.661 (BO. 17.10.2000) określającą zasady procedury przyznawania dotacji. Określono w niej, że duchowni także innych (poza Kościołem katolickim) wyznań religijnych zarejestrowanych w Krajowym Rejestrze Kultów mogą dobrowolnie przystąpić do Zintegrowanego Systemu Emerytalno-Rentowego. Zob. O. Lo Prete, *Seguridad Social del Clero; resolución de la Secretaría de Culto*, „Anuario Argentino de Derecho Canónico”, Volumen VII, Buenos Aires 2000, ss. 183-188.

⁵⁴ Oplacanie składek emerytalnych jest dobrowolne dla osób duchownych w Argentynie, w praktyce jednak niewielu z nich to robi.

zmniejszony do połowy nadwyżki⁵⁵. Warunkiem otrzymywania takiego wsparcia jest zamieszkiwanie na terenie kraju.

Oprócz przyznawania dodatkowych funduszy, wsparcie finansowe obejmuje także zwrot kosztów podróży zagranicznych biskupów, wyższych przełożonych zakonnych, duchownych, zakonników oraz osób świeckich piastujących urząd albo przewodniczących stowarzyszeniom wiernych⁵⁶. Działalność ta każdorazowo analizowana co do jej zasadności a zwrot wydatków pozostaje także uzależniony od kondycji budżetu państwa. Podstawę prawną stanowi Dekret 1.991 z 1980 r.⁵⁷

Poza zobowiązaniami mającymi podłoże w aktach prawnych – ustawach i dekreтах – rząd może przekazać dobrowolnie także inne dodatkowe dotacje, ale ich przyznanie i wysokości są uzależnione od woli politycznej i stanu finansów publicznych w danym roku. Przekazywane są one na zadania własne Konferencji Biskupów, trybunały kościelne, wydziały prawa kanonicznego na uniwersytetach katolickich i Argentyińską Katolicką Agencję Informacyjną (AICA) oraz procesy kanonizacyjne. Co do zasady państwo wspiera również tworzenie nowych diecezji. Przeznacza się na ten cel rocznie dodatkowo 10% liczone od całkowitej kwoty przekazywanej Kościołowi katolickiemu w wyniku realizacji ustaw.

Kolejnym obszarem bezpośredniego finansowania działalności Kościoła ze środków państwowych jest szkolnictwo. Wsparcie ze strony budżetu państwa nie jest kierowane do podmiotu bezwarunkowo, ale z uwagi na zakres prowadzonej działalności. Co do zasady, wsparcie finansowe przysługuje wszystkim instytucjom niepublicznym, które podejmują się realizowania działalności edukacyjnej i spełniają warunki przewidziane przez państwo; jednak w praktyce największym beneficjentem w tym obszarze w Argentynie jest Kościół katolicki⁵⁸.

⁵⁵ Zgodnie z Ustawą 24.241 (BO. 18.10.1993) stopniowo ponoszony jest wiek aż do 70 r.ż. , od którego świadczenie to będzie przysługiwało. Do 1995 r., na mocy porozumienia zawartego pomiędzy Ministerstwem Spraw Zagranicznych, Kultu a Ministerstwem Działań Społecznych, wypłata środków finansowych przewidzianych w Ustawie była przeprowadzana za pośrednictwem tego ostatniego. Od 1995 r. roku płatności dokonywane są zaś przez Sekretariat Kultu do Konferencji Episkopatu Argentyny, która rozprowadza świadczenia pomiędzy poszczególnych beneficjentów.

⁵⁶ V. Prieto, *Financiación pública de las Iglesias y confesiones en América Latina*, „Quaderni di diritto e politica ecclesiastica”, vol. 17, n 2/2009, s. 321-323.

⁵⁷ BO. 06.10.1980. Duchownym przysługuje zwrot pieniędzy za bilety według ustalonej hierarchii (np. grupa A, tj. kardynałowie – pierwsza klasa, B, tj. biskupi – bussines class). Dodatkowo, podróż taka musi trwać dłużej niż 4 godziny. Przepisy te są rzadko wykorzystywane w praktyce, najczęściej podczas odbywania wizyt *ad limina*; zob. J.G. Navarro Floria, *Presencia de los ministros de culto en actos o espacios públicos*, referat przedstawiony na IV Kolokwium Latinoamerykańskiego Stowarzyszenia Wolności Religijnej w Chile (12-14 sierpnia 2004), s. 18-19.

⁵⁸ Na ponad 5 tys. placówek prowadzonych przez Kościół i organizacje katolickie przekazywanych jest ok. 4,5 mln pesos rocznie (ok. 300 tys. \$). Dodatkowo, prezydent M. Macri Dekretem 711/2016 przekazał

Wskazując zagadnienie finansowania związków religijnych w konstytucjach prowincjalnych, należy podkreślić, że w żadnej z nich nie przewiduje się wsparcia tego rodzaju dla podmiotów innych niż katolickie. Przy czym nie we wszystkich takie regulacje w ogóle występują, ale przyczyna takiego stanu rzeczy jest odmienna. Brak wyraźnego umieszczenia norm dotyczących przekazywania z budżetu prowincji świadczeń finansowych na rzecz kultów wynika także z tego, że władze w regionie za wystarczającą uznają art. 2 Konstytucji Argentyny. Na tej to podstawie stanowione są akty prowincjalne niższego rzędu, w tym wykonawcze, w których wsparcie Kościoła katolickiego jest realizowane. Część prowincji uznaje ten obowiązek za mający charakter wyłącznie państwowy, dlatego nie reguluje tej materii ani w prawie, ani w praktyce⁵⁹.

7. Podsumowanie

Zagadnienie dotyczące klasyfikacji Argentyny w dychotomicznych podziale na państwa wyznaniowe i świeckie wymaga analizy w obszarze trzech problemów badawczych: prawo patronatu, *sostener* kultu katolickiego wraz z finansowaniem Kościoła katolickiego z środków publicznych oraz szczególnie reżim prawny jednostek organizacyjnych Kościoła katolickiego. Skłaniają one do sformułowania tezy badawczej, która określa relacje państwo – Kościół katolicki jako system *sui iuris*, niemożący zostać sklasyfikowany jako żaden z dotychczas opisanych w literaturze przedmiotu. Należy uznać zatem, że Argentyna nie jest tradycyjnym modelem państwa wyznaniowego ani świeckiego⁶⁰, mimo że takie jednoznaczne deklaracje pojawiają się w doktrynie krajowej i międzynarodowej.

ponad 16 mln pesos (ok. 1 mln \$) na projekt Scholas Occurrentes, utworzony przez papieża Franciszka.

⁵⁹ W prowincjach Buenos Aires, Salta, Tucumán, Santiago del Estero, La Rioja i San Luis konstytucje zawierają regulację deklarującą podtrzymywanie kultu katolickiego, apostolskiego, rzymskiego – na wzór konstytucji państwowej. W prowincji Catamarca użyto sformułowania „ochrona religii katolickiej”. W zdecydowanej większości prowincji argentyńskich, brak jest jednak jakichkolwiek konstytucyjnych odniesień do kwestii finansowania podmiotów wyznaniowych: Capital Federal, Córdoba, Mendoza, Santa Fe, Entre Ríos, Corrientes, Misiones, Formosa, Jujuy, San Juan, La Pampa, Neuquén, Río Negro, Chubut i Tierra del Fuego. A tylko w dwóch (Chaco i Santa Cruz) wyraźnie wpisano, że władza nie faworyzuje i nie uczestniczy w podtrzymywaniu żadnego kultu religijnego.

⁶⁰ F. Mallimaci, J. Cruz Esquivel, *La tríada Estado, instituciones religiosas y sociedad civil en la Argentina contemporánea*, „Amerika”, 2013, n. 8, <http://journals.openedition.org/amerika/3853> (dostęp: 10.15.2020); por. W. Brzozowski, *Bezstronność światopoglądowa władz publicznych w Konstytucji RP*, Warszawa 2010, s. 75-90 i cytowana tam literatura; J. Szymanek, *Państwo wyznaniowe. Doktryna państwo i praktyka*, Warszawa 2010.

Obecnie obowiązujące przepisy w argentyńskim prawie wyznaniowym, dotyczące relacji państwa z Kościołem katolickim nie odzwierciedlają, wbrew pozorom, stanu rzeczywistego. Szereg tematów nie jest poddawany od wielu lat pod dyskusję publiczną, a zmiany zachodzące w społeczeństwie nie są uwzględniane w prawie stanowionym. Najważniejszym i kluczowym zagadnieniem, stanowiącym jednocześnie pełną charakterystykę relacji państwo – Kościół w Argentynie jest zagadnienie „*sostener*”, które zawiera w sobie pełną emocji i historycznych zaszczości specyficzną więź powstałą i nadal istniejącą między Kościołem katolickim a Republiką Argentyny. Problemy z jego zdefiniowaniem nie wpłynęły jednak na usunięcie normy z art. 2 Konstytucji.

Konstytucja argentyńska po reformie z 1994 r. wyraźnie opowiedziała się za brakiem konfesyjności w tym sensie, że nie przyjmuje swojego własnego kościoła ani religii. Przyznała jednak Kościołowi katolickiemu miejsce uprzywilejowane, ze zrozumiałych względów historycznych i socjologicznych, choć jednocześnie poddała je nadmiernej kontroli uzasadnianej przez ponad 150 lat prawem patronatu. Jednocześnie Argentyna dostrzegła, także w znaczeniu normatywnym, korzyści wynikające z uznania wolności wyznania. Za dwa najważniejsze akty prawne w historii rozwoju relacji państwo – Kościół w Argentynie, uznać należy Konkordat z 1966 r., który wprowadził instytucjonalny rozdział między Kościołem katolickim a państwem poprzez zniesienie patronatu oraz reformę konstytucyjną z 1994 r., która z kolei usunęła wymóg przynależności prezydenta i wiceprezydenta do wspólnoty katolickiej oraz przyznała konstytucyjną hierarchię traktatom praw człowieka gwarantującym także wolność religijną. Ta specyficzna konfiguracja jest zgodna z prawem, a w znaczeniu indywidualnym, uznaje pełne poszanowanie dla wolności religijnej, co nie miałyby miejsca, gdyby szczególny status Kościoła katolickiego oznaczał naruszanie praw innych wspólnot lub dyskryminowanie osób związanych z odmiennymi religiami, albo które nie wyznają żadnej z nich.

Analiza obecnie obowiązujących rozwiązań prawnych w zakresie relacji wyznaniowych w Argentynie, nie pozostawia wątpliwości co do tego, że Kościół katolicki posiada uprzywilejowaną pozycję w tym kraju, co widoczne jest nie tylko w zakresie rozwiązań normatywnych, ale przekłada się na praktykę. Uzasadnieniem dla takiego stanu rzeczy pozostaje jednak tradycja i historycznie ukształtowane relacje z tym związkiem religijnym. Prawdą pozostaje fakt, że środki z budżetu państwa są przekazywane „na Kościół”, ale ich odbiorcami są bezpośrednio duchowni. Jest to element budzący niepokój, chociaż w kontekście uznawania biskupów za urzędników państwowych w momencie powstawania tych norm prawnych, wydaje się on racjonalny.

Warto podkreślić, że religia katolicka stanowi w Argentynie nadal czynnik kulturowo- i narodowotwórczy, mający charakter doktrynalno – moralny, zaś w historii była ważnym elementem polityki państwa, uzasadniającym posiadanie przez ten kraj suwerenności. Normy prawne dotyczące instytucjonalnego aspektu, związane z wyróżniającą się pozycją Kościoła katolickiego są historyczną zaszłością, którą trudno jest usunąć z obowiązujących aktów prawnych bez wzbudzania powszechnego niepokoju w społeczeństwie. Inaczej wygląda to w praktyce, bowiem żadna ze stron nie domaga się restrykcyjnego respektowania tych praw.

Bibliografia

1. Konstytucja Republiki Argentyny: *Constitución de la Nación Argentina*, Santa Fe, 22 de agosto 1994 (B.O. 23.08.1994).
2. Umowa między Stolicą Apostolską i Republiką Argentyny: *Acuerdo entre la Santa Sede y la República Argentina*, „Acta Apostolicae Sedis” 59 (1967), s. 127-130; Ley 17.032 z 23 listopada 1966 r. *Apruébase el Acuerdo suscrito el 10/10/66 entre la Santa Sede y la República Argentina* (B.O. 22.12.1966).
3. Arauz Castex M., *Derecho Civil, Parte General t.1*, nr 807.
4. Bar W., *Kwestie wyznaniowe w konstytucjach krajów Ameryki Łacińskiej i Karaibów*, w: *Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego*, red. A. Mezglewski, Lublin 2004.
5. Bermúdez H.R., *La libertad religiosa en la Constitución Nacional*, Buenos Aires 2006.
6. Bidart Campos G.J., *Compendio de Derecho Constitucional*, Buenos Aires 2004.
7. Bidart Campos G.J., *Manual de la Constitución Reformada - Tomo 1, Las mutaciones constitucionales* p. 38 b) Buenos Aires 2010.
8. Bidart Campos G.J., *Manual de la Constitución reformada, tomo I*, Buenos Aires 1996.
9. Boretto M., *Comentarios al Libro Primero, Parte General, Título II del Código Civil y Comercial de la Nación. Personas jurídicas*, [w:] *Código Civil y Comercial de la Nación comentado*, Buenos Aires 2015.
10. Borda G.A., *Tratado de Derecho Civil, parte general, t.1*, nr 628.
11. Bożyk S., *Status ustrojowy władzy wykonawczej w Republice Argentyny*, „Białostockie Studia Prawnicze”, 2016, z. 20/B.
12. Brzozowski W., *Bezstronność światopoglądowa władz publicznych w Konstytucji RP*, Warszawa 2010.
13. Bruno C., *El derecho público de la Iglesia en la Argentina*, Buenos Aires 1956.
14. Bruno C., *La Argentina nació católica*, Buenos Aires 1992.
15. Busso E., *Código Civil Anotado. t.1*, art. 33°, s. 276, nr 48, Buenos Aires 1949.
16. Canclini A., *La libertad de cultos*, Buenos Aires 1987.
17. Casiello J., *Iglesia y Estado en la Argentina, régimen de sus relaciones*, Buenos Aires 1958.
18. Di Stefano R., Zanca J., *Iglesia y catolicismo en la Argentina. Medio siglo de historiografía*, „Anuario de Historia de la Iglesia”, 2015, vol. 24.
19. *Documento de la Comisión Permanente de la CEA*, „Anuario Argentino de Derecho Canónico”, vol. 1/1994.
20. Exmekdjian M.A., *Tratado de Derecho Constitucional*, t. 1, Buenos Aires 2000.
21. Gelli M.A., *Constitución de la Nación Argentina comentada y concordada*, Buenos Aires 2005.
22. Ghio J.M., *La iglesia católica en la política argentina*, Buenos Aires 2007.
23. Kaufmann J.L., *La presentación de obispos en el patronato regio y su aplicación en la legislación argentina*, Buenos Aires 1996.
24. Konferencja Episkopatu Argentyny, *La Iglesia Católica y la reforma constitucional*, Buenos Aires 1994.

25. Lavallo Cobo J., *Artículo 33*, [w:] A.C. Belluscio, E.A. Zanoni (red.), *Código Civil y leyes complementarias. Comentado, anotado y concordado*, t. 1, Buenos Aires 1979.
26. Legón F., *Doctrina y ejercicio del patronato nacional*, Buenos Aires 1920.
27. Llambías J.J., *Código Civil anotado*, t. 1, Buenos Aires 1989.
28. Llambías J.J., *Tratado de Derecho Civil, parte general* t.2, Buenos Aires 1997.
29. Lloveras M.E., *Artículos 32/33*, [w:] A.J. Bueres, E.I. Highton (red.), *Código Civil y normas complementarias. Análisis doctrinal y jurisprudencial*, t. 1^a, Buenos Aires 2007.
30. Lloyd Meham J., *The Origins of "Real Patronato de Indias"*, "The Catholic Historical Review", 1928, vol. 14, n. 2.
31. Lo Prete O., *Seguridad Social del Clero; resolución de la Secretaría de Culto*, „Anuario Argentino de Derecho Canónico”, Volumen VII, Buenos Aires 2000.
32. Mallimaci F., J. Cruz Esquivel, *La triada Estado, instituciones religiosas y sociedad civil en la Argentina contemporánea*, "Amerika", 2013, n. 8, <http://journals.openedition.org/amerika/3853>
33. Martínez-Ferrer L., *La Argentina nació católica*, "Anuario de Historia de la Iglesia", 1995, n. 4.
34. Navarro Floria J.G., *Derecho eclesiástico y libertad religiosa en la República Argentina*, [w:] *Estado, derecho y Religión en América Latina*, red. J.G. Navarro Floria, Buenos Aires, Madrid, Barcelona 2009.
35. Navarro Floria J.G., *Digesto de Derecho Eclesiástico Argentino*, Buenos Aires 2001.
36. Navarro Floria J.G., *El financiamiento de las confesiones religiosas en la República Argentina* <http://www.calir.org.ar/docs/Elsostenimientodelculto.pdf>
37. Navarro Floria J.G., *Herramientas tributarias para la financiación de la Iglesia en la Argentina*, „Criterio” nr 2.265, IX/2001.
38. Navarro Floria J.G., *Iglesia, Estado y libertad religiosa en la constitución reformada de la República Argentina*, „Anuario de Derecho Eclesiástico del Estado” vol. XII/1996.
39. Navarro Floria J.G., *Panorama del derecho eclesiástico argentino*, "Anuario de derecho eclesiástico del Estado", 2001, n. 17.
40. Navarro Floria J.G., *Presencia de los ministros de culto en actos o espacios públicos*, referat przedstawiony na IV Koloquium Latinoamerykańskiego Stowarzyszenia Wolności Religijnej w Chile (12-14 sierpnia 2004).
41. Padilla N., *A treinta años del acuerdo con la Santa Sede*, dostępne na stronie internetowej CALIR, <http://www.calir.org.ar/verPdf.php?doc=/docs/pubrel06001.pdf>
42. Padilla N., *Religion and the Secular State in Argentina*, w: *Religion and the Secular State/ La religion et l'État laïque Interim National Reports/ Rapports Nationaux Intermédiaires*, Washington, D.C. 2010.
43. Patiño Reyes A., *Libertad religiosa y principio de cooperación en Hispanoamerica*, Ciudad de México 2011.
44. Prieto V., *Financiación pública de las Iglesias y confesiones en América Latina*, „Quaderni di diritto e politica ecclesiastica”, vol. 17, n 2/2009.
45. Ravignani E., *Asambleas Constituyentes Argentinas*, Buenos Aires 1937.
46. Rivera J.C., *Instituciones de Derecho Civil. Parte general*, t. II, Buenos Aires 2013.
47. Sagüés N.P., *Elementos de Derecho Constitucional*, t. 1, Buenos Aires 1993.
48. Sagüés N.P., *Elementos de Derecho Constitucional*, t. 2, Buenos Aires 1993.
49. Salvat R., *Tratado de Derecho Civil parte general*, Buenos Aires 1941.
50. Spota A.G., *Tratado de Derecho Civil*, t.1, vol. 31, nr 611, Buenos Aires 1967.
51. Szymanek J., *Państwo wyznaniowe. Doktryna państwo i praktyka*, Warszawa 2010.
52. Udaondo E., *Antecedentes del Presupuesto de Culto en la Argentina*, Buenos Aires 1949.
53. *Instituto Nacional de Estadística y Censos de la República Argentina* https://www.indec.gob.ar/nivel2_default.asp?seccion=P&id_tema=2
54. *“Los argentinos y la familia” Observatorio de la Deuda Social Argentina (ODSA), Universidad Católica Argentina (UCA) 2013* <https://www.buenosaires.gob.ar/noticias/crece-el-numero-de-catolicos-en-la-argentina>

55. *Primera Encuesta Sobre Creencias y Actitudes Religiosas en Argentina*, CONICET, 2008 <https://www.conicet.gov.ar/creencias-cultura-y-sociedad-en-argentina/>

dr Marta Zuzanna Osuchowska

Wydział Prawa i Administracji

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

e-mail: m.osuchowska@uksw.edu.pl

VZŤAH SEKULÁRNEHO ŠTÁTU A CIRKVI V ČASE KRÍZY

RELATIONSHIP BETWEEN SEKULAR STATE AND CHURCH IN TIMES OF CRISIS

ThDr. Martin Šabo, PhD.

Právnická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave
Faculty of Law, Trnava University in Trnava

Abstrakt: Príspevok je zameraný na výskum vzťahov štátu a cirkvi v mimoriadnych záťažových situáciách, kedy je potrebné zapojiť do riešenia krízovej situácie všetky zložky spoločnosti. V takejto situácii sú veľmi dôležité konštruktívne vzťahy založené na vzájomnom rešpekte subjektov, ktoré si zároveň uvedomujú, aké je ich miesto v demokratickej spoločnosti. Skúmanie týchto vzťahov a ich vývoja budeme v príspevku ilustrovať na súčasnej zdravotnej kríze súvisiacej s pandémiou koronavírusu v podmienkach Slovenskej republiky. V kontexte témy príspevku vzťah sekulárneho štátu a cirkvi budeme postupovať v myšlienkovvej línii, ktorá nebude obchádzať fakt, že neutralita štátu od náboženstva neznamena, že vo verejnom priestore by mal byť preferovaný radikálny sekularizmus, ktorý tiež patrí medzi ideológie, na ktoré by sa štát nemal viazať. Sekulárny štát totiž neznamená skrz-naskrz sekularizovanú spoločnosť.¹

Kľúčové slová: vzťah štátu a cirkvi, epidémia, konštruktívne vzťahy a diskusia, opatrenia verejného zdravotníctva, biskupi, veriaci

Abstract: The paper is focused on the research of the relations between the state and the church in extraordinary stressful situations, when it is necessary to involve all parts of society in solving a crisis situation. In such a situation, constructive relations based on mutual respect of subjects, who are also aware of their place in a democratic society, are very important. We will illustrate the study of these relationships and their development in the article on the current health crisis related to the coronavirus pandemic in the conditions of the Slovak Republic. In the context of the topic of the paper, the relationship between the secular state and the church will proceed in a line of thought that will not neglect the fact that state neutrality from religion does not mean that radical secularism should be preferred in public space, which is also one of the ideologies bind. The secular state does not mean an through-and-secularized society.

Keywords: state-church relationship, epidemic, constructive relations and discussion, public health measures, bishops, believers

¹ Ondrášek, L.M. Aké má byť miesto cirkvi v našich životoch. Dostupné on-line: <https://dennikn.sk/64370/ake-ma-byt-miesto-cirkvi-vo-verejnom-priestore/?cst=7e39bd2e4de536bfa6a41d75013c97c4b1fb556e&fbclid=IwAR3gewNgjLuJNsUX-KxIZhcIBnCVZk79ZLJhOeZzDANpU8GjE-DLjlZscAe4>. Navštívené 3. júna 2020

1. Reakcia cirkví v Slovenskej republike na začiatku zdravotnej epidémie

Tak ako celý svet aj občanov Slovenskej republiky zaskočila na začiatku roka 2020 nákazlivá epidémia koronavírusu. Pre spomalenie jej šírenia bolo potrebné prijať v demokratickej spoločnosti bezprecedentné opatrenia, ktoré zasahovali do obmedzenia základných ľudských práv a slobôd občanov žijúcich v demokratickej spoločnosti. Tieto opatrenia zahŕňali aj významné zásahy do práva na uplatnenie náboženskej slobody.

Ešte v deň prvého potvrdeného prípadu nákazy koronavírusu, ktorým bol v Slovenskej republike 6. marec 2020, vydal predseda Konferencie biskupov Slovenska, arcibiskup Stanislav Zvolenský, v mene všetkých biskupov konferencie, odporúčanie katolíckym kňazom a veriacim, aby pravidelne sledovali a rešpektovali pokyny Úradu verejného zdravotníctva a zároveň spolupracovali s príslušnými predstaviteľmi verejnej správy.² Už v tomto prvom odporúčaní Katolícka cirkev prišla s vyhlásením vlastných obmedzení, ktoré čerpala zo skúsenosti z krajín, ktoré už skôr zasiahla pandémie. Medzi obmedzenia patrili neorganizovať pútnické zájazdy na Slovensko, ani do zahraničia, obmedzenie všetkých spoločenských podujatí okrem liturgických slávení, zrušenie povinnosti účasti veriacich na nedelňých bohoslužbách, zvýšené dodržiavanie hygienických opatrení kňazmi, nepoužívanie sväteničiek, knižiek, ružencov a ďalších spoločných predmetov v chrámoch veriacimi vrátane podávania rúk pri znaku pokoja na liturgii. V odporúčaní sa tiež uvádza, aby sa zamedzilo preplneniu chrámových priestorov a sviatosť zmierenia – spoveď, aby sa vysluhovala iba v spovednici s mriežkou, ktorá má byť prekrytá priesvitnou zábranou. Na záver biskupi vyzývajú na zachovanie pokoja, neprepadaniu obavám a poskytovanie pomoci tým, ktorí to potrebujú. Zvlášť vyzdvihujú pamätať na chorých a zdravotníckych pracovníkov.³ Predstavitelia cirkvi vedomí si zdravotného rizika pre veriacich zaujali pozoruhodne rýchly, aktívny a zodpovedný postoj, bez toho, aby pasívne čakali na opatrenia štátu.

V rýchlom slede nasledovali ďalšie opatrenia. Predovšetkým podávanie svätého prijímania na ruku, ktoré bolo ako prvé zavedené v Bratislavskej arcidiecéze, a odporúčanie, aby sa starší a chorí veriaci preventívne nezúčastňovali bohoslužieb.⁴

² Odporúčania predsedu KBS v súvislosti s prevenciou šírenia koronavírusu. Dostupné on-line: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20200306031>. Navštívené dňa 3. 6. 2020

³ Odporúčania predsedu KBS v súvislosti s prevenciou šírenia koronavírusu. Dostupné on-line: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20200306031>. Navštívené dňa 3. 6. 2020

⁴ V Bratislavskej arcidiecéze je dočasne dovolené sväté prijímanie na ruku. Dostupné on-line: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20200307001>. Navštívené dňa 3. 6. 2020

2. Reakcia cirkví na prijaté obmedzujúce opatrenia štátu

Veľmi skoro po prvom prípade štát prijal prísne opatrenia na zabránenie šírenia epidémie medzi ktoré patril aj zákaz verejného slávenia bohoslužieb. Nariadenie katolícki biskupi prijali s bolesťou, ale s pokojným a racionálnym vyhodnotením situácie. V prijatom stanovisku konštatujú, že im predseda vlády Slovenskej republiky Peter Pellegrini oznámil rozhodnutie, že s platnosťou od 10. marca do 23. marca 2020 sa nesmú na území Slovenskej republiky sláviť verejné bohoslužby. Biskupi ďalej žiadajú kňazov a veriacich, aby tento zákaz uposlúchli.⁵ Reakciou na zákaz verejného slávenia bohoslužieb bolo vysielanie svätých omší prostredníctvom katolíckych masmédií.⁶

Prijatie tohto bezprecedentného zákazu v čase slobodnej demokratickej spoločnosti nebolo úplne bezproblémové. Pravoslávna cirkev v prvej reakcii neprijala zákaz verejného slávenia bohoslužieb a vyhlásila, že naďalej bude sláviť verejné bohoslužby, prijímať z jedného kalicha a bozkávať ikony.⁷ Po búrke, ktorú tento postoj vyvolal v slovenských médiách a dohovore premiéra, predstavitelia Pravoslávnej cirkvi ustúpili a nariadenie taktiež začali rešpektovať. O tom, že nariadenie verejného zákazu bohoslužieb nebolo ľahko prijímané ani v prostredí väčšinovej Katolíckej cirkvi svedčí, že hlavný hygienik jeho zmysel zdôvodňoval na webovej stránke Konferencie biskupov Slovenska⁸ a k téme sa musel vrátiť aj hovorca biskupov v netradične osobnej výzve duchovným cirkvi.⁹ Ostatné registrované cirkvi a náboženské spoločnosti prijali opatrenia konštruktívne, bez závažnejších mediálnych výstupov.

3. Vzťahy štátu a cirkvi počas priebehu epidémie.

Po odznení prvotného šoku z nástupu epidémie a prijatých opatrení sa občianski aj náboženski predstavitelia sústredili na prijímanie a aplikovanie opatrení, ktoré na

⁵ Stanovisko KBS k zákazu verejného slávenia bohoslužieb. Dostupné on-line: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20200310023>. Navštívené dňa 3. 6. 2020

⁶ Katolícke masmédiá budú vysielat sväté omše zo svojich kaplniek. Dostupné on-line: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20200310022>. Navštívené dňa 3. 6. 2020

⁷ Premiér kritizuje pravoslávnu cirkev za neprerušenie bohoslužieb, hrozí postihmi. Dostupné on-line: <https://svetkrestanstva.postoj.sk/52474/pravoslavna-cirkev-bude-nadalej-vykonavat-bohoslužby>. Navštívené dňa 3. 6. 2020

⁸ Hlavný hygienik zdôvodnil zákaz slávenia verejných bohoslužieb. Dostupné on-line: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20200311032>. Navštívené dňa 3. 6. 2020

⁹ Bratom kňazom. O nariadení nesláviť bohoslužby píše hovorca KBS. Dostupné on-line: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20200311034>. Navštívené dňa 3. 6. 2020

dennej báze prijímal Úrad verejného zdravotníctva po rozhodnutiach krízový štábu v čase vyhlásenia núdzového stavu v Slovenskej republike, ktoré sa udialo dňa 15. marca 2020.¹⁰ Zaujímavosťou z právneho hľadiska môže byť skutočnosť, že opatrenia na obmedzenie náboženskej slobody boli prijaté ešte pred vyhlásením núdzového stavu a keby sa cirkev rozhodla voči nim brániť, tak by mala silné právne argumenty vo svoj prospech, rozhodla sa však ísť cestou kooperácie, vedomá si vážneho zdravotného ohrozenia nielen veriacich, ale všetkých občanov štátu. Predstavitelia cirkvi tak naďalej vyzývali na pokoj, rešpektovanie opatrení a zároveň sa katolícke spoločenstvá zapájajú do konkrétnej pomoci pri zvládaní krízy.¹¹ V mnohých rehoľných komunitách na Slovensku začali so šitím rúšok.¹²

Začiatok nástupu epidémie v Slovenskej republike sa prekrýval so zmenou vládnutia po skončených parlamentných voľbách, ktoré sa stihli uskutočniť tesne pred ohlásením prvého potvrdeného prípadu. Táto zmena v spoločnosti vyvolávala obavy, ako nová vláda zvládne svoj nástup a či sa epidémia nevykme spod kontroly. V tejto atmosfére predseda Konferencie biskupov Slovenska zaslal novej vláde blahoželenie k vymenovaniu,¹³ v ktorom jej poprial, aby úspešne pracovala v prospech všetkých občanov Slovenskej republiky a zároveň poďakoval odchádzajúcemu kabinetu.

Úplne bez problémov však nebola ani aplikácia opatrení v slovenských katolíckych farnostiach. Niektorí kňazi s veriacimi nerešpektovali zákaz verejného slávania bohoslužieb, čo museli riešiť biskupi v niektorých diecézach napomínajúcimi stanoviskami.¹⁴

Významným a náročným bolo rozhodnutie o predĺžení prijatých obmedzení až do odvolania,¹⁵ čo znamenalo, že najvýznamnejšie kresťanské sviatky Veľkej noci sa nebudú sláviť počas verejných bohoslužieb. Počas trvania epidémie išlo o najvážnejší zásah do praktizovania náboženskej slobody, ktorý bol prijatý v celospoločenskej atmosfére vzájomnej solidarity. Z rozhodnutia štátnych orgánov boli zatvorené za-

¹⁰ Vyhlásenie núdzového stavu – aktualizované. Dostupné on-line: <https://www.slov-lex.sk/-/vyhlase-nie-nudzoveho-stavu?inheritRedirect=true&redirect=%2Fdomov>. Navštívené dňa 4. 6. 2020

¹¹ Najväčší neverejný poskytovateľ sociálnych služieb vydal vyhlásenie. Dostupné on-line: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cisloclanku=20200317013>. Navštívené dňa 3. 6. 2020

¹² V rehoľných komunitách na Slovensku začala «manufaktúra» v šití rúšok. Dostupné on-line: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cisloclanku=20200319020>. Navštívené dňa 3. 6. 2020

¹³ Blahoželenie predsedu Konferencie biskupov Slovenska novým členom vlády. Dostupné on-line: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cisloclanku=20200331001>. Navštívené dňa 4. 6. 2020

¹⁴ Stanovisko Nitrianskeho biskupstva k svätej omši v Trenčianskej Teplej. Dostupné on-line: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cisloclanku=20200322002>. Navštívené dňa 4. 6. 2020

¹⁵ Slovenskí biskupi rozhodli o predĺžení trvania opatrení až do odvolania. Dostupné on-line: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cisloclanku=20200328010>. Navštívené dňa 4. 6. 2020

riadenie verejného stravovania, ubytovania, športové a kultúrne centrá, vzdelávacie inštitúcie všetkých typov, mnohé závody boli buď zatvorené, alebo pracovali formou home office. Počas sviatkov Veľkej noci Vláda Slovenskej republiky schválila zákaz vychádzania a zhromažďovania,¹⁶ ktoré kontrolovali bezpečnostné zbory. Prežívanie Veľkej noci veriacimi na Slovensku i vo svete bolo poznačené nemožnosťou slávenia verejných bohoslužieb. V tejto situácii aj verejnoprávne médiá priniesli priame prenosy bohoslužieb z Vatikánu, kde ich slúžil pápež František buď v prázdnej bazilike sv. Petra, na jej nádvorí, alebo v Dome sv. Maty, kde je pápež ubytovaný.¹⁷ Biskupi sa k téme slávenia Veľkej noci vrátili vo vyjadrení, že jej slávenie bez veriacich bolo bolestné a veľmi zvláštne.¹⁸ Vo vyhlásení však vyzdvihli možnosť vysielania bohoslužieb prostredníctvom televízie, rozhlasu a internetu, bez akejkoľvek kritiky prijatých nariadení.

4. Postupné uvoľňovanie opatrení zabraňujúcich šíreniu epidémie

V týždni po skončení Veľkej noci, keď sa ukázalo, že sa šírenie epidémie v Slovenskej republike podarilo významne spomaliť a nové prípady nákazy, ako aj úmrtí, boli v porovnaní s inými krajinami nízke, biskupi začali naznačovať, že treba uvažovať o uvoľnení prísnych obmedzení práv na náboženskú slobodu, keďže sa tak začalo uvažovať aj v zahraničí v krajinách s oveľa závažnejšou situáciou.¹⁹ V týchto signáloch pokračovali aj naďalej bez priamej kritiky predstaviteľov štátnej moci na Slovensku, upozorňovaním na uvoľňovanie opatrení v zahraničí, najmä v Nemecku a Rakúsku.²⁰ V tom období Katolícka cirkev na Slovensku, ako aj Slovenská republika prostredníctvom ministerstva zahraničných vecí prejavili solidaritu Taliansku. Katolícka cirkev zaslala finančný dar Talianskej biskupskej konferencii vo výške 200 000 eur²¹ a štát

¹⁶ UZNESENIE VLÁDY SLOVENSKEJ REPUBLIKY č. 207. Dostupné on-line: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2020/72/>. Navštívené dňa 4. 6. 2020

¹⁷ Via Crucis 2020 - meditácie veľkopiatkovej krížovej cesty vo Vatikáne. Dostupné on-line: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cisloclanku=20200410008>. Navštívené dňa 4. 6. 2020

¹⁸ Biskupi: Slávenie Veľkej noci bez veriacich bolo bolestné a veľmi zvláštne. Dostupné on-line: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cisloclanku=20200417022>. Navštívené dňa 4. 6. 2020

¹⁹ Talianski biskupi dali úradom signál na zmiernenie zákazu verejných omší. Dostupné on-line: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cisloclanku=20200418006>. Navštívené dňa 4. 6. 2020

²⁰ Nemecko a Rakúsko sa vracajú k verejným bohoslužbám s účasťou veriacich. Dostupné on-line: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cisloclanku=20200422033>. Navštívené dňa 4. 6. 2020

²¹ Slovenskí biskupi posielajú finančný dar Talianskej biskupskej konferencii. Dostupné on-line: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cisloclanku=20200423041>. Navštívené dňa 4. 6. 2020

zaslal ochranné zdravotné prostriedky v hodnote 300 000 eur.²² Toto symbolické gesto bolo aj prejavom dobrej situácie v Slovenskej republike, prejavom dobrých vzťahov medzi Katolíckou cirkvou a štátom na Slovensku, ale aj ďalším pripomenutím, že treba uvažovať nad uvoľnením prísnych obmedzujúcich opatrení súvisiacich so zákazom verejného slávenia bohoslužieb. Keďže opatrenia zostávali aj naďalej v platnosti, slovenskí biskupi začali upozorňovať na skutočnosť, že biskupi v niektorých krajinách v zahraničí protestujú proti obmedzujúcim opatreniam miestnej vlády bez toho, že by pristúpili k priamej kritike vlády na Slovensku.²³ V tomto čase už začala prebiehať verejná diskusia o uvoľňovaní opatrení, na ktorú už priamo zareagovala aj cirkev, keďže veriaci stále netrpezlivejšie očakávali obnovenia verejného slávenia bohoslužieb a začali vznášať kritiku, prečo sa predstavitelia cirkvi hlasnejšie neozývajú proti ďalšiemu trvaniu obmedzení.²⁴ Z reakcie vyplynulo, že cirkev vedie intenzívne rokovania so zodpovednými odborníkmi zo strany štátu o načasovaní aj forme uvoľnenia opatrení bez vstupovania do verejnej debaty a kritiky vlády v tejto otázke. Táto reakcia bola v zhode s tým, ako Katolícka cirkev aj doteraz pristupovala k rokovaniam so štátom, čím sa snažila o udržanie konštruktívneho postoja. Dňa 4. mája 2020 premiér Igor Matovič oznámil, že od 6. mája 2020 budú na Slovensku obnovené verejné bohoslužby za dodržania prísnych hygienických opatrení.²⁵ Cirkev toto rozhodnutie privítala²⁶ a vydala vyhlásenie, akým spôsobom treba dodržiavať usmernenie Úradu verejného zdravotníctva, ktoré mali byť dodatočne vydané.²⁷ Táto skutočnosť naznačila, že nariadenie bolo prijaté po dohode s cirkvou, čo bolo výhodné aj pre štát, keďže cirkev musela zabezpečiť jeho dodržiavanie v praxi. Opatrenie Úradu verejného zdravotníctva²⁸ bolo vydané na druhý deň po oznámení uvoľnenia obmedzení. Hlavný hygienik Slovenskej republiky Ján Mikas k nemu poskytol aj vysvetľujúce sta-

²² Slovensko prejavilo solidaritu Taliansku na úrovni štátu i Katolíckej cirkvi. Dostupné on-line: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cisloclanku=20200424021>. Navštívené dňa 4. 6. 2020

²³ Talianski biskupi protestujú proti predĺženiu zákazu verejných omší. Dostupné on-line: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cisloclanku=20200427032>. Navštívené dňa 4. 6. 2020

²⁴ Hovorca KBS k plánovanému uvoľňovaniu opatrení. Dostupné on-line: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cisloclanku=20200501001>. Navštívené dňa 4. 6. 2020

²⁵ Od stredy budú obnovené verejné bohoslužby, zatiaľ s obmedzeniami. Dostupné on-line: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cisloclanku=20200504030>. Navštívené dňa 4. 6. 2020

²⁶ Cirkev na Slovensku víta rozhodnutie obnoviť konanie verejných bohoslužieb. Dostupné on-line: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cisloclanku=20200504032>. Navštívené dňa 4. 6. 2020

²⁷ Ako uvádzať do praxe nové usmernenia o slávení bohoslužieb. Dostupné on-line: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cisloclanku=20200504033>. Navštívené dňa 4. 6. 2020

²⁸ Opatrenie Verejného zdravotníctva Slovenskej republiky pri ohrození verejného zdravia. Dostupné on-line: http://www.uvzsr.sk/docs/info/covid19/opatrenia_hromadne_podujatia_bohoslužby.pdf. Navštívené dňa 4. 6. 2020

novisko.²⁹ V stanovisku zdôrazňuje, aké konkrétne nariadenia treba dodržiavať, aby verejné slávenie bohoslužieb nepredstavovalo zdravotné riziko. Z verejnej diskusie bola najcitlivejšie vnímaná možnosť účasti na bohoslužbách pre osoby staršie ako 60 rokov.³⁰ Prijaté stanovisko nakoniec odporúčalo, aby boli pre tieto osoby vyčlenené osobitné bohoslužby. V rámci vnútrocirkevnej diskusie sa ukázala ako najzávažnejšia otázka rešpektovanie podávania svätého prijímania na ruku a nie do úst, na čo musel niekoľkokrát zareagovať aj hovorca konferencie biskupov.³¹ Inak v rámci cirkvi zavládla medzi duchovnými aj veriacimi euforická nálada,³² ktorá bola podčiarknutá ďalším dobrým vývojom epidemiologickej situácie na Slovensku, ďalším postupným uvoľňovaním opatrení vo všetkých oblastiach verejného života a postupným normalizovaním bežného života.

Biskupi však tejto atmosfére úplne nepodľahli a naďalej vyzývali na opatrnosť,³³ pri zachovaní a dodržiavaní obmedzení, ktoré vyplývali z prijatých opatrení štátnych inštitúcií, ako aj samotnej konferencie biskupov. Zároveň sa začali zaoberať sociálnymi dôsledkami, ktoré zdravotná kríza už prináša a hlavne prinesie v budúcnosti formou ekonomického prepadu v dôsledku poklesu svetovej ekonomiky.³⁴ Viaceré organizácie zriadené cirkvou alebo jej členmi už počas epidémie pomáhali zmierňovať sociálne dôsledky a začali pociťovať zvýšený záujem o svoje služby.³⁵ Napriek zlepšovaniu situácie však boli prijímané aj nové obmedzujúce opatrenia,³⁶ týkajúce sa konania verejných pútí, pri účasti viac ako 1 000 účastníkov. V tejto súvislosti bola pre rok 2020 druhýkrát v jej niekoľko storočnej histórii zrušená Levočská púť, najmasovejšia púť katolíckych veriacich na Slovensku.³⁷

²⁹ Hlavný hygienik k pravidlám pre verejné slávenie bohoslužieb od 6. mája. Dostupné on-line: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20200505037>. Navštívené dňa 4. 6. 2020

³⁰ Prečo im rovno nepoviete, že sú nespôsobilí?. Dostupné on-line: <https://rajtakova.blog.sme.sk/c/534847/preco-im-rovno-nepoviete-ze-su-nesposobili.html>. Navštívené dňa 4. 6. 2020

³¹ Hovorca KBS k prijímaniu Eucharistie v čase koronavírusu. Dostupné on-line: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20200507032>. Navštívené 4. 6. 2020

³² Predseda KBS S. Zvolenský poďakoval v relácii v LUMENE veriaci za disciplínu. Dostupné on-line: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20200511028>. Navštívené dňa 4. 6. 2020

³³ Hoci je účasť na bohoslužbách povolená, na mieste je stále rozvážnosť. Dostupné on-line: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20200513023>. Navštívené 4. 6. 2020

³⁴ Komisia Covid-19 sa už podelila s prvou reflexiou o dôsledkoch krízy. Dostupné on-line: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20200516007>. Navštívené 4. 6. 2020

³⁵ Stúpa počet žien, ktoré potrebujú našu pomoc, upozorňuje Poradňa Alexis. Dostupné on-line: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20200519051>. Navštívené 4. 6. 2020

³⁶ Sekretariát KBS k štvrtej fáze uvoľňovania opatrení na Slovensku. Dostupné on-line: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20200519052>. Navštívené dňa 4. 6. 2020

³⁷ Mariánska púť v Levoči v roku 2020 nebude. Dostupné on-line: <http://ik.levoča.eu/marianska-put-v-levoči-v-roku-2020-nejbude/>. Navštívené 4. 6. 2020

Záver

Na ilustračnom prípade závažnej zdravotnej krízy sme mali možnosť bezprostredného skúmania vzťahu štátu, ktorý sa neviaže na žiadnu ideológiu ani náboženstvo a cirkvi, keď je v celospoločenskom záujme, aby dochádzalo k ich kooperácii zo závažného dôvodu ochrany zdravia predovšetkým najzraniteľnejších skupín obyvateľstva, v tomto prípade chorých a seniorov. Pri rešpektovaní vzájomnej autonómie možno konštatovať, že táto spolupráca bola prospešná nielen pre oba subjekty, ale pre celú spoločnosť. Podpora nevyučovania veriacich z verejného života, ich aktívne participovanie na riešení problémov spoločnosti je dôležitá z dlhodobého hľadiska na vytváranie predpokladov lepšieho riešenia závažných problémov v súčasnosti i do budúcnosti.

V súvislosti s témou vzťahu sekulárneho štátu a cirkvi sa vo verejnej debате na Slovensku vynorila otázka, či môže byť praktizujúci veriaci človek ministrom zdravotníctva. Išlo predovšetkým o otázku výkonu interrupcií, ale aj ďalších kultúrno-etických otázok, ktoré sú už niekoľko rokov súčasťou spoločenskej diskusie. Zaujímavú odpoveď na túto otázku priniesla zdanlivo nepatrná udalosť odhaľovania pamätnej tabule gréckokatolíckemu biskupovi Pavlovi Petrovi Gojdičovi, ktorý bol umučený pre vieru za bývalého komunistického režimu. Túto poctu biskupovi – mučeníkovi organizovala Židovská náboženská obec spoločne s Gréckokatolíckou cirkvou na Slovensku. Pri tejto príležitosti Igor Rintel, predseda Ústredného zväzu Židovských náboženských obcí na Slovensku, povedal: „Existuje veľa dejinných udalostí, ktoré priniesli židom utrpenie. Preto sme citliví na bezprávie, šliapanie po ľudských právach a prenasledovanie ľudí z ideologických a náboženských dôvodov. Biskup Gojdič bol štátnou mocou prenasledovaný v tom čase, keď si komunistický režim opäť vzal na mušku židov a videl v nich pôvodcov zla (napríklad proces so Slánskym). Biskup Gojdič však zaplatil za svoju náboženskú príslušnosť a za nezlomnosť svojho presvedčenia tým najcennejším – svojím životom.“³⁸ Z hľadiska minulosti je nebezpečné posudzovať a odsudzovať človeka iba na základe jeho náboženského presvedčenia a pre to ho diskvalifikovať na zastávanie verejných funkcií v spoločnosti. Pri tejto udalosti došlo aj k historickému vyhláseniu, keď sa predseda Národnej rady Slovenskej republiky Boris Kollár, pri príležitosti 70. výročia likvidácie Gréckokatolíckej cirkvi vtedajšou komunistickou mocou, v mene štátu ospravedlnil tejto cirkvi za toto príkorie a jeho dôsledky, ktoré nesie dodnes.³⁹ Je paradoxné,

³⁸ Igor Rintel: Láska k blížnemu je nadradená akýmkoľvek ideológiám. Dostupné on-line: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cisloclanku=20200522028>. Navštívené dňa 4. 6. 2020

³⁹ Pocta biskupovi Gojdičovi a ospravedlnenie sa Gréckokatolíckej cirkvi. Dostupné on-line: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cisloclanku=20200525046>. Navštívené dňa 4. 6. 2020

keď v tomto kontexte dochádza aj v súčasnosti k odsudzovaniu veriacich za ich presvedčenie a k výzvam na ich vyradovanie z verejného života. Zachovanie demokratického charakteru štátu totiž nemôže byť o potláčaní osobného presvedčenia, ale o učení sa vzájomnej tolerancii, otvorenej, ale pritom úctivej diskusii, a rovnocenným podmienkam, v ktorých môže každý občan slobodne rozvíjať svoje schopnosti a slúžiť nimi celej spoločnosti. Aj takéto príležitosti sú prejavom interkultúrneho dialógu, ktorý môže preklenúť rokmi vybudovanú priepasť medzi jednotlivcami, kultúrne, etnicky a nábožensky odlišnými zložkami spoločnosti.⁴⁰

Bibliografia

Monografie

- MORAVČÍKOVÁ, MICHAELA. *Ludské práva, kultúra a náboženstvo*. Praha: Leges, 2014, 248 s., ISBN 978-80-7502-063-5
- MORAVČÍKOVÁ, MICHAELA. *Cirkev a ľudské práva*. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkví, 2002, 203 s., ISBN 80-89096-00-X

Elektronické zdroje

- ONDRÁŠEK, LUBOMÍR. MARTIN. Aké má byť miesto cirkvi v našich životoch. <https://dennikn.sk/64370/> Navštívené 3. júna 2020
- Odporúčania predsedu KBS v súvislosti s prevenciou šírenia koronavírusu. <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20200306031> Navštívené dňa 3. 6. 2020
- V Bratislavskej arcidiecéze je dočasne dovoľené sväté prijímanie na ruku. <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20200307001> Navštívené dňa 3. 6. 2020
- Stanovisko KBS k zákazu verejného slávenia bohoslužieb. <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20200310023> Navštívené dňa 3. 6. 2020
- Katolícke masmédiá budú vysielat' sväté omše zo svojich kaplniek. <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20200310022> Navštívené dňa 3. 6. 2020
- Premiér kritizuje pravoslávnu cirkev za neprerušenie bohoslužieb, hrozí postihmi. <https://svetkrestanstva.postoj.sk/52474/pravoslavna-cirkev-bude-nadalej-vykonavat-bohosluzby> Navštívené dňa 3. 6. 2020
- Hlavný hygienik zdôvodnil zákaz slávenia verejných bohoslužieb. <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20200311032> Navštívené dňa 3. 6. 2020
- Bratom kňazom. O nariadení nesláviť bohoslužby píše hovorca KBS. <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20200311034> Navštívené dňa 3. 6. 2020
- Vyhlásenie núdzového stavu – aktualizované. <https://www.slov-lex.sk/-/vyhlasenie-nudzoveho-stavu?inheritRedirect=true&redirect=%2Fdomov> Navštívené dňa 4. 6. 2020
- Najväčší neverejný poskytovateľ sociálnych služieb vydal vyhlásenie. <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20200317013> Navštívené dňa 3. 6. 2020

⁴⁰ MORAVČÍKOVÁ, M. *Ludské práva, kultúra a náboženstvo*. Praha: Leges, 2014, 248 s. MORAVČÍKOVÁ, M. *Cirkev a ľudské práva*. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkví, 2002, 203 s.

- V rehoľných komunitách na Slovensku začala «manufaktúra» v šití rúšok. <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocclanku=20200319020> Navštívené dňa 3. 6. 2020
- Blahoželanie predsedu Konferencie biskupov Slovenska novým členom vlády. <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocclanku=20200331001> Navštívené dňa 4. 6. 2020
- Stanovisko Nitrianskeho biskupstva k svätej omši v Trenčianskej Teplej. <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocclanku=20200322002> Navštívené dňa 4. 6. 2020
- Slovenskí biskupi rozhodli o predĺžení trvania opatrení až do odvolania. <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocclanku=20200328010> Navštívené dňa 4. 6. 2020
- UZNESENIE VLÁDY SLOVENSKEJ REPUBLIKY č. 207. <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2020/72/> Navštívené dňa 4. 6. 2020
- Via Crucis 2020 - meditácie veľkopiatkovej krížovej cesty vo Vatikáne. <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocclanku=20200410008> Navštívené dňa 4. 6. 2020
- Biskupi: Slávenie Veľkej noci bez veriacych bolo bolestné a veľmi zvláštne. <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocclanku=20200417022> Navštívené dňa 4. 6. 2020
- Talianski biskupi dali úradom signál na zmiernenie zákazu verejných omší. <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocclanku=20200418006> Navštívené dňa 4. 6. 2020
- Nemecko a Rakúsko sa vracajú k verejným bohoslužbám s účasťou veriacych. <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocclanku=20200422033> Navštívené dňa 4. 6. 2020
- Slovenskí biskupi posielajú finančný dar Talianskej biskupskej konferencii. <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocclanku=20200423041> Navštívené dňa 4. 6. 2020
- Slovensko prejavilo solidaritu Taliansku na úrovni štátu i Katolíckej cirkvi. <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocclanku=20200424201> Navštívené dňa 4. 6. 2020
- Talianski biskupi protestujú proti predĺženiu zákazu verejných omší. <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocclanku=20200427032> Navštívené dňa 4. 6. 2020
- Hovorca KBS k plánovanému uvoľňovaniu opatrení. <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocclanku=20200501001> Navštívené dňa 4. 6. 2020
- Od stredy budú obnovené verejné bohoslužby, zatiaľ s obmedzeniami. <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocclanku=20200504030> Navštívené dňa 4. 6. 2020
- Cirkev na Slovensku víta rozhodnutie obnoviť konanie verejných bohoslužieb. <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocclanku=20200504032> Navštívené dňa 4. 6. 2020
- Ako uvádzať do praxe nové usmernenia o slávení bohoslužieb. <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocclanku=20200504033> Navštívené dňa 4. 6. 2020
- Opatrenie Verejného zdravotníctva Slovenskej republiky pri ohrození verejného zdravia. http://www.uvzsr.sk/docs/info/covid19/opatrenia_hromadne_podujatia_bohoslužby.pdf Navštívené dňa 4. 6. 2020
- Hlavný hygienik k pravidlám pre verejné slávenie bohoslužieb od 6. mája. <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocclanku=20200505037> Navštívené dňa 4. 6. 2020
- Prečo im rovno nepoviete, že sú nespôsobilí? <https://rajtakova.blog.sme.sk/c/534847/preco-im-rovno-nepoviete-ze-su-nesposobili.html> Navštívené dňa 4. 6. 2020
- Hovorca KBS k prijímaniu Eucharistie v čase koronavírusu. <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocclanku=20200507032> Navštívené dňa 4. 6. 2020
- Predsa KBS S. Zvolenský poďakoval v relácii v LUMENE veriacych za disciplínu. <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocclanku=20200511028> Navštívené dňa 4. 6. 2020
- Hoci je účasť na bohoslužbách povolená, na mieste je stále rozvážnosť. <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocclanku=20200513023> Navštívené dňa 4. 6. 2020
- Komisia Covid-19 sa už podelila s prvou reflexiou o dôsledkoch krízy. <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocclanku=20200516007> Navštívené dňa 4. 6. 2020
- Stúpa počet žien, ktoré potrebujú našu pomoc, upozorňuje Poradňa Alexis. <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocclanku=20200519051> Navštívené dňa 4. 6. 2020

Sekretariát KBS k štvrtej fáze uvoľňovania opatrení na Slovensku. <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20200519052> Navštívené dňa 4. 6. 2020

Mariánska púť v Levoči v roku 2020 nebude. <http://ik.levoca.eu/marianska-put-v-levoci-v-roku-2020-nebude/> Navštívené 4. 6. 2020

Igor Rintel: Láska k blížnemu je nadradená akýmkoľvek ideológiam. <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20200522028> Navštívené dňa 4. 6. 2020

Pocta biskupovi Gajdičovi a ospravedlnenie sa Gréckokatolíckej cirkvi. <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20200525046> Navštívené dňa 4. 6. 2020

ThDr. ThLic. Mgr. Martin Šabo, PhD.

Ústav pre právne otázky náboženskej slobody
Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
e-mail: martin.sabo@truni.sk

CZY WSPÓŁPRACA PAŃSTWA I ZWIĄZKÓW RELIGIJNYCH W ZAKRESIE OCHRONY MATERIAŁÓW ARCHIWALNYCH ZNAJDUJĄCYCH SIĘ W ARCHIWACH KOŚCIELNYCH NARUSZA ŚWIECKOŚĆ PAŃSTWA POLSKIEGO?

DOES THE COOPERATION OF THE STATE AND RELIGIOUS GROUPS IN THE PROTECTION OF THE CHURCH ARCHIVAL MATERIALS VIOLATE THE SECULARITY OF POLAND?

prof. UWM dr hab. Mieczysław Różański

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
University of Warmia and Mazury in Olsztyn

Streszczenie: Kościoły i związki religijne od zawsze wytwarzały dokumenty, które opisywały ich działalność duszpasterską i stan posiadania. Z czasem dokumenty te stawały się materiałami archiwalnymi. Celem artykułu jest odpowiedź na pytanie zawarte w tytule. Dlatego dokonano w jego treści analizy pojęć: materiały archiwalne, archiwum kościelne, państwo świeckie, współpraca między państwem a kościołami i innymi związkami religijnymi.

W prawie polskim całość materiałów archiwalnych, które mają istotne znaczenie dla ukazania działania państwa, w tym także funkcjonowanie związków religijnych należy do narodowego zasobu archiwalnego. Dzieli on się ze względów własnościowych na państwowy i niepaństwowy zasób archiwalny. Materiały archiwalne, których właścicielem są wspólnoty religijne przechowywane w archiwach kościelnych. Należą do niepaństwowego zasobu archiwalnego.

Polska jest państwem świeckim. Podstawą takich relacji są normy prawne zawarte w konstytucji Rzeczypospolitej oraz ustawach związanych z funkcjonowaniem na jej terytorium kościołów i innych związków religijnych. W aktach normatywnych zawarta jest możliwość współpracy pomiędzy państwem a związkami religijnymi, która ma służyć dobru społecznemu.

Materiały archiwalne, które dokumentują nie tylko funkcjonowanie kościołów i innych związków wyznaniowych na terenie Polski, ale także dokumentują funkcjonowanie państwa polskiego stanowią dobro o charakterze narodowym, dlatego pomoc państwa ich zabezpieczeniu, zachowaniu i udostępnianiu nie narusza świeckości państwa.

Słowa kluczowe: Polska, prawo archiwalne, materiały archiwalne, współpraca państwa i związków wyznaniowych

Abstract: Churches and religious associations have always produced documents that describe their pastoral activities and possessions. Over time, these documents became archival materials. The purpose of the present paper is to answer the title question. Archival materials, church archives, the idea of a secular state, cooperation between the state and the churches were analyzed.

In Polish law, all archival materials that are essential to show the operation of the state, including the functioning of religious associations, belong to the national archival resource. It is divided, for reasons of ownership, into a state and non-state archival resource. Archival materials owned by religious communities belong to the latter.

Poland is a secular state, the basis for which are the legal norms of the Constitution and laws related to

the functioning of religious associations in its territory. These normative acts contain the possibility of cooperation between the state and religious associations, which is to serve the social good.

Archival materials that document not only the functioning of churches and other religious associations in Poland, but also document the functioning of the Polish state constitute a national asset, which is why the state's help to secure, preserve and disclose it does not violate the secularity of the state.

Keywords: Poland, archival law, archival materials, cooperation between the state and religious groups

Aby odpowiedzieć na zadane w tytule pytanie należy przeanalizować znaczenie pojęć, które się w nim znajdują. Należy najpierw dokonać analizy, co to oznaczają w prawie polskim pojęcia: materiały archiwalne i archiwa kościelne, a także dokonać określenia jakie są znamiona świeckości państwa i w jakim zakresie w świeckim państwie może następować współpraca z kościołami i innymi związkami wyznaniowymi. Po analizie tej możliwe będzie stwierdzenie, czy współpraca w dziedzinie ochrony materiałów archiwalnych jest naruszeniem zasad świeckości państwa.

1. Materiały archiwalne

Pojęcie *materiały archiwalne* jest jednym z podstawowych, które są określane w archiwistyce. Polski Słownik Archiwalny określa, że materiały archiwalne, to: *wszelkie dokumenty, będące wytworem działalności twórców zespołów, kwalifikujące się do trwałego lub czasowego przechowywania w archiwum. por. archiwalia*¹. Wskazany termin - *archiwalia* wyjaśniony został jako: *materiały archiwalne przechowywane albo kwalifikujące się do trwałego przechowywania w archiwum*². Gdy dokonane zostanie połączenie tych określeń to należy rozumieć pojęcie *materiały archiwalne* jako dokumentację przeznaczoną zarówno do wieczystego, a także czasowego przechowywania, czyli można wskazać, że dotyczy to całości dokumentacji wytwarzanej przez instytucję. Z tak skonstruowanej definicji zawartej w Polskim Słowniku Archiwalnym można odnieść wrażenie, że traktowała ona *materiały archiwalne* jako materiał na *archiwalia*, a dopiero drugie wskazane w Słowniku pojęcie - *archiwalia* – jest faktycznie obowiązującym pojęciem *materiały archiwalne*. Archiwalia zatem zawierały się w materiałach archiwalnych, a nie były ich synonimem, jak się potocznie dzisiaj rozumie. Słownikowe rozumienie tego pojęcia jest niezgodne z obecnie obowiązującą definicją legalną zawartą w ustawie z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie

¹ *Polski Słownik Archiwalny*, red. W. Maciejewska, Warszawa 1974, s. 51.

² Tamże, s. 19.

archiwalnym i archiwach³. Zawęziła ona pojęcie materiałów archiwalnych tylko do dokumentacji podlegającej wieczystemu przechowywaniu⁴.

Definicja legalna pojęcia *materiały archiwalne* zamieszczona została w art. 1. wskazanej wyżej ustawy⁵. Po dokonanych poprawkach⁶ brzmi obecnie: *Materiałami archiwalnymi wchodzącymi do narodowego zasobu archiwalnego, zwanymi dalej 'materiałami archiwalnymi', są wszelkiego rodzaju akta i dokumenty, korespondencja, dokumentacja finansowa, techniczna i statystyczna, mapy i plany, fotografie, filmy i mikrofilmy, nagrania dźwiękowe i wideofonowe, dokumenty elektroniczne w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (Dz. U. 2019, poz. 700, 730, 848, 1590, 2294) oraz inna dokumentacja, bez względu na sposób jej wytworzenia, mająca znaczenie jako źródło informacji o wartości historycznej o działalności Państwa Polskiego, jego poszczególnych organów i innych państwowych jednostek organizacyjnych oraz o jego stosunkach z innymi państwami, o rozwoju życia społecznego i gospodarczego, o działalności organizacji o charakterze politycznym, społecznym i gospodarczym, zawodowym i wyznaniowym, o organizacji i rozwoju nauki, kultury i sztuki, a także o działalności jednostek samorządu terytorialnego i innych samorządowych jednostek organizacyjnych – powstała w przeszłości i powstająca współcześnie. Definicja ta, bardzo długa i analityczna, wymienia enumeratywnie pełny (niemal) asortyment dokumentacji wytwarzanej w instytucjach i mogący stanowić *materiały archiwalne*.*

Definicja ta używa szerokich pojęć dotyczących wytworzonych materiałów. Są nimi: akta i dokumenty, korespondencja, dokumentacja finansowa, dokumentacja techniczna, dokumentacja statystyczna, mapy i plany, fotografie, filmy i mikrofilmy,

³ t.j. Dz.U. 2020, poz. 164.

⁴ Ostatnie wydanie polskiego słownika archiwalnego, w formie reprintu miał miejsce w 1993 r., kiedy obowiązywała już ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach.

⁵ W pierwotnym brzmieniu miała ona postać: *Materiałami archiwalnymi wchodzącymi do narodowego zasobu archiwalnego, zwanymi dalej materiałami archiwalnymi, są wszelkiego rodzaju akta i dokumenty, korespondencja, dokumentacja finansowa, techniczna i statystyczna, mapy i plany, fotografie, filmy i mikrofilmy, nagrania dźwiękowe i wideofonowe oraz inna dokumentacja, bez względu na sposób jej wytwarzania, mająca znaczenie jako źródło informacji o wartości historycznej o działalności Państwa Polskiego, jego poszczególnych organów i innych państwowych jednostek organizacyjnych oraz o jego stosunkach z innymi państwami, o rozwoju życia społecznego i gospodarczego, o działalności organizacji o charakterze politycznym, społecznym i gospodarczym, zawodowym i wyznaniowym, o organizacji i rozwoju nauki, kultury i sztuki - powstała w przeszłości i powstająca współcześnie. (Dz.U. 1983, nr 38, poz. 173).*

⁶ Ta definicja została zmieniona w treści zasadniczej przez art. 37 pkt 1 ustawy z 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących działania publiczne (Dz.U. 2005, nr 64, poz. 565). Późniejsze zmiany dotyczyły tylko wskazania odpowiednich przepisów odsyłających do innych aktów normatywnych.

nagrania dźwiękowe i wideofonowe, dokumenty elektroniczne oraz inna dokumentacja mająca wartość historyczną świadcząca o rozwoju życia społecznego, gospodarczego, politycznego i wyznaniowego. To wyliczenie opiera się na kryteriach formalnych i treściowych i ma charakter otwarty, o czym świadczą ostatnie zdania tej definicji.

Istotne w tej definicji jest praktyczne rozgraniczenie pomiędzy materiałami archiwalnymi, a zabytkami⁷, materiałami bibliotecznymi⁸ i muzealiami⁹. Każde z tych pojęć posiada definicje legalne, które zachodzą pomiędzy sobą w zakresie formalnym oraz wynikają z faktu, że archiwalia bywają stawiane w jednym szeregu z bibliotekami i muzeami, jako instytucjami zajmującymi się ochroną materiałów i obiektów świadczących o przeszłości.

Intencją ustawodawcy jest przechowywać wiecześnie te materiały, które posiadają ważną dla państwa treść informacyjną. Dlatego też w dalszych przepisach określono, że materiały archiwalne stanowią *narodowy zasób archiwalny*, który jest chroniony przez państwo (art. 12), dlatego wprowadza zakaz ich wywozu za granicę bez odpowiedniego zezwolenia (art. 14). Przestrzeganie tych nakazów jest zabezpieczone sankcjami karnymi, przewidzianymi w przepisach karnych, zawartymi w artykułach od 52 do 54 tej ustawy.

Ustawa dzieli *narodowy zasób archiwalny* na *państwowy zasób archiwalny* i *niepaństwowy zasób archiwalny*. Kryterium tego podziału połączone jest z prawem własności, czyli odpowiada, kto jest właścicielem materiałów archiwalnych. W skład *państwowego zasobu archiwalnego* wchodzi materiały archiwalne, którego właścicielem są szeroko rozumiane instytucje państwowe. *Niepaństwowy zasób archiwalny* dzieli się na *ewidencjonowany* i *nieewidencjonowany*. (art. 41 pkt. 2). *Ewidencjonowany zasób* tworzą materiały archiwalne, które zostały wytworzone przez następujące podmioty prawne określone art. 42 ustawy:

1. partii politycznych,
2. organizacji politycznych, spółdzielczych i innych organizacji społecznych,
3. kościołów i związków wyznaniowych,
4. innych niż wymienione w pkt. 2 niepaństwowych jednostek organizacyjnych oraz stanowiące ich własność.

⁷ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 3, pkt 1; jednocześnie art. 2 ust. 2 stanowi, że ochrona materiałów archiwalnych wchodzącej w skład narodowego zasobu archiwalnego uregulowane są odrębnymi przepisami zawartymi w ustawie o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach. tj. Dz.U. z 2014, poz. 1446 z późn zm.

⁸ Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 o bibliotekach, art. 5; Dz.U. z 2012, poz. 987 z późn. zm; definicja ma charakter bardzo ogólny i w granicach swoich jest nieostra, pozostawiając otwarty charakter, co może nieść z sobą wiele komplikacji w precyzyjnym rozróżnieniu pomiędzy materiałami archiwalnymi a bibliotecznymi.

⁹ Ustawa z dnia 21 listopada 1996 o muzeach, art. 21; (tj. Z 2012 r. poz. 987 z późn. zm).

Wśród nich znajduje się także kościoły i związki wyznaniowe. Zatem materiały archiwalne znajdujące się w archiwach prowadzonych przez te podmioty prawne wchodzi w skład narodowego zasoby archiwalnego. Niesie to z sobą odpowiednie konsekwencje prawne do nich należy między innymi regulacje zawarte a art. 12a ustawy, który daje podstawę do zastosowania środka zapobiegającego zniszczeniu, uszkodzeniu lub utracie archiwaliów poprzez ich czasowe przeniesienie z archiwum niepaństwowego do archiwum państwowego, a art. 14b określa, że zwrotu materiałów archiwalnych wyprowadzonych z naruszeniem prawa z terytorium Rzeczypospolitej Polskiej należy dochodzić zgodnie z regułami określonymi w ustawie z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury¹⁰.

2. Archiwa kościelne

Pojęcie *archiwum* jest wyrazem pochodzącym z języka łacińskiego *archivum* a ten pochodzi od greckiego (*ov, τό*) *ἀρχεῖον* (*jon. ἀρχήιον*). Wyraz ten oznaczał siedzibę władzy, od rzeczownika *ἀρχή* znaczącego władza, ale także rozumiany był jako zasada (Platon). Archiwum jest pojęciem wieloznacznym i zostało teoretycznie opracowane głównie przez teorię archiwalną. Jego definicja zawarta w Polskim Słowniku Archiwalnym podaje cztery podstawowe pojęcia *archiwum*. Brzmi ona następująco:

1. *Instytucja o charakterze urzędu administracyjnego, urzędu wiary publicznej oraz placówki naukowej powołana do kształtowania, zabezpieczania, gromadzenia, opracowywania oraz trwałego przechowywania i udostępniania materiałów archiwalnych, uprawniona do wydawania z nich uwierzytelnionych odpisów, wypisów, wyciągów i kopii, a także do publikowania źródeł i pomocy archiwalnych oraz prowadzenia badań w dziedzinie archiwistyki;*
2. *Komórka organizacyjna instytucji powołana do przejmowania, przechowywania, porządkowania i zabezpieczania materiałów archiwalnych tej instytucji;*
3. *Gmach lub lokal stanowiący pomieszczenie archiwum;*
4. *zespół, grupa zespołów lub zbiór archiwalny powstały na skutek działalności urzędu, instytucji, organizacji, a zwłaszcza rodu, rodziny, lub osoby fizycznej*¹¹.

Do tej definicji nawiązują inne, zamieszczone w podręcznikach archiwistyki. W podręczniku autorstwa H. Robótki, B. Ryszewskiego, A. Tomczaka zawarta jest następująca definicja: *archiwum jest to: instytucja powołana do gromadzenia, opracowywania i udostępniania materiałów archiwalnych oraz 2) dział urzędu, przedsiębiorstwa*

¹⁰ t.j. Dz.U. 2017, poz. 1086.

¹¹ *Polski Słownik Archiwalny*, red. W. Maciejewska, Warszawa 1974, s. 19-20.

lub instytucji wytwarzających materiały archiwalne, powołany do ich przechowywania, opracowania i udostępniania. Jednocześnie stosuje się termin „archiwum” w nazwach niektórych zespołów archiwalnych, który przed archiwizacją stanowiły zasoby osobnych archiwów¹².

Wskazane wyżej definicje są zgodne co do tego, że pod tym pojęciem należy rozumieć instytucję, która została powołana do tego aby gromadzić, opracowywać, zabezpieczać i udostępniać materiały które mają charakter historyczny i mogą służyć do lepszego poznania ustroju, sposobu funkcjonowania i wypełniania zadań instytucji, których ono dotyczy. Ponadto drugie znaczenie tego słowa odnosi się do miejsca przechowywania materiałów kancelaryjnych, które nie są już potrzebne do bieżącej działalności kancelarii i mogą wśród nich znajdować się materiały historyczne, które rozumiane będą jako materiały archiwalne. Są to podstawowe rozumienia słowa archiwum. Ponadto definicja w słowniku zawiera pojęcie popularne, które odnosi się do nazwy budynku, w której mieści się instytucja rozumiana w pierwszym znaczeniu. Ostatnie ze znaczeń wskazanych odnosi się do metodyki archiwalnej, gdzie słowo *archiwum* pojawia się w nazwie zespołu. W polskiej archiwistyce znajdują się pojęcia uszczegółowiające pojęcie *archiwum*. Należą do nich: *archiwum bieżące* (zakładowe), *registratura* i *składnica akt*, a także inne określające ład wewnętrzny, czyli zasady organizacji przechowywania materiałów archiwalnych.

Pod pojęciem *archiwum bieżące* należy rozumieć - wewnętrzną komórkę w jednostce organizacyjnej (zwykle państwowej) mającą za zadanie gromadzenie, przechowywanie, ewidencjonowanie, zabezpieczanie i udostępnianie całości zbioru dokumentacji (kat. „A” plus kat. „B”) danej jednostki organizacyjnej. Jednostka ta uznana jest za wytwarzającą materiały archiwalne (kat „A”). Tworzą one zasób archiwalny, przekazywany w określonym przez prawo czasie lub w razie likwidacji, do archiwów państwowych oraz przechowuje dokumentację niearchiwalną, która jest okresowo brakowana¹³. Pod pojęciem *registratura* rozumie się miejsce rejestracji i przechowywania akt spraw w komórce organizacyjnej do czasu przekazania ich do archiwum bieżącego (zakładowego), składnicy akt lub na makulaturę¹⁴. Ostatnie z wskazanych wyżej pojęć dotyczących archiwum to - *składnica akt* to komórka wewnętrzna gromadząca i przechowująca z reguły tylko dokumentację niearchiwalną, znacznie rzadziej także materiały archiwalne dziedziczone lub zdeponowane innych twórców¹⁵.

¹² H. Robótko, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989, s. 14.

¹³ Polski Słownik Archiwalny, s. 20.

¹⁴ Tamże, s. 70.

¹⁵ Tamże, s. 77.

W prawie polskim brak jest definicji legalnej *archiwum*. Sprawy archiwów reguluje wspomniana wyżej ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach. Określa ona w art. 23 to pojęcie pod względem funkcjonalnym, czyli że działalność archiwalna obejmuje gromadzenie, ewidencję, przechowywanie, opracowanie, zabezpieczenie i udostępnianie materiałów archiwalnych oraz prowadzenie działalności informacyjnej, a w art. 22 wymienia archiwa tworzące państwową sieć archiwalną oraz inne instytucje prowadzące wraz z tą siecią działalność archiwalną w zakresie państwowego zasobu archiwalnego, natomiast w art. 41 podaje inne instytucje przechowujące materiały archiwalne tworzące niepaństwowy zasób archiwalny. W grupie tej znajdują się archiwa kościelne. W myśl ustawy należą one zgodnie z art. 42 do niepaństwowego ewidencjonowanego zasobu archiwalnego¹⁶.

Na gruncie polskiej archiwistyki kościelnej definicję podał S. Librowski, który sformułował *archiwum* następująco: 1. *zbiór akt i dokumentów publicznych lub prywatnych głównie rękopiśmiennych, które straciły swoją aktualność, ale zasługują na przechowywanie*. 2. *instytucja naukowo-usługowa, której zadaniem jest gromadzenie, zabezpieczanie (konserwacja) i udostępnianie materiałów historycznych (dokumentów) pochodzących z różnych ośrodków (urzędów) życia społecznego działającym na określonym terytorium państwowym lub kościelnym*¹⁷.

W wyżej przedstawionej definicji jako jeden wewnętrznych elementów występuje instytucja o charakterze naukowo badawczym, której zadaniem jest zabezpieczenie, gromadzenie i udostępnienie materiałów mających charakter historyczny.

Na gruncie przytoczonych definicji brak jest określenia co to jest *archiwum kościelne*. Powstaje pytanie, na podstawie jakiego kryterium możemy określić takie archiwum. Najbardziej właściwym określeniem *archiwum kościelnego* będzie nawiązanie do instytucji kościelnej powstałej za zgodą odpowiedniej władzy kościelnej, która jest samodzielna, wyodrębniona i wytwarza dokumenty i akta, które mają charakter historyczny. Ona po procesie wytwarzania tych materiałów przechowuje je w archiwum, które z uwagi na specyfikę działania tej instytucji kościelnej nazywane jest *archiwum kościelnym*.

A. Longhitano zaproponował inną, dość precyzyjną definicję archiwum kościelnego *należy uważać za <kościelne> wszystkie archiwa tych instytucji, którym kompetentna władza kościelna nadała osobowość prawną, Odróżniając jednak wyraźnie między archiwami kościelnymi publicznymi, rządzonymi przeważnie przez prawo, ich*

¹⁶ M. Różański, *Status materiałów archiwalnych przechowywanych w historycznych archiwach kościelnych*, „Kościół i Prawo” 6(19) 2017, nr 2, s. 257-259.

¹⁷ S. Librowski, *Archiwum*, w: *Encyklopedia Katolicka*, red. R. Łukaszyk, t. 1, Lublin 1995, kol. 886.

*archiwami kościelnymi prywatnymi, rządzonymi głównie przez statuty*¹⁸. Zaznaczyć należy, że na gruncie prawa kanonicznego Kościoła katolickiego określona jest inna typologia archiwów:

- archiwum bieżące diecezjalne (*archivum seu tabularium dioecesianum*)
- tajne archiwum diecezjalne (*archivum secretum*)
- archiwum historyczne diecezji (*archivum historicum*)
- archiwum parafialne (*archivum parochiae*)
- archiwum poszczególnych kościołów¹⁹.

Pierwsze z wymienionych archiwów – archiwum bieżące kurii (*archivum seu tabularium dioecesianum*) jest wynikiem pracy kancelaryjnej instytucji wytwarzającej dokumentację, która musi być zapisana i przechowywana. Skatalogowanie jej jest jednym ze sposobów ewidencjonowania, aby można było z tej dokumentacji korzystać w późniejszym okresie czasu. Archiwum tajne (*archivum secretum*) jest miejscem przechowywania materiałów zawierających informacje o charakterze poufnym. W archiwistyce świeckiej archiwum takie nie funkcjonuje. Określa się niej zasady przechowywania informacji niejawnych, z zachowaniem odpowiednich środków bezpieczeństwa, a nie tworzy dla nich specjalnego archiwum²⁰. Archiwum historyczne (*archivum historicum*) w rozumieniu kodeksowym przechowuje materiały, które zostały wytworzone przez instytucje kościelne, które zawierają informacje mające charakter historyczny i nie są potrzebne do bieżącej działalności tych urzędów. Spełnia ono funkcje archiwum centralnego. Ponadto w kodeksach określone zostały dwa rodzaje archiwów – archiwa parafialne (*archivum parochiae*), które mają przechowywać księgi (chrztów, małżeństw, zgonów), akta i dokumenty dotyczące działalności parafii i archiwa instytucji, które nie pełnią funkcji parafii np. kolegiat, seminarium itd.

Prawo polskie pozwala kościelnym osobom prawnym na posiadanie, zakładanie i prowadzenie archiwów, co w konsekwencji prowadzi do tego, że może on posiadać materiały archiwalne²¹. Szczegółowe rozwiązania w tym względzie zawarte są ustawach pomiędzy państwem a poszczególnymi kościołami i związkami wyznaniowymi. Wzorem zastosowania regulacji jest pierwsza z ustaw regulująca relacje pomiędzy państwem a Kościołami – z Kościołem Katolickim w Rzeczypospolitej zawarta

¹⁸ Longhitano A., *Gli archivi ecclesiastici*, „Ius Ecclesiae” 4(1992), nr 2, s. 656.

¹⁹ A. Lauro, *Gli archivi ecclesiastici nel nuovo codice di Diritto Canonico*, „Archiva Ecclesiae” 28-29(1985-1986), s. 24.

²⁰ Z. Wróblewski, *Ochrona informacji niejawnych. Zagadnienia ogólne*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 4(2008), s. 124-130.

²¹ B. Rakoczy, *Ustawa o stosunku państwa do Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2008, s. 310.

17 maja 1989 r. Ustawa ta określała problematykę dotyczącą archiwów kościelnych, a nawet szerzej dóbr kultury w dwóch artykułach w art. 50 p. 1 i art. 51. Pierwszy z nich brzmi następująco: *Kościelne osoby prawne mają prawo zakładania i posiadania archiwów i muzeów*. To sformułowanie zostało, co do istoty powtórzone w innych ustawach bilateralnych z kościołami, które mają uregulowaną ustawowo relację z państwem. Tożsamy z nim zapis znajduje się m.in. w następujących ustawach z Polskim Autokefalicznym Kościołem Prawosławnym (art. 37, p. 1)²², z Kościołem Polskokatolickim w Rzeczypospolitej (art. 24)²³, z Kościołem Zielonoświątkowym w Rzeczypospolitej (art. 26)²⁴, z Kościołem Katolickim Mariawitów (art. 21)²⁵, z Kościołem Starokatolickim Mariawitów (art. 23)²⁶. Ustawodawca w poszczególnych ustawach używał dwojakiego sformułowania na określenie kościelnych osób prawnych – *kościelne osoby prawne* i *osoby prawne Kościoła*, Obydwa te określenia w swoim zakresie dotyczą tych samych podmiotów, które posiadają kościelna osobowość prawną.

3. Współpraca miedzy kościołami i związkami wyznaniowymi a państwem świeckim

Współczesne państwa europejskie w określaniu wzajemnych relacji ze związkami religijnymi charakteryzują się dwoma systemami: państwo wyznaniowe i państwo świeckie. Pierwszy z nich zakłada istnienie jednej religii oficjalnej (w wersji tradycyjnej i zmodernizowanej), a drugi - państwo świeckie charakteryzujące się rozdziałem Kościoła od państwa i państwa od Kościoła. W systemie tym istnieje równouprawnienie kościołów i innych związków wyznaniowych przy jednoczesnym nieuznawaniu uprzywilejowanej pozycji któregokolwiek z nich²⁷. W doktrynie wypracowano trzy koncepcje separacji:

²² Ustawa z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Dz.U. 1991 nr 66 poz. 287.

²³ Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Polskokatolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1995 nr 97 poz. 482.

²⁴ Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1997 nr 41 poz. 254.

²⁵ Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1997 nr 41 poz. 252.

²⁶ Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1997 nr 41 poz. 253.

²⁷ M. Sitarz, *Świeckość państwa*, w: *Encyklopedia Katolicka*. T. 19, Lublin, 2013, kol. 366.

1. czystą - w wersji amerykańskiej,
2. wrogą - w wersji francuskiej i radzieckiej
3. skoordynowaną (przyjazną) - w wersji niemieckiej²⁸.

Separacja w wersji amerykańskiej, francuskiej i niemieckiej związana była z ustrojem demokratycznym, a separacja w wersji radzieckiej z ustrojem totalitarnym.

Współpraca między państwem a związkami religijnymi zakłada współpracę społeczności religijnej z polityczną. Regulacje w tym względzie znajdują się w konstytucji danego państwa, a także w odniesieniu do Kościoła katolickiego w umowie międzynarodowej, jaką jest konkordat²⁹. Model ten powstał w Niemczech³⁰, a obecnie taką formę relacji mają m.in. Słowacja, Litwa, Polska, Włochy i Hiszpania.

W Polsce zasada współdziałania zapisana została w art. 25 ust 3. *in fine* konstytucji RP *stosunki między państwem a kościołami innymi związkami wyznaniowymi są kształtowane na zasadach [...] współdziałania dla dobra człowieka i dobra wspólnego*. Zasada ta kształtowała się od początków państwowości polskiej³¹, potem przerwana została w okresie komunistycznym i na nowo podjęta po 1989 r. Płaszczyzny współpracy dotyczą zwłaszcza działalności charytatywnej, wychowawczej i ochrony dóbr kultury³². Także pod względem prawa konstytucyjnego współdziałanie pomiędzy

²⁸ A. Mezglewski, *Systemy relacji państwo-kościół w ujęciu historycznym*, w: A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisz, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2006, s. 16-21; szerzej K. Orzeszyna, *Postawy relacji między państwem a kościołami w konstytucjach państw członkowskich i traktatach Unii Europejskiej. Studium prawnoporównawcze*, Lublin 2007.

²⁹ S. Sowiński, *Modele stosunków państwo – Kościół w Unii Europejskiej*, „Studia Europejskie” 3 (2008), s. 43-44

³⁰ Początki takiej relacji były w Republice Weimarskiej, a po II wojnie światowej zostały przejęte przez Ustawę Zasadniczą Republiki Federalnej Niemiec z 23 maja 1949 r. W art. 140 odnosi się ona do art. 136, 137, 138, 139 i 141 konstytucji niemieckiej z dnia 11 sierpnia 1919 r. stanowią część składową tej Ustawy Zasadniczej. Artykuły te gwarantowały wolność religijną w wymiarze indywidualnym, zabraniały wprowadzenia oficjalnego, państwowego kościoła, uznano osobowość publicznoprawną kościołów, ich autonomię i niezależność od państwa w kierowaniu się własnymi sprawami, Związki wyznaniowe pozostają korporacjami prawa publicznego i wówczas mogą pobierać podatki na podstawie cywilnych list podatkowych, zgodnie z przepisami krajów związkowych, wolność wyznania, sumienia, przekonań religijnych i światopoglądowych jest nienaruszalna oraz zapewnia się swobodne wykonywanie praktyk religijnych, naucza się religii w szkołach publicznych zgodnie z zasadami związków wyznaniowych, Niedziela i uznane przez państwo dni świąteczne są ustawowo dniami wolnymi od pracy, mogą prowadzić nabożeństwa i służbę duszpasterską w szpitalach, zakładach karnych i innych instytucjach publicznych; *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*, tł. B. Banaszak, A. Malicka, Warszawa 2010, s. 560, 562-563.

³¹ W. Uruszczak, *Funkcje publiczne kościoła w Polsce w perspektywie historycznej*, w: *Funkcje publiczne związków wyznaniowych. Materiały III ogólnopolskiego sympozjum prawa wyznaniowego*, red. A. Mezglewski, Lublin 2007, s. 15-34. Autor zaznacza w tym artykule, że państwo przejęło od kościoła struktury administracyjne, zasady organizowania szkolnictwa, szpitalnictwo i inne formy opieki nad potrzebującymi.

³² H. Misztal, *Wolność religijna*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, Lublin 2000, s. 224.

państwem a związkami wyznaniowymi potwierdza fakt, że część obywateli państwa jest jednocześnie członkami związków wyznaniowych. To poszanowanie instytucjonalnych podmiotów, w których działają te same osoby, jest niejako ich konsekwencją³³.

Prezentowana zasada zawiera co najmniej dwie podstawowe deklaracje. Pierwsza wyraża wolę kształtowania relacji między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi poprzez współdziałanie z nimi. Druga natomiast ma znaczenie szersze jest wskazaniem oraz zaproszeniem instytucji wyznaniowych do współdziałania z państwem, do realizacji jego podstawowych zadań skierowanych dla dobra człowieka i dobra wspólnego³⁴.

W analizowanym zagadnieniu współpraca pomiędzy państwem pod związkami wyznaniowymi dotyczy dobra wspólnego jakimi są materiały archiwalne przekazujące informacje istotne dla funkcjonowania państwa i danej wspólnoty wyznaniowej. Ustawa zasadnicza Nie zawiera definicji legalnej *dobra wspólnego*. Wykładnia gramatyczna prowadzi do konstatacji, że dla pojęcie *dobra wspólnego* należy zastosować najszerze i podstawowe znaczenie³⁵. Oznacza to, że *dobro wspólne* jest kategorią poza konstytucyjną i jak podaje M. Piechowiak należy go odczytywać że *Dobro wspólne jako wartość jest racją działania w określony sposób i stanowi uzasadnienie aksjologiczne sformułowanych dyrektyw*³⁶. Na gruncie chrześcijańskiej nauki społecznej *dobro wspólne – bonum commune* – określane jest w trzech podstawowych znaczeniach. Pierwsze oznacza wspólny pożytek, dla którego dana wspólnota w ogóle istnieje, czyli jej sens i cel. Drugie – w znaczeniu ścisłym to porządek jakiś wspólnoty, reguły instytucje i organy które są konieczne, aby wspólny pożytek, czyli dobro wspólne, mogło zaistnieć. Trzecie – dobro wspólne jest określane jako zadanie dla którego istnieje państwo³⁷. W zasadzie w tym ostatnim znaczeniu zostało dobro wspólne określone w ustawie zasadniczej.

³³ P. Winczorek, *Komentarz do konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997r.*, Warszawa 2000, s. 40.

³⁴ P. Sobczyk, *Konstytucyjna zasada konsensualnego określenia stosunków między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem katolickim*, Warszawa 2013, s. 155- 161. Autor przedstawia dyskusję, która toczyła się wokół problematyki współdziałania państwa ze związkami wyznaniowymi.

³⁵ M. Zubik, *Konstytucyjne refleksje nad dobrem wspólnym na tle przemian w Rzeczypospolitej polskiej ostatniej dekady XX w.*, w: *Dobro wspólne. Problemy konstytucyjnoprawne i aksjologiczne*, red. W. J. Wołpiuk, Warszawa 2008, s. 66.

³⁶ M. Piechowiak, *Dobro wspólne jako fundament polskiego porządku konstytucyjnego*, Warszawa 2012, s. 38.

³⁷ B. Sutor, *Etyka polityczna. Ujęcie całościowe na gruncie chrześcijańskiej nauki społecznej*, Warszawa 1994, s. 40.

Należy zwrócić uwagę, że realizacja dobra wspólnego w działalności państwa nie dotyczy tylko dóbr materialnych i realnych wartości lecz także innych form współzycia, które obejmują wszystkie społeczne warunki rozwoju człowieka i tworzonych przez niego społeczności, a ponieważ zasada ta współdziała z konstytucyjną zasadą autonomii i niezależności oraz specyfiką związków wyznaniowych, dlatego też one ograniczają współdziałanie do celów, które są wspólne dla państwa i związków wyznaniowych, a takimi jest ochrona dóbr kultury a w szczególności materiałów archiwalnych.

W ustawach bilateralnych ze związkami religijnymi w Polsce wprost zostały zapisane podstawy współpracy. Znajdują się one w art. 51 ustawy z kościołem katolickim, który brzmi: *Instytucje państwowe, samorządowe i kościelne współdziałają w ochronie, konserwacji, udostępnianiu i upowszechnianiu zabytków architektury kościelnej i sztuki sakralnej oraz ich dokumentacji, muzeów, archiwów i bibliotek będących własnością kościelną, a także dzieł kultury i sztuki o motywach religijnych, stanowiących ważną część dziedzictwa kultury polskiej*. Gdy dokonamy jego analizy, to można dojść do wniosku, że ma on charakter deklaracji, aby udostępniać to, co jest we własności kościelnych osób prawnych Kościoła katolickiego, a druga grupa dotyczy normatywnie określonego obowiązku współdziałania instytucji państwowych i samorządowych z kościelnymi dotyczącymi zakresu konserwacji i ochrony³⁸. Ten zapis został powtórzony w większości ustaw z innymi kościołami i związkami wyznaniowymi w Polsce³⁹.

4. Podsumowanie

Przeprowadzona analiza prawnych podstaw funkcjonowania archiwów kościelnych, w zasobie których znajdują się materiały archiwalne składnia do negatywnej odpowiedzi na zadane w tytule artykułu pytanie.

Jak wskazano wyżej materiały archiwalne przechowywane w archiwach kościelnych zawierają informacje istotne dla dziejów i interesów państwa i powinny być przechowywane wieczyście. Wchodzą one w skład *narodowego zasobu archiwalnego*, stanowiąc jeden z jego komponentów - *niepaństwowy zasób archiwalny*, który takie podlegają ochronie prawnej. Państwo nakłada na właściciela tych materiałów archi-

³⁸ B. Rakoczy, *Ustawa o stosunku państwa do Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2008, s. 316.

³⁹ szerzej M. Róžański, *Archiwa kościelne w prawie polskim*, w: *Archiwa kościelne w służbie społeczeństwu*, Łódź 2014, s. 28-30.

walnych, czyli kościoły i inne związki wyznaniowe pewne obowiązki, które dotyczą za ich bezpieczeństwa i właściwego przechowywania, udostępniania, a także unie-
możliwia swobodne nimi dysponowanie. Nakładając te obowiązki państwo przy-
mując na siebie, deklaratorywnie częściową opiekę nad tymi materiałami archiwalnymi.
Takie zapisy zostały umieszczone w ustawach z poszczególnymi kościołami i innymi
związkami wyznaniowymi.

Bibliografia

Akty normatywne

- Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, tł. B. Banaszak, A. Malicka, Warszawa 2010.
Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, t.j. Dz.U. 2020, poz. 164.
Ustawa z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego.
Dz.U. 1991 nr 66 poz. 287.
Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Polskokatolickiego w Rzeczypospolitej
Polskiej, Dz.U. 1995 nr 97 poz. 482.
Ustawa z dnia 21 listopada 1996 o muzeach, art. 21; t.j. Dz.U. 2017, poz. 1086.
Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego w Rzeczypospolitej
Polskiej, Dz.U. 1997 nr 41 poz. 254.
Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego Mariawitów w Rzeczypospo-
litej Polskiej, Dz.U. 1997 nr 41 poz. 252.
Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w Rzeczy-
pospolitej Polskiej, Dz.U. 1997 nr 41 poz. 253.
Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 o bibliotekach, t.j. Dz.U. z 2012, poz. 987 z późn. zm;
ustawa z 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących działania publiczne, Dz.U.
2005, nr 64, poz. 565.
ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz.U. z 2014, poz. 1446 z późn. zm.

Bibliografia

- Lauro A., Gli archivi ecclesiastici nel nuovo codice di Diritto Canonico, "Archiva Ecclesiae" 28-29(1985-
1986).
Librowski S., Archiwum, w: Encyklopedia Katolicka, red. R. Łukaszyk, t. 1, Lublin 1995, kol. 886.
Longhitano A., Gli archivi ecclesiastici, „Ius Ecclesiae” 4(1992), nr 2.
Mezglewski A., Systemy relacji państwo-kościół w ujęciu historycznym, w: A. Mezglewski, H. Misztal, P.
Stanisz, Prawo wyznaniowe, Warszawa 2006.
Misztal H., Wolność religijna, w: Prawo wyznaniowe, red. H. Misztal, Lublin 2000, s. 224.
Orzeszyna K., Postawy relacji między państwem a kościołami w konstytucjach państw członkowskich
i traktatach Unii Europejskiej. Studium prawnoporównawcze, Lublin 2007.
Piechowiak M., Dobro wspólne jako fundament polskiego porządku konstytucyjnego, Warszawa 2012.
Polski Słownik Archiwalny, red. W. Maciejewska, Warszawa 1974.
Rakoczy B., Ustawa o stosunku państwa do Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz,
Warszawa 2008.
Robótka H., Ryszewski B., Tomczak A., Archiwistyka, Warszawa 1989.

- Różański M., Archiwa kościelne w prawie polskim, w: Archiwa kościelne w służbie społeczeństwu, Łódź 2014.
- Różański M., Status materiałów archiwalnych przechowywanych w historycznych archiwach kościelnych, "Kościół i Prawo" 6(19) 2017, nr 2.
- Sitarz M., Świeckość państwa, w: Encyklopedia Katolicka. T. 19, Lublin, 2013, kol. 366.
- Sobczyk P., Konstytucyjna zasada konsensualnego określenia stosunków między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem katolickim, Warszawa 2013.
- Sowiński S., Modele stosunków państwo – Kościół w Unii Europejskiej, „Studia Europejskie” 3 (2008).
- Sutor B., Etyka polityczna. Ujęcie całościowe na gruncie chrześcijańskiej nauki społecznej, Warszawa 1994.
- Uruszczak W., Funkcje publiczne kościoła w Polsce w perspektywie historycznej, w: Funkcje publiczne związków wyznaniowych. Materiały III ogólnopolskiego sympozjum prawa wyznaniowego, red. A. Mezglewski, Lublin 2007.
- Winczorek P., Komentarz do konstytucji Rzeczypospolitej polskiej z dnia 2 kwietnia 1997r., Warszawa 2000.
- Wróblewski Z., Ochrona informacji niejawnych. Zagadnienia ogólne, "Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy" 4(2008).
- Zubik M., Konstytucyjne refleksje nad dobrem wspólnym na tle przemian w Rzeczypospolitej polskiej ostatniej dekady XX w., w: Dobro wspólne. Problemy konstytucyjnoprawne i aksjologiczne, red. W. J. Wołpiuk, Warszawa 2008.

prof. UWM dr hab. Mieczysław Różański
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Wydział Prawa i Administracji

SEKULARIZMUS A AKCEPTOVANIE NÁBOŽENSKEJ SLOBODY¹

SECULARISM AND THE ACCEPTANCE OF THE FREEDOM OF RELIGION

doc. JUDr. Michal Maslen, PhD.

JUDr. Ľubica Masárová, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta
Faculty of Law, Trnava University in Trnava

Abstrakt: Príspevok analyzuje zakotvenie náboženskej slobody na úrovni Charty základných práv Európskej únie, Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd a Ústavy Slovenskej republiky. V rámci vykonanej analýzy príspevok zohľadňuje prístup európskej a slovenskej súdnej judikatúry a skúma dôsledky neprimeraných legislatívnych a administratívnych opatrení voči výkonu náboženskej slobody.

Kľúčové slová: náboženská sloboda, Charta Základných práv Európskej únie, Dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd, súd, prekážka, výkon, primeranosť.

Abstract: The paper analyzes the enshrinement of freedom of religion at the level of the Charter of Fundamental Rights of the European Union, at the level of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and at the level of the Constitution of the Slovak Republic. In the analysis, the paper takes into account the approach of European and Slovak case law and examines the consequences of inadequate legislative and administrative measures to the exercise of freedom of religion.

Keywords: Freedom of religion, Charter of Fundamental Rights of the European Union, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, court, obstacle, exercise, proportionality

Úvod

Odlíšenie, ale súčasne aj prepojenie „náboženskej“ a „sekulárnej“ sféry života nielen jednotlivca, ale aj celej spoločnosti je v mnohých regiónoch sveta veľmi problematické. Je však nespochybniteľným faktom, že náboženstvo a vierovyznanie založené na slobode združovania môže v spoločnosti plniť verejnoprospešný účel. Okrem otázok realizácie práva na vzdelanie a realizácie rôznych iných sociálnych

¹ Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-17-0022.

práv, možno napr. spomenúť aj význam a prínos náboženstva a slobody vierovyznania pre otázku ochrany životného prostredia.²

Príkladom je program Svätej stolice, ktorý podporuje presadenie práva na prístup k vode, v kontexte, v akom ho na politickej úrovni presadzuje Organizácia Spojených národov. Pápež František vydal v roku 2015 encykliku pod názvom *Laudato Si*, v ktorej sa zaoberá aj otázkami ochrany životného prostredia. Poukazuje v nej na znečistenie životného prostredia, zmenu klímy, nedostatok čistej vody, stratu biodiverzity a celkový pokles kvality ľudského života a rozpad spoločnosti. V uvedenom dokumente sa konštatuje, že ľudská spoločnosť vo svojej podstate za posledných 200 rokov znečisťuje životné prostredie a „zneužíva“ prírodu a prírodné zdroje. Výslovne sa v uvedenej encyklike uvádza, že *„prístup k pitnej vode je základným a univerzálnym ľudským právom, pretože je nevyhnutný pre prežitie človeka a ako taký je podmienkou uplatňovania iných ľudských práv“*. Z filozofického hľadiska tak pápež prepojil právo na vodu s právom na život a podmienil výkon iných univerzálnych rešpektovaných ľudských práv garanciou a presadením práva na vodu. Uvedené posolstvo prezentoval Svätý otec 8. novembra 2018 na medzinárodnej konferencii s názvom *„Spravovanie spoločného dobra: prístup k pitnej vode pre všetkých“*, ktorú organizovala Pápežská univerzita v Ríme v spolupráci s veľvyslanectvami Francúzska, Talianska, Monaka, a Spojených štátov amerických. Svätý otec konštatoval, že ľudia v mnohých častiach sveta nemajú prístup k čistej vode a často zomierajú v dôsledku konzumácie nezdravej vody. Navyše zlá sociálna situácia a absencia vzdelávania vytvára živnú pôdu pre vznik ozbrojených konfliktov spojených so zlými sociálnymi podmienkami a nedostatkom vody. Svätá stolica a cirkev sa preto pod vplyvom pápeža Františka zaviazali k presadzovaniu práva na prístup k vode pre všetkých. Tento záväzok sa prejavuje v mnohých iniciatívach, ako je vytváranie infraštruktúry, odborná príprava a implementácia. Pápež zdôrazňuje význam výchovy a vzdelávania pre zodpovedný spôsob života, pre skutočnú ekológiu, ako aj pre uznanie prístupu k pitnej vode ako práva. Právo na prístup k vode spája s ochranou ľudskej dôstojnosti a odmieta označovanie vody za komerčný produkt. Pápež uvádza, že voda má aj svoj *„duálny duchovný a kultúrny rozmer, ktorý by sa nikdy nemal zanedbávať, pretože je ústredným prvkom formovania sociálnej štruktúry, spolužitia a organizácie spoločnosti“*.³

² K tomu bližšie pozri: KETTELL, S. Secularisms and religion. In: OXFORDRESEARCHENCYCLOPEDIAS (dostupné online: <https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-898>; 12. 8. 2020, 11:19 hod.).

³ K tomu bližšie pozri: Pope: Unhealthy drinking water an immense shame in 21st century (dostupné online: <https://www.vaticannews.va/en/pope/news/2018-11/pope-unhealthy-drinking-water-an-immense-shame-in-21st-century.html>; 15. 11. 2019, 8:23 hod.).

Napriek tomu sa názory na postavenie cirkví a náboženských spoločností a na úlohu náboženstva a slobody vierovyznania v oblasti realizácie hodnôt celospoločenského záujmu rôznia. Jedna skupina názorov presadzuje myšlienkový postoj, podľa ktorého sloboda vierovyznania je akoby určitým spôsobom prepojená so slobodou prejavu a v oblasti verejného života umožňuje a napomáha poskytovanie dôležitých verejných statkov a zároveň zabezpečuje jednotlivcom priestor na realizáciu vlastnej osobnosti, t. j. priestor na rozvoj vlastnej identity a napĺňanie zmyslu osobnostného života. Iná skupina názorov naopak presadzuje ideovú tendenciu, že modernej spoločnosti lepšie vyhovuje sekularizmus, ktorý poskytuje najlepší rámec na presadzovanie práv a slobôd všetkých občanov bez ohľadu na ich náboženské vyznanie alebo vieru.⁴

Objavujú sa však aj názory, že sekulárny štát nemá brániť cirkvám a náboženským spoločnostiam, aby plnili svoje historicky zakorenené úlohy, t. j. aby poskytovali sociálne služby a zabezpečovali taktiež prístup osôb k vzdelávaniu. Rovnako podľa týchto názorov inštitucionálna základňa na výkon slobody vierovyznania napomáha jednotlivcom pri zabezpečovaní príležitostí v súkromnom a profesijnom živote a zároveň sa angažuje aj v priestore spravodlivosti.⁵

1. Európska dimenzia ochrany a výkonu náboženskej slobody

Náboženskú slobodu na úrovni práva Európskej únie zaručuje predovšetkým Charta základných práv Európskej únie (ďalej ako „Charta“). Podľa čl. 10 Charty: „1. Každý má právo na slobodu myslenia, svedomia a náboženského vyznania. Toto právo zahŕňa slobodu zmeniť svoje náboženské vyznanie alebo vieru, ako aj slobodu prejavovať svoje náboženské vyznanie alebo vieru sám alebo spoločne s inými, či už verejne alebo súkromne, bohoslužbou, vyučovaním, vykonávaním úkonov a zachovávaním obradov. ... 2. Právo na výhradu vo svedomí sa uznáva v súlade s vnútroštátnymi zákonmi, ktoré upravujú výkon tohto práva.“ Z obsahu odseku 1 tohto článku, možno odvodzovať prepojenosť slobody náboženského vyznania so slobodou prejavu. Obdobne vymedzuje slobodu náboženstva aj čl. 9 Európskeho dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd (ďalej ako „Dohovor“), podľa ktorého: „1. Každý má právo na slobodu myslenia, svedomia a náboženského vyznania; toto právo zahŕňa slobodu zmeniť

⁴ K tomu bližšie pozri: KETTELL, S. Secularizms and religion. In: OXFORD RESEARCH ENCYCLOPEDIAS (dostupné online: <https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-898>; 12. 8. 2020, 11:19 hod.).

⁵ K tomu bližšie pozri: ONDRÁŠEK, M. L. Dopady štátneho financovania cirkví na ich verejnú službu. In: MORAVČÍKOVÁ, M. (ed.). *Financovanie cirkví a náboženských spoločností v modernom demokratickom štáte*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2019, s. 42. ISBN 978-80-571-0161-1

svoje náboženské vyznanie alebo presvedčenie, ako aj slobodu prejavovať svoje náboženské vyznanie alebo presvedčenie sám alebo spoločne s inými, či už verejne alebo súkromne, bohoslužbou, vyučovaním, vykonávaním náboženských úkonov a zachovávaním obradov. ... 2. Sloboda prejavovať náboženské vyznanie a presvedčenie môže podliehať len obmedzeniam, ktoré sú ustanovené zákonmi a ktoré sú nevyhnutné v demokratickej spoločnosti v záujme verejnej bezpečnosti, ochrany verejného poriadku, zdravia alebo morálky alebo ochrany práv a slobôd iných.“

Aj judikatúra Súdneho dvora Európskej únie a rovnako aj doktrína Európskeho súdu pre ľudské práva vymedzujú náboženskú slobodu predovšetkým v rozsahu sféry subjektívnych a najmä osobnostných práv jednotlivca.

Európsky súd pre ľudské práva sa domnieva, že sloboda náboženského vyznania predstavuje jeden zo základov demokratickej spoločnosti. Podľa jeho názoru ide o základný prvok identity veriacich a ich spôsobu videnia života a vzácnu hodnotu pre ateistov, agnostikov, skeptikov alebo nezúčastnené osoby.⁶ Sloboda náboženského vyznania na jednej strane vychádza zo sféry vedomia, to znamená sloboda mať náboženské vyznanie, nemať náboženské vyznanie alebo náboženské vyznanie zmeniť. Pojem náboženstvo sa vykladá Súdny dvor Európskej únie extenzívne, pretože tento pojem zahŕňa zastávanie teistického, neteistického a ateistického presvedčenia. Týka sa nielen tradičných náboženstiev, akými sú katolícke a moslimské náboženstvo, ale tiež novodobejších alebo menšinových náboženstiev. Uvedená zložka slobody náboženského vyznania požíva absolútnu ochranu. Sloboda náboženského vyznania na druhej strane implikuje slobodu prejavovať svoju vieru. Tá môže mať množstvo rôznych foriem, pretože sa môže vyznávať osamote alebo v spoločnosti, v súkromí alebo na verejnosti, prostredníctvom kultu, učenia, praktík alebo naplňania rituálov. Sloboda prejavovať svoju vieru naopak nemá absolútnu povahu. Nechráni akýkoľvek akt motivovaný alebo inšpirovaný náboženstvom alebo presvedčením a nezaručuje vždy právo správať sa spôsobom, ktorý diktuje náboženské presvedčenie.⁷ Okrem toho sloboda prejavovať svoju náboženskú slobodu môže byť predmetom obmedzení na vnútroštátnej úrovni za podmienok výslovne uvedených v článku 52 ods. 1 Charty⁸ a článku 9 ods. 2 Dohovoru. Na druhej strane

⁶ Pozri: Rozsudok Európskeho súdu pre ľudské práva vo veci *Église métropolitaine de Bessarabie a i. proti Moldavsku* z 13. decembra 2001, Zbierka rozsudkov a rozhodnutí 2001-XII, § 114 a nasl.

⁷ Pozri: rozsudok Európskeho súdu pre ľudské práva vo veci *Leyla Şahin proti Turecku* z 10. novembra 2005, Zbierka rozsudkov a rozhodnutí, 2005-XI, § 105.

⁸ Podľa čl. 52 ods. 1 Charty: „Akékoľvek obmedzenie výkonu práv a slobôd uznaných v tejto charte musí byť ustanovené zákonom a rešpektovať podstatu týchto práv a slobôd. Za predpokladu dodržiavania zásady proporcionality možno tieto práva a slobody obmedziť len vtedy, ak je to nevyhnutné a skutočne to zodpovedá cieľom všeobecného záujmu, ktoré sú uznané Úniou, alebo ak je to potrebné na ochranu práv a slobôd iných.“

však európska dimenzia náboženskej slobody zdôrazňuje, že prejav náboženského vyznania je neoddeliteľný od viery a predstavuje základnú zložku slobody náboženského vyznania bez ohľadu na to, či sa vykonáva formou verejnou alebo súkromnou. Veriacemu sa umožňuje prejavovať svoju vieru jednou a/alebo druhou formou a uvedenú zložku nemožno vykladať tak, že tieto formy sa navzájom vylučujú alebo že voľba prejavu vlastnej viery jednotlivca je ponechaná na orgány verejnej moci. Sloboda vyznávania svojho náboženstva nie je absolútnym právom, z ktorého by neexistovala výnimka. Predstavuje však základné právo a možno sa domnievať, že obmedzenie tohto práva alebo zásah do tohto práva musí byť sankcionovaný aj v prípade mierneho zásahu. Zákaz výkonu slobody náboženstva tak môže predstavovať zásah, ktorý jednotlivca pozbavuje podstatnej zložky jeho osobnosti. Uvedený zásah v súlade s obsahom náboženskej slobody môže zároveň predstavovať porušenie slobody prejavu a združovania sa, ktoré sú zaručené v čl. 11 a 12 Charty⁹ a v čl. 10 a 11 Dohovoru,¹⁰ pretože tým, že obmedzuje právo prejavovať na verejnosti svoje náboženské vyznanie, upiera zároveň veriacim právo slobodne sa združovať a vyjadrovať ich presvedčenie.¹¹

Judikatúra Súdneho dvora Európskej únie tak zastáva názor, že každý zásah do práva na slobodu náboženského vyznania, ktorý je v rozpore s článkom 10 ods. 1 Charty síce nemôže predstavovať „čin prenasledovania“, avšak existencia činu prena-

⁹ Podľa čl. 11 Charty: „1. Každý má právo na slobodu prejavu. Toto právo zahŕňa slobodu zastávať názory a prijímať a rozširovať informácie a myšlienky bez zasahovania orgánov verejnej moci a bez ohľadu na hranice. ... 2. Rešpektuje sa sloboda a pluralita médií.“ Podľa čl. 12 Charty: „1. Každý má právo pokojne sa zhromažďovať a slobodne sa združovať s inými na všetkých úrovniach, najmä v súvislosti s politickými, odborárskymi a občianskymi otázkami, z čoho vyplýva, že každý má právo zakladať na ochranu svojich záujmov odbory alebo vstupovať do nich. ... 2. Politické strany na úrovni Únie prispievajú k vyjadrovaniu politickej vôle občanov Únie.“

¹⁰ Podľa čl. 10 Dohovoru: „1. Každý má právo na slobodu prejavu. Toto právo zahŕňa slobodu zastávať názory a prijímať a rozširovať informácie alebo myšlienky bez zasahovania štátnych orgánov a bez ohľadu na hranice. Tento článok nebráni štátom, aby vyžadovali udelenie povolení rozhlasovým, televíznym alebo filmovým spoločnostiam. ... 2. Výkon týchto slobôd, pretože zahŕňa aj povinnosti aj zodpovednosť, môže podliehať takým formalitám, podmienkam, obmedzeniam alebo sankciám, ktoré ustanovuje zákon a ktoré sú nevyhnutné v demokratickej spoločnosti v záujme národnej bezpečnosti, územnej celistvosti alebo verejnej bezpečnosti, predchádzania nepokojom a zločinnosti, ochrany zdravia alebo morálky, ochrany povesti alebo práv iných, zabráneniu úniku dôverných informácií alebo zachovania autority a nestrannosti súdnej moci.“ Podľa čl. 11 Dohovoru: „1. Každý má právo na slobodu pokojného zhromažďovania a na slobodu združovať sa s inými, včítane práva zakladať na obranu svojich záujmov odbory alebo vstupovať do nich. ... 2. Na výkon týchto práv sa nemôžu uvaliť žiadne obmedzenia okrem tých, ktoré ustanovuje zákon a sú nevyhnutné v demokratickej spoločnosti v záujme národnej bezpečnosti, verejnej bezpečnosti, predchádzania nepokojom a zločinnosti, ochrany zdravia alebo morálky alebo ochrany práv a slobôd iných. Tento článok nebráni uvaleniu zákonných obmedzení na výkon týchto práv príslušníkmi ozbrojených síl, polície a štátnej správy.“

¹¹ K tomu pozri: Návrhy Generálneho advokáta Súdneho dvora Európskej únie z 19. apríla 2012 vo veci: Bundesrepublik Deutschland proti Y (C-71/11) a Z (C-99/11).

sledovania môže vyplývať zo zásahu do vonkajšieho prejavu uvedenej slobody a na účely posúdenia toho, či zásah do práva na slobodu náboženského vyznania, ktorý je v rozpore s článkom 10 ods. 1 Charty základných práv Európskej únie, môže predstavovať „čin prenasledovania“, musia príslušné orgány verejnej moci s ohľadom na osobnú situáciu dotknutej osoby overiť, či tejto osobe kvôli výkonu jej slobody vznikne skutočné riziko. Obava z prenasledovania je oprávnená vtedy, ak je dôvodné sa domnievať, že osoba bude vykonávať náboženské úkony, ktoré ho vystavia skutočnému riziku prenasledovania. V súlade s obsahovým rámcom čl. 10 ods. 1 Charty od osoby jednotlivca nemožno odôvodnene požadovať, aby sa svojich náboženských úkonov vzdala.¹²

2. Prístup súdnej judikatúry Slovenskej republiky k vymedzeniu náboženskej slobody

Judikatúra Ústavného súdu Slovenskej republiky poukazuje na skutočnosť, že historické súvislosti môžu byť dôvodom na zavedenie, dodržiavanie a ochranu takých praktík, ktoré majú chrániť integritu demokratického procesu. Argumentačne sa pritom odráža od skutočnosti, že slovenská spoločnosť bola v priebehu relatívne krátkeho obdobia existenčne konfrontovaná s dvomi totalitnými krajnosťami – fašizmom a komunizmom. Požiadavka na kvalitu demokratického charakteru Slovenskej republiky v sebe nesie aj potrebu zaručenia náboženskej slobody, zhromažďovacieho a združovacieho práva. Uvedené záruky spoločne s inými ústavne garantovanými hodnotami (ako narp. sloboda pohybu a pobytu) vytvárajú fundamentálny základ, ktorý dnes treba považovať za hodnotu a tradíciu slovenského právneho poriadku a štátneho zriadenia.¹³

Judikatúra Ústavného súdu Slovenskej republiky zdôrazňuje, že na výkon náboženskej slobody nie je potrebná formálna registrácia pred orgánmi štátu. Zákonom ustanovené podmienky na registráciu cirkvi alebo náboženskej spoločnosti (vrátane ustanovenia početného limitu) neobmedzujú (neovplyvňujú) výkon základného práva slobodne prejavovať náboženstvo alebo vieru v rozsahu garantovanom Ústavou Slovenskej republiky, keďže registrácia cirkvi alebo náboženskej spoločnosti nie je nevyhnutnou podmienkou výkonu slobody alebo práv garantovaných čl. 24 Ústa-

¹² Pozri: Rozsudok Súdneho dvora Európskej únie z 5. septembra 2012 vo veci Bundesrepublik Deutschland proti Y (C-71/11) a Z (C-99/11).

¹³ K tomu bližšie pozri: Nález Ústavného súdu Slovenskej republiky, sp. zn. I. ÚS 76/2011-198, zo dňa 20. apríla 2011.

vy Slovenskej republiky¹⁴ a čl. 9 Dohovoru. Skutočnosť, že určitá cirkev alebo náboženská spoločnosť nie je registrovaná, neznamená ani neimplikuje podľa Ústavného súdu Slovenskej republiky skutočnosť, že príslušníci takýchto zoskupení sú obmedzovaní v samotnej podstate práva na slobodu svojho vyznania, a preto nemôže byť v rozpore s čl. 12 ods. 1 a 2 Ústavy Slovenskej republiky¹⁵ a čl. 14 dohovoru.¹⁶ Ústavný súd Slovenskej republiky zastáva názor, že ustanovenie podmienky registrácie cirkvi a náboženskej spoločnosti v spojitosti s vyžadovaním príslušných osobných údajov nie je neprimeraným zásahom do základného práva na rodinný a súkromný život podľa čl. 19 Ústavy Slovenskej republiky¹⁷ a čl. 8 Dohovoru.¹⁸ Inštitút registrácie cirkví a náboženských spoločností vyjadruje podľa Ústavného súdu Slovenskej republiky ustanovené formálne podmienky pôsobenia vrátane okruhu údajov, ktoré preukazujú personálny substrát pôsobnosti príslušných cirkví a náboženských spoločností. Registre sú síce verejné zoznamy, ale s explicitne ustanovenou výnimkou údajov o rodnom čísle, mene a priezvisku, dátume a mieste narodenia, štátnej prí-

¹⁴ Podľa čl. 24 Ústavy Slovenskej republiky: „(1) Sloboda myslenia, svedomia, náboženského vyznania a viery sa zaručujú. Toto právo zahŕňa aj možnosť zmeniť náboženské vyznanie alebo vieru. Každý má právo byť bez náboženského vyznania. Každý má právo verejne prejavovať svoje zmysľanie. ... (2) Každý má právo slobodne prejavovať svoje náboženstvo alebo vieru buď sám, buď spoločne s inými, súkromne alebo verejne, bohoslužbou, náboženskými úkonmi, zachovávaním obradov alebo zúčastňovať sa na jeho vyučovaní. ... (3) Cirkvi a náboženské spoločnosti spravujú svoje záležitosti samy, najmä zriaďujú svoje orgány, ustanovujú svojich duchovných, zabezpečujú vyučovanie náboženstva a zakladajú rehoľné a iné cirkevné inštitúcie nezávisle od štátnych orgánov. ... (4) Podmienky výkonu práv podľa odsekov 1 až 3 možno obmedziť iba zákonom, ak ide o opatrenie nevyhnutné v demokratickej spoločnosti na ochranu verejného poriadku, zdravia a mravnosti alebo práv a slobôd iných.“

¹⁵ Podľa čl. 12 ods. 1 a 2 Ústavy Slovenskej republiky: „(1) Ľudia sú slobodní a rovní v dôstojnosti i v právach. Základné práva a slobody sú neodňateľné, nescudziteľné, nepremlčateľné a nezrušiteľné. ... (2) Základné práva a slobody sa zaručujú na území Slovenskej republiky všetkým bez ohľadu na pohlavie, rasu, farbu pleti, jazyk, vieru a náboženstvo, politické, či iné zmysľanie, národný alebo sociálny pôvod, príslušnosť k národnosti alebo etnickej skupine, majetok, rod alebo iné postavenie. Nikoho nemožno z týchto dôvodov poškodzovať, zvyhodňovať alebo znevýhodňovať.“

¹⁶ Podľa čl. 14 Dohovoru: „Užívanie práv a slobôd priznaných týmto Dohovorom sa musí zabezpečiť bez diskriminácie založenej na akomkoľvek dôvode, ako je pohlavie, rasa, farba pleti, jazyk, náboženstvo, politické alebo iné zmysľanie, národnostný alebo sociálny pôvod, príslušnosť k národnostnej menšine, majetok, rod alebo iné postavenie.“

¹⁷ Podľa čl. 19 Ústavy Slovenskej republiky: „(1) Každý má právo na zachovanie ľudskej dôstojnosti, osobnej cti, dobrej povesti a na ochranu mena. ... (2) Každý má právo na ochranu pred neoprávneným zasahovaním do súkromného a rodinného života. ... (3) Každý má právo na ochranu pred neoprávneným zhromažďovaním, zverejňovaním alebo iným zneužívaním údajov o svojej osobe.“

¹⁸ Podľa čl. 8 Dohovoru: „1. Každý má právo na rešpektovanie svojho súkromného a rodinného života, obdĺia a korešpondencie. ... 2. Štátny orgán nemôže do výkonu tohto práva zasahovať okrem prípadov, keď je to v súlade so zákonom a nevyhnutné v demokratickej spoločnosti v záujme národnej bezpečnosti, verejnej bezpečnosti, hospodárskeho blahobytu krajiny, predchádzania nepokojom a zločinosti, ochrany zdravia alebo morálky alebo ochrany práv a slobôd iných.“

služnosti, ktoré podliehajú osobitnej ochrane pred zneužitím. Stavom, keď určitá cirkev alebo náboženská spoločnosť nie je zaregistrovaná podľa zákona č. 308/1991 Zb. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností v znení neskorších predpisov (ďalej ako „zákon č. 308/1991 Zb.“), však podľa Ústavného súdu Slovenskej republiky nijako nezasahuje do výkonu základných práv alebo slobôd osôb hlásiacich sa k tejto cirkvi alebo náboženskej spoločnosti, ktoré sa môžu realizovať aj prostredníctvom iného právneho subjektu (napr. občianskeho združenia). Registrácia cirkvi alebo náboženskej spoločnosti nie je v tomto zmysle nevyhnutnou podmienkou výkonu slobody vierovyznania podľa čl. 24 Ústavy Slovenskej republiky a čl. 9 Dohovoru a týka sa iba podmienok ich vzniku ako štátom uznaných cirkví a náboženských spoločností a má právnu relevanciu najmä z hľadiska ekonomických aspektov ich fungovania.¹⁹

Vzniká otázka, či uvedený výklad rešpektuje obsahovú podstatu náboženskej slobody a slobody vierovyznania. Súčasný znenie zákona č. 308/1991 svojou požiadavkou vyjadrenou v ustanovení § 11 neprimeraným spôsobom neobmedzuje výkon náboženskej slobody. Podľa uvedeného ustanovenia: *„Návrh na registráciu cirkvi alebo náboženskej spoločnosti prípravný orgán cirkvi alebo náboženskej spoločnosti uvedený v § 10 ods. 2 môže podať, ak preukáže, že sa k cirkvi alebo náboženskej spoločnosti hlási najmenej 50 000 plnoletých členov, ktorí majú trvalý pobyt na území Slovenskej republiky a sú občanmi Slovenskej republiky.“*

Ak by sme uvedenú požiadavku porovnali napr. so zákonom č. 85/2005 Z. z. o politických stranách a politických hnutiach v znení neskorších predpisov (ďalej ako „zákon č. 85/2005 Z. z.“), ktorý v § 6 ods. 4 písm. a) ustanovuje, že: *„K návrhu musia byť priložené tieto doklady: ... a) zoznam občanov, ktorí súhlasia, aby strana vznikla; tento zoznam musí podpísať najmenej 10 000 občanov, ktorí dovŕšili 15 rokov veku, a každý občan musí uviesť svoje meno, priezvisko, adresu trvalého pobytu a číslo občianskeho preukazu alebo číslo pobytového preukazu občana Európskej únie (ďalej len „zoznam občanov“)“*, môže sa požiadavka registrácie cirkvi alebo náboženskej spoločnosti po predložení dôkazu o počte 50 000 plnoletých členov cirkvi na samostatnú registráciu javiť ako neprimeraná. Samotné cirkvi a náboženské spoločnosti pritom ani zďaleka nebudú mať takú príležitosť zasahovať do chodu celospoločenských udalostí, ako je to v prípade politických strán a politických hnutí, ktoré ovplyvňujú členskú základňu Národnej rady Slovenskej republiky, a navyše zákon č. 85/2005 Z. z. neustanovuje požiadavku, aby osoby, ktoré formálne podpora existenciu v zmysle registrácie politickej strany alebo politického hnutia, dosiahli plnoletosť. V oboch

¹⁹ K tomu bližšie pozri: Nález Ústavného súdu Slovenskej republiky, sp. zn. PL. ÚS 10/2008, zo dňa 3. februára 2010.

prípadoch ide o formu združovania s verejnoprávnymi aspektmi, ktorá predstavuje nevyhnutnú podmienku realizácie Ústavou Slovenskej republiky zaručených práv. Navyše niektorí autori z oblasti správnej vedy zvyknú označovať cirkvi a náboženské spoločnosti ako vykonávateľov verejnej správy, ktorí nemajú postavenie vykonávateľov verejnej moci. Na postavenie cirkvi a náboženských spoločností nie je možné aplikovať úpravu zákona č. 83/1990 Zb. o združovaní občanov v znení neskorších predpisov (ďalej ako „zákon č. 83/1990 Zb.“). Autonómnosť cirkvi a náboženských spoločností zaručuje čl. 24 ods. 3 Ústavy Slovenskej republiky a štát s cirkvami a náboženskými spoločnosťami spolupracuje na základe princípu partnerskej spolupráce. Štát sa teda v zmysle úpravy zákona č. 308/1991 Zb. snaží o ústretové vzťahy s cirkvami a náboženskými spoločnosťami, zaručuje im ich právne postavenie a podporuje možnosti ich pôsobenia vo verejnom živote.²⁰

Ak samotný Ústavný súd Slovenskej republiky pripúšťa, že na realizáciu náboženskej slobody môžu jednotlivci využiť napr. inštitút občianskeho združenia podľa zákona č. 83/1990 Zb., súčasne slovenská právna úprava vzťahujúca sa na iné typy združenia, ako sú napr. politické strany a politické hnutia, nepožaduje podmienku 50 000 osôb podporujúcich alebo hlásiacich sa k združeniu, je na mieste uvažovať, či je z hľadiska výkonu slobody vierovyznania vhodné a účelné požadovať až takú vysokú početnosť členskej základne cirkvi a/alebo náboženskej spoločnosti. Samotná realizácia slobody vierovyznania často nepozná štátne hranice a môže mať univerzálny charakter. Neregistrovaná cirkev alebo náboženská spoločnosť môže mať oveľa viacej podporovateľov v zahraničí. Podmienka registrácie cirkvi alebo náboženskej spoločnosti v sebe zároveň nenesie len výhody a prináša aj zodpovednosť, pretože registráciou vzniká subjekt práva, ktorý zároveň podlieha zákonom a iným právnym predpisom štátu registrácie. Poznatky z iných štátov a doterajšie empirické a štatistické dáta naznačujú, že príliš zakotvený sekulárny postoj k existencii cirkvi a náboženských spoločností môže vo svojich dôsledkoch zakotvovať popieranie základných úloh, ktoré cirkvi a náboženské spoločnosti v demokratickej spoločnosti stelesňujú – výchova mladej generácie, vzdelávanie, realizácia slobody združovania.²¹

²⁰ K tomu bližšie pozri: KOŠIČIAROVÁ, S. *Správne právo hmotné. Všeobecná časť*. Plzeň: Vydavateľstvi a nakladateľstvi Aleš Čeněk, s. r. o., 2015, s. 53 – 56. ISBN 978-80-7380-578-4.

²¹ Porovnaj: PŘIBYL, S. *Ekleziologické aspekty financování církve a církevní restituce*. In: MORAVČÍKOVÁ, M. (ed.). *Financovanie cirkvi a náboženských spoločností v modernom demokratickom štáte*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2019, s. 63 – 64. ISBN 978-80-571-0161-1.

Záver

Súdna judikatúra európskych, ale aj slovenských súdnych orgánov, rovnako ako doktrína poukazuje na význam existencie a realizácie náboženskej slobody pre existenciu a fungovanie modernej demokratickej a právnej spoločnosti. Sloboda vierovyznania spoločne so slobodou myslenia a svedomia a ich právne zakotvenie vytvárajú jeden z prvkov hodnotového základu ľudskej spoločnosti. Rozhodovacia činnosť súdov poukazuje na skutočnosť, že legislatívne, ale aj administratívne prekážky výkonu náboženskej slobody, ktoré vo vzťahu k vierovyznaniu predstavujú sekulárny prvok, môžu spôsobiť neželané obmedzenie alebo zasahovanie do obsahového rámca uvedenej slobody. Štát reprezentovaný predovšetkým zákonodarstvom, ale aj exekutívou a justíciou, by mal dôsledne zvažovať následky legislatívnych a administratívnych zásahov do slobody vierovyznania, skúmať, či z obsahového hľadiska nepopierajú samotnú podstatu výkonu a prejavu náboženskej slobody.

Literatúra

- KETTELL, S. Secularizms and religion. In: OXFORD RESEARCH ENCYCLOPECIAS (dostupné online: <https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-898>; 12. 8. 2020, 11:19 hod.).
- KOŠIČIAROVÁ, S. *Správne právo hmotné. Všeobecná časť*. Plzeň: Vydavateľstvá a nakladateľstvá Aleš Čeněk, s. r. o., 2015, s. 53 – 56. ISBN 978-80-7380-578-4.
- ONDRÁŠEK, M. L. Dopady štátneho financovania cirkví na ich verejnú službu. In: MORAVČÍKOVÁ, M. (ed.). *Financovanie cirkví a náboženských spoločností v modernom demokratickom štáte*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2019, s. 42. ISBN 978-80-571-0161-1.
- POPE: Unhealthy drinking water an immense shame in 21st century (dostupné online: <https://www.vaticannews.va/en/pope/news/2018-11/pope-unhealthy-drinking-water-an-immense-shame-in-21st-century.html>; 15. 11. 2019, 8:23 hod.).
- PŘIBYL, S. Ekleziologické aspekty financování církve a církevní restituce. In: MORAVČÍKOVÁ, M. (ed.). *Financovanie cirkví a náboženských spoločností v modernom demokratickom štáte*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2019, s. 63 – 64. ISBN 978-80-571-0161-1.

doc. JUDr. Michal Maslen, PhD.

JUDr. Lubica Masárová, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave

Právnická fakulta

Hornopotočná 23

918 43 TRNAVA

michal.maslen@truni.sk

lubica.masarova@truni.sk

SEKULÁRNY ŠTÁT A SLOBODA ZDRUŽOVANIA¹

SECULAR STATE AND THE FREEDOM OF ASSOCIATION

doc. JUDr. Mgr. Martina Gajdošová, PhD.

Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Faculty of Law, Comenius University in Bratislava

Abstrakt: Príspevok sa venuje pojmu sekulárny štát v jeho súčasnom právnom vnímaní v Slovenskej republike a zároveň v kontexte slobody združovania. Poukazuje na previazanosť občianskej spoločnosti s nábožensky a svetonázorovo orientovanými ambíciami jednotlivcov prostredníctvom subjektov realizujúcich slobodu združovania, a to v združeníach a politických stranách. Skúsenosti ukazujú, že sloboda združovania vedno so slobodou myslenia, viery a náboženstva načierajú do tých najbytostnejších materiálnych prameňov práva.

Kľúčové slová: sekulárny štát, sloboda združovania, združenia, politické strany

Abstract: The contribution is focusing to subject of secular state in his recent legal content in the Slovak Republic, also in the context of freedom of association. The contribution points out the connection between civil society and the religious and world-oriented ambitions of individuals through entities implementing freedom of association, namely in associations and political parties. Experience shows that freedom of association with freedom of thought and religion is embedded in the most essential material sources of law.

Key words: secular state, freedom of association, associations, political parties

Úvod

Sekulárny štát je téma viacerých vrstiev, z ktorých z hľadiska práva je zaujímavým názor na štát a jeho spravovanie vecí verejných. „Veľkou témou je sekularita a laicita a uplatňovanie sekulárnych či laických princípov vo verejnej sfére. Laicita je jedným z hlavných faktorov demokracie. Väčšina krajín je multikultúrna či už v dôsledku historického vývoja alebo migrácie. V systémoch, ktoré sú založené na autonómii jednotlivca, spôsob, akým štát participuje na vytváraní politickej a spoločenskej reality, musí z tejto situácie vychádzať.“²

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci projektu APVV-17-0056 s názvom Ústava liberálno-demokratického štátu a radikalizácia politickej kultúry.

² Hrdina, A. I. *Náboženská svoboda v právu České republiky*. Praha 2004, s. 43; Moravčíková, M. Sekulárny štát a náboženská sloboda v sociológii a v právnej teórii. In: Mach, P., Pekarík, M., Vladár, V. *Constans et perpetua voluntatis. Pocta Petrovi Blahovi k 75. narodeninám*. Trnava: Trnavská univerzita, Právnická fakulta, 2014, s. 435.

Sekularita sa tradične spája s náboženstvom v najvšeobecnejšom zmysle, resp. s vyhraňovaním sa voči nemu, alebo ústupom od neho. „V širšom význame je sekularizácia obrátením sa k ‚*saeculum*‘, čiže k tomu, čo je svetské, profánne.“³

V Slovenskej republike najpodstatnejším právnym zdrojom zakotvenia prístupu štátu v rozoberanom kontexte je Ústava Slovenskej republiky, a to najmä jej preambula a články 1 ods. 1 a 24.⁴

Vedno so sekularitou sa najčastejšie používa laicita alebo laickosť. Hoci výraz *laik* sa v súčasnosti najviac vníma v kontexte „ne-odborníka“ v určitej oblasti, historicky sa viaže k príslušníkovi „stavu svetského“;⁵ teda ne-príslušníkovi duchovenského stavu, hoci aj tu sa poukazuje na rôzne odtiene.

Laicitu Moravčíková uvádza vo vzťahu k neutralite, parite a kooperácii medzi štátom a náboženstvami v dvoch polohách. Prvou je koncepcia laicity, ktorá je nasmerovaná ako nezúčastnenosť voči náboženskej skutočnosti a vymedzujúca náboženstvo len pre *foro interno*, približujúca sa k diktátu ne-náboženstva. Druhá koncepcia predstavuje otvorenú laicitu, teda otvorenosť voči všetkým náboženstvám nezúčastneným spôsobom, teda nepreferovanie jedného náboženstva pred inými. Táto koncepcia predpokladá kooperáciu štátu so všetkými náboženstvami a uznanie náboženstva ako súčasťi verejného priestoru.⁶

V ústave vyjadrená neviazanosť štátu na ideológiu ani na náboženstvo sa zvykne interpretovať ako svetonázorová a náboženská neutralita. „Právo na slobodu vyzna-

³ Moravčíková, M. Sekulárny štát a náboženská sloboda v sociológii a v právnej teórii. In: Mach, P., Pečarik, M., Vladár, V. *Constans et perpetua voluntatis. Pocta Petrovi Blahovi k 75. narodeninám*. Trnava: Trnavská univerzita, Právnická fakulta, 2014, s. 439.

⁴ Preambula: *My, národ slovenský, pamätajúc na politické a kultúrne dedičstvo svojich predkov a na stáročné skúsenosti zo zápasov o národné bytie a vlastnú štátnosť, v zmysle cyrilo-metodského duchovného dedičstva a historického odkazu Veľkej Moravy (...); Čl. 1 (1) Slovenská republika je zvrchovaný, demokratický a právny štát. Neviaže sa na nijakú ideológiu ani náboženstvo. (...) Čl. 24 (1) Sloboda myslenia, svedomia, náboženského vyznania a viery sa zaručujú. Toto právo zahŕňa aj možnosť zmeniť náboženské vyznanie alebo vieru. Každý má právo byť bez náboženského vyznania. Každý má právo verejne prejavovať svoje zmýšľanie. (2) Každý má právo slobodne prejavovať svoje náboženstvo alebo vieru buď sám, buď spoločne s inými, súkromne alebo verejne, bohoslužbou, náboženskými úkonmi, zachovávaním obradov alebo zúčastňovať sa na jeho vyučovaní. (3) Cirkvi a náboženské spoločnosti spravujú svoje záležitosti samy, najmä zriaďujú svoje orgány, ustanovujú svojich duchovných, zabezpečujú vyučovanie náboženstva a zakladajú reholné a iné cirkevné inštitúcie nezávisle od štátnych orgánov. (4) Podmienky výkonu práv podľa odsekov 1 až 3 možno obmedziť iba zákonom, ak ide o opatrenie nevyhnutné v demokratickej spoločnosti na ochranu verejného poriadku, zdravia a mravnosti alebo práv a slobôd iných.*

⁵ Laicus, i, m = laik, bratr laik; člověk stavu svetského; Fürst, K. *Slovník latinsko-český*. Praha: Nakladatelé Kvasnička a Hampl, VII. vydanie, nedat. (I. vydanie v roku 1926), s. 199.

⁶ Moravčíková, M. Sekulárny štát a náboženská sloboda v sociológii a v právnej teórii. In: Mach, P., Pečarik, M., Vladár, V. *Constans et perpetua voluntatis. Pocta Petrovi Blahovi k 75. narodeninám*. Trnava: Trnavská univerzita, Právnická fakulta, 2014, s. 449.

nia a viery zaručuje každému životný priestor, v ktorom si môže zvoliť spôsob života, ktorý zodpovedá jeho presvedčeniu. Je štátoprávne bezvýznamné, či ide o náboženské vyznanie alebo svetonázor, ktorý nie je založený na náboženstve. V tomto zmysle sloboda vyznania je niečo viac ako náboženská tolerancia, to znamená iba znášanie náboženských vyznaní alebo náboženských presvedčení. Sloboda viery sa teda netýka iba náboženstiev, ale zahŕňa aj svetonázory, a síce ako náboženské a protináboženské (ateizmus, materializmus, monizmus), tak aj nenáboženské (skepticizmus, panteizmus).⁷

Koncepcia ústavy neviazanej na ideológiu a náboženstvo sa tiež nazýva ako sekulárna – „ktorá redukuje úlohu náboženstva len na formovanie súkromného života jednotlivca, prípadne rodiny a nie na formovanie verejného života vrátane právneho poriadku. V súlade s tým sekulárny štát odmieta prepojenie štátnych a cirkevných mocenských inštitúcií, t. j. správa sa nábožensky neutrálne“.⁸ Vyjadruje to záväzok štátu, že pri tvorbe práva a pri aplikácii práva budú predstavitelia štátu nábožensky neutrálni, teda nebudú prihliadať na svoje súkromné svetonázorové a náboženské presvedčenie. Zároveň to vyjadruje záväzok, ktorý možno zjednodušene vyjadriť tak, že vytváranie orgánov reprezentujúcich štátnu moc vylučuje skutočnosť, že predstavitelia cirkví alebo náboženských spoločností z titulu svojej funkcie alebo príslušnosti k cirkvi budú „automaticky“ členmi niektorého orgánu štátu.⁹ Zároveň ide o záväzok, že príslušnosť jednotlivca k niektorej cirkvi alebo náboženskej spoločnosti ho nediskvalifikuje ani nepriviliguje vo verejnoprávnom priestore, a to ani na účasti na správe vecí verejných, ani na výkone napríklad volebného práva.

Záväzok svetonázorovo-náboženskej neutrality vyslovil aj ústavný súd: „Sloboda viery je viac ako náboženská tolerancia, t. j. znášateľnosť náboženských vyznaní alebo nenáboženských presvedčení. Zo záväzného príkazu svetonázorovo-náboženskej neutrality štátu v čl. 1 ods. 1 ústavy (Slovenská republika)... sa neviaže na nijakú ideológiu ani náboženstvo“ vyplýva, že početnosť (početná sila) alebo spoločenský význam určitého vierovyznania nemôže zohrávať nijaký význam. Štát má zákaz privilegovať určité vierovyznania, ako aj zákaz hodnotiť vieru svojich občanov. Slobodu náboženského vyznania a viery možno zásadne vymedziť ako fórum internum, t. j. ako slobodu

⁷ Bröstl, A. a kol. *Ústavné právo Slovenskej republiky*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010, s. 147 – 148.

⁸ Nemeč, M. Niektoré aspekty právnej koncepcie o význame a mieste náboženstva v Slovenskej republike. In: Mach, P., Pekarík, M., Vladár, V. *Constans et perpetua voluntatis. Pocta Petrovi Blahovi k 75. narodeninám*. Trnava: Trnavská univerzita, Právnická fakulta, 2014, s. 452.

⁹ Porovnaj: Nemeč, M. Niektoré aspekty právnej koncepcie o význame a mieste náboženstva v Slovenskej republike. In: Mach, P., Pekarík, M., Vladár, V. *Constans et perpetua voluntatis. Pocta Petrovi Blahovi k 75. narodeninám*. Trnava: Trnavská univerzita, Právnická fakulta, 2014, s. 452.

každého vyznávať určité náboženstvo a vieru, do ktorej nemožno zasahovať zo strany tretích osôb, predovšetkým zo strany verejnej moci (*status negativus*). Súčasne však je zrejmé, že náboženské vyznanie a vieru nemožno obmedziť na fórum *internum*: pojmovým znakom náboženskej slobody je právo každého prejavovať svoje náboženské vyznanie navonok, pri súčasnom rešpektovaní obmedzení vyplývajúcich z čl. 24 ods. 4 ústavy a čl. 9 ods. 2 Dohovoru. Skutočnú hodnotu však tieto slobody nadobúdajú len vtedy, ak ich možno aj verejne vyjadriť. (...) Účelom čl. 24 ústavy a čl. 9 dohovoru nie je len ochrana náboženskej slobody, ale zaručenie duchovnej slobody pre každého, pre veriacich i neveriacich.“¹⁰

Povinnosť neutrality štátu sa chápe vo vzťahu k priestoru cirkví a náboženských spoločností aj podľa rozhodovacej činnosti ESLP. „V prípadoch, keď zmluvný štát vykoná opatrenie vo vzťahu k cirkvám a náboženským spoločnostiam, ktoré ESLP považuje za nezlučiteľné s čl. 11 v spojení s čl. 9 Dohovoru, kvalifikuje také konanie ako porušenie povinnosti neutrality.“¹¹ Šmid uvádza, že „medzi nové faktory v oblasti ľudských práv a prístupu k náboženstvu možno zaradiť požiadavku náboženskej neutrality štátu nie ako nestrannosť k náboženstvám a sekularizmus, ale ako vyhnutie sa aplikovaniu náboženských princípov vo verejnom sektore“.¹²

Všetko so všetkým súvisí. Hoci pre vzťahy štátu a náboženstva patrí k základnej regulácii článok 1 a 24 našej ústavy, zákon o slobode viery a postavení cirkví a náboženských spoločností (z. č. 308/1991 Zb.) a zakotvenie kompetencií ministerstva kultúry ako ústredného orgánu štátnej správy pre vzťahy s cirkvami a náboženskými spoločnosťami,¹³ ale aj napríklad Základná zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou,¹⁴ sféry práva sú touto témou ovplyvnené a previazané v ďaleko širšom rozsahu. Ako príklad možno uviesť oblasť školstva, výchovy a vzdelávania, ale napríklad aj oblasť pracovného práva.¹⁵ Vzťahy medzi štátom a náboženstvom (alebo širšie, medzi štátom a svetonázorovo-náboženským priestorom) sa prejavu-

¹⁰ Nález ÚS SR z 3.2.2010, sp. zn. PL. ÚS 10/08

¹¹ Košičiarová, S. *Právo a povinnosť združovať sa (verejnoprávne aspekty)*. Praha: Leges, 2019, s. 127.

¹² Šmid, M. Aktuálne európske tendencie ovplyvňujúce vzťahy medzi štátom, cirkvami a náboženskými spoločnosťami. In: Moravčíková, M., Šmid, M. (eds.). *Konvergencie a divergencie v slovenských a českých štátno-cirkevných vzťahoch – dvadsať rokov od samostatnej Českej republiky a Slovenskej republiky*. Zborník príspevkov. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta, 2014, s. 8; Košičiarová, S. *Právo a povinnosť združovať sa (verejnoprávne aspekty)*. Praha: Leges, 2019, s. 127.

¹³ § 18 ods.1 písm. g) z. č. 575/2001 Z. z.

¹⁴ Ozn. MZV č. 326/2001 Z. z.; podrobnejšie pozri: Šmid, M. *Základná zmluva medzi Svätou stolicou a Slovenskou republikou s komentárom*. Bratislava: Lúč, 2001.

¹⁵ Porovnaj napr. Barancová, H. *Sloboda viery a náboženstva v pracovnom práve a judikatúra súdov*. Bratislava: Sprint 2, s.r.o., 2019, Moravčíková, M., Križan, V. *Sociálna náuka Katolíckej cirkvi v pracovnom práve Slovenskej republiky*. Praha: Leges, 2015.

jú aj skrz politické práva, napríklad v oblasti slobody združovania, zhromažďovania i v petičnom práve.

Tento príspevok sa obracia na pohľad: sekulárny štát a sloboda združovania.

Sloboda združovania v Slovenskej republike

Sloboda združovania v Slovenskej republike je garantovaná článkom 29 ústavy a medzinárodnými ľudsko-právnymi dohovormi a upravená je predovšetkým zákonom o politických stranách a politických hnutiach a zákonom o združovaní občanov.¹⁶ Vnútorne členenie slobody združovania na združovanie v združeniach a združovanie v politických stranách má svoje vnútorné i vonkajšie odlišnosti, prirodzene, pre odlišnosti, ktoré oba typy subjektov pre spoločnosť a štát predstavujú a aké úlohy plnia a aké ciele nimi možno dosahovať. Sloboda združovania úzko súvisí so slobodou združovania v cirkvách a náboženských spoločnostiach. V našej ústave sa v článku 24 zaručuje sloboda myslenia, svedomia, náboženského vyznania a viery vedno so slobodou združovania v cirkvách a náboženských spoločnostiach. Sloboda združovania v cirkvách a náboženských spoločnostiach sa považuje za jeden aspekt prejavu viery a náboženstva.

Hoci sloboda združovania sa prísne odlišuje od slobody viery a „náboženského združovania“, vyjadruje to aj vnútorná štruktúra základných ľudských práv a slobôd v ústave, veľmi úzko spolu súvisia a často sa ich uplatňovanie prelína a vzájomne podporuje. Slovenský ústavný súd toto odlíšenie výslovne konštatoval: *„Združovanie v cirkvách nepožíva ochranu podľa čl. 29 Ústavy Slovenskej republiky. Združovanie v cirkvách a náboženských spoločnostiach má svoju osobitnú úpravu.“*¹⁷ Vzájomné prelínanie a podporovanie vyplýva z rozhodovacej činnosti ESLP, ktorú naše orgány aplikácie práva nasledujú. *„Sloboda združovania prispieva k vytváraniu zdravej občianskej spoločnosti, pôsobí na ochranu politických, náboženských, kultúrnych a iných menšín, ktorým združovanie pomáha rozvíjať svoju identitu.“*¹⁸ ESLP dokonca výslovne konštatoval previazanosť týchto dvoch slobôd: *„Od doby, kedy náboženské spoločenstvá majú vnútorne organizovanú štruktúru, musí byť čl. 9 Dohovoru interpretovaný v zmysle čl. 11 Dohovoru, ktorý chráni inštitút združovania proti neoprávneným zásahom štátu. Autonómna existencia náboženských spoločenstiev je nepostrádateľná pre pluralitu v demokratickej spoločnosti, preto jej článok 9 poskytuje osobitnú ochranu. To priamo zahr-*

¹⁶ Z. č. 85/2005 Z. z., z. č. 83/1990 Zb.

¹⁷ Nález Ústavného súdu Slovenskej republiky z 3. februára 2010, sp. zn. PL. ÚS 10.

¹⁸ Sidiropoulos a ostatní v. Grécko, sťažnosť č. 26695/95, rozhodnutie ESLP z 10.7.1998.

ňa nielen organizáciu komunity ako takej, ale aj výkon práva na slobodu náboženského vyznania všetkými aktívnymi členmi. Ak by nebol organizačný život komunity chránený čl. 9 Dohovoru, všetky ďalšie aspekty individuálnej slobody náboženského vyznania by sa stali ohrozenými. (...) Organizácia náboženskej komunity podľa čl. 9 Dohovoru musí byť interpretovaná vo svetle čl. 11, ktorý chráni život združení proti neodôvodnenému zásahu štátu.¹⁹

Previazanosť oboch slobôd, podľa článku 9 i 11 Dohovoru, napokon však aj s právom na spravodlivý proces podľa článku 6 Dohovoru, je konštatovaná tiež v ďalšom rozhodnutí: „Štáty sú oprávnené určiť, či hnutie alebo spoločenstvo nevykonáva pri zdanlivom dosahovaní náboženských cieľov činnosti, ktoré sú škodlivé pre obyvateľstvo alebo pre verejnú bezpečnosť. Jedným z prostriedkov výkonu práva prejavit' svoje náboženstvo, najmä pri kolektívnych náboženských spoločenstvách, je to, aby mali možnosť zaistiť súdnu ochranu spoločenstvu, ich členov, majetku. Na článok 9 tak musí byť nazerané nie len v súvislosti s článkom 11, ale i s článkom 6 Dohovoru.“²⁰

V spojení združovania a náboženstva možno upozorniť aj na iné rozhodnutie ESLP, ktoré vyjadruje súčasný postoj k hodnote demokracie a ochrane plurality v náboženskej príslušnosti a v náboženských prejavoch a osobitne postoj nefavorizovania jednej na úkor druhej, alebo miernejšie – zabezpečiť rešpekt ku každej: „Sloboda myslenia, svedomia a náboženského vyznania obsiahnutá v čl. 9 Dohovoru je jedným zo základov „demokratickej spoločnosti“ v zmysle Dohovoru. Zatiaľ čo náboženská sloboda je prvotne vecou svedomia jednotlivca, je od nej odvodená inter alia sloboda „prejavovať svoje náboženstvo“ sám v súkromí alebo v spoločenstve s inými, na verejnosti a v kruhu tých, ktorí zdieľajú vieru. (...) Základná podstata práva garantovaného v čl. 9 ods. 1 Dohovoru reflektuje aj úpravu jeho limitovania. V demokratickej spoločnosti, kde koexistuje niekoľko náboženstiev v populácii, môže byť nevyhnutné uviesť reštrikcie tejto slobody v záujme zosúladenia záujmov rôznych skupín a zabezpečenia rešpektovania viery každého.“²¹

Prejavy slobody združovania sú spojené aj s otázkou viery a náboženstva

Na jednej strane stojí názor, že „laicita vyjadruje oddelenie občianskej spoločnosti od spoločnosti náboženskej vnútri štátu a vyjadruje aj charakter jeho inštitúcií,

¹⁹ Rozhodnutie ESLP: Hasan and Chaush v. Bulharsko, sťažnosť č. 30985/96, 26. október 2000 (bod 62).

²⁰ Rozhodnutie ESLP, Metropolitaná cirkev Bessarábie a ďalší v. Moldava, sťažnosť č. 45701/99, 13.12.2001, (b. 113, 118).

²¹ Rozhodnutie ESLP, vo veci Kokkinakis v. Grécko, sťažnosť č. 14307/88, 25.8.1993, § 31, § 33.

ktoré rešpektujú tento princíp“.²² Na strane druhej možno oponovať práve previazanosťou občianskej spoločnosti so spoločnosťou náboženskou vnútri štátu, hoci nie priamo inštitucionálne. Táto previazanosť je prítomná práve v prejavoch slobody združovania. Naša spoločnosť s ňou má skúsenosti od počiatkov ich právneho ukotvenia v dnešnom zmysle, teda od polovice 19. storočia, kam radíme prvé právne úpravy združovania na našom území.²³ Oddávna totiž jestvovali rôzne spolky a združenia, politické spolky a neskôr politické strany, ktoré legitímne i legálne naplňali svoje ciele a uskutočňovali činnosti v súlade s náboženským presvedčením a celkovo v súlade s náboženskou motiváciou svojich členov a podporovateľov. A to ako v období uhorskom, tak aj československom a neskôr slovenskom (1939 – 1945), napokon aj v znova československom do roku 1948. Veľkú súčasť našej spolkového histórie predstavujú rôzne náboženské, najmä katolícke, evanjelické, židovské, pravoslávne a gréckokatolícke spolky, ktoré pôsobili v oblasti vzdelávania, charity, sociálnej oblasti, kultúrnej, publikačnej a vydavateľskej činnosti, športu a iné (napríklad aj pohrebné spoločenstvá). Súčasť našej histórie predstavujú aj jednotlivé politické strany, v ktorých náboženská orientácia členov, a teda aj cieľov strany hrala podstatnú rolu pre našu spoločnosť. Veľkou skúsenosťou je československé socialistické obdobie (1948 – 1989), keď pôsobenie náboženských spolkov bolo vytláčané a prítomnosť nábožensky motivovaných cieľov v priestore politických strán (prirodzene predovšetkým v „štátostrane“) bolo úplne eliminované. Samozrejme, predchádzalo tomu centralizovanie moci a zúženie pluralitného priestoru – aj v oblasti združovania v spolkoch i politických stranách – už v období druhej svetovej vojny. Opätovné otvorenie spoločnosti pre pluralizmus, aj v oblasti otvorenosti pre rozmanité nábožensky či cirkevne orientované prejavy prostredníctvom slobody združovania, na našom území nastal opätovne po roku 1989. V združeniach a politických stranách členovia naplňajú rôznorodé dovolené ciele, ktoré ani nie je možné v úplnosti vypočítať, hoci otázka „náboženská“ toho môže byť súčasťou. A aj vždy bola, napokon tiež v období socializmu – vtedy viacmenej – protináboženská. Možno to rozšíriť aj všeobecnejšie – pre otázku „svetonázorovú“ platí obdobné.

Dá sa konštatovať, že postoj štátu k cirkvám a náboženským spoločnostiam, ktoré uzná a ako nastaví podmienky registrácie novej, je vždy prepojený aj s postojom k slobode združovania. Združenia, politické strany a cirkvi a náboženské spoločnosti sú síce inštitucionálne oddelené, ale vnútorne sú prepojené. Štát vníma, že viera, ná-

²² Moravčíková, M. Sekulárny štát a náboženská sloboda v sociológii a v právnej teórii. In: Mach, P., Pečkarik, M., Vladár, V. *Constans et perpetua voluntatis. Pocta Petrovi Blahovi k 75. narodeninám*. Trnava: Trnavská univerzita, Právnická fakulta, 2014, s. 439.

²³ Podrobnejšie sa téme autorka venuje na inom mieste: Gajdošová, M. *Združenia a sloboda združovania*. Bratislava: C. H. Beck, 2019, 3. kapitola.

boženská príslušnosť a nábožensky motivované ambície sa neprejavujú u jedincov len v priestore čisto privátnom alebo len čisto v cirkvi alebo náboženskej spoločnosti. Keďže ide o jeden z aspektov identity jedinca, prejavuje sa široko, naprieč celým súkromným i verejným životom. „Náboženstvo presahuje jednotlivca a ovplyvňuje široké sféry kolektivity v jej najrôznejších prejavoch, od jadrovej rodiny až k medzinárodnej komunite, a na tejto ceste prirodzene zahŕňa aj štát. Náboženstvo je tiež súčasťou sociability človeka, ktorá sa v medziludských vzťahoch riadi aj kritériami náboženskej povahy.“²⁴

V súčasnosti možno konštatovať, že v Slovenskej republike existujú a pôsobia mnohé združenia, ktoré svoje nábožensky motivované ambície priamo a otvorene pomenúvajú a uskutočňujú. Keďže sloboda združovania v združeniach je nastavená veľmi široko a slobodne, zahŕňa aj náboženské ciele a aktivity.

Slobodné združovanie osôb v cirkvách alebo náboženských spoločnostiach, v cirkevných reholiach či iných komunitách nepodlieha všeobecnej úprave združovania, ale podlieha inému režimu – osobitné predpisy upravujú ich vznik, pôsobnosť, registráciu, i zánik, ako aj ich vzťah k štátu. Na druhej strane občianske združenia môžu sledovať aj náboženský rozmer, neviažu sa však na ne práva a povinnosti registrovaných cirkví a náboženských spoločností. Napokon v evidencii občianskych združení na webovom sídle ministerstva vnútra je možné vyhľadávať informácie, pričom jedným z vyhľadávacích kritérií je aj „oblasť činnosti“. Tu je možné robiť si čiastkový prehľad, nakoľko medzi prednastavenými oblasťami činnosti je „cirkevné, náboženské“, „charita, humanita, cirkev“, „humanita, cirkev, sociálne, proti závislostiam“. Napríklad v nastavení „cirkevné, náboženské“ evidencia vygeneruje 278 občianskych združení, z ktorých možno podľa názvu niektorých z nich identifikovať aj ich zameranie.²⁵ Je evidentné, že ide o cirkevné a náboženské združenia, ktoré istým spôsobom „nasledujú“ u nás registrované cirkvi a náboženské spoločnosti, ale ide aj o úplne iné subjekty, napr. *Hnutie Hare Krišna, Komunita Muslimov na Slovensku, Slovenská zenova škola Kwan Um Bratislava*. Možno to považovať za prístup štátu, ktorý zachováva pluralitu názorov a subjektov a umožňuje široko nastavený priestor na realizáciu. Tak sa k tomu postavil aj štát prostredníctvom konštatácie ústavným súdom. Odlíšil sa „viac limitovaný“ priestor cirkví a náboženských spoločností, do ktorého vstúpiť a „rozšíriť rady“ nie je ľahké – od „úplne slobodného“ priestoru združení, ktoré „zahŕňajú všetko“, aj nábožensky motivované činnosti a ciele. Ústav-

²⁴ Moravčíková, M. Verejnoprávne aspekty autonómie cirkví a náboženských spoločností, in: Gajdošová, M., Košičiarová, S. (eds.). *Sloboda združovania – verejnoprávne a súkromnoprávne aspekty*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2019, s. 97 a nasl.

²⁵ Webové sídlo MV SR: <http://ives.minv.sk/rez/registre/pages/listfilter.aspx?type=oz> (21.6.2020)

ný súd to výslovne uviedol v rozhodnutí,²⁶ v ktorom nevyhovел návrhu generálneho prokurátora: „V praxi zákon č. 83/1990 Zb. umožňuje registrovať spolky, kluby, spoločnosti, ktoré sa môžu obsahovo venovať svojim náboženským aktivitám s tým, že tieto nie sú považované za cirkvi a náboženské spoločnosti podľa zákona č. 308/1991 Zb. Ide o občianske združenia registrované na Ministerstve vnútra Slovenskej republiky vedené pod kapitolou Cirkevná a náboženská oblasť.“ Súd takto vysvetľujúco pracoval s návrhom generálneho prokurátora: „[...] východisko (generálneho prokurátora, pozn. M. G.) je založené na protiústavnej prezumpcii, ktorá vychádza z predpokladu, že organizovať náboženskú komunitu je možné len v podobe registrovanej náboženskej spoločnosti alebo cirkvi. Vzhľadom na unikátnosť prezumpcie je možné ju aj na tomto mieste odcitovať v plnom rozsahu, pretože na nej je založená fakticky celá argumentácia navrhovateľa: „K tejto súvislosti je zároveň nevyhnutné zdôrazniť, že neregistrované cirkvi alebo náboženské spoločnosti na území Slovenskej republiky nemôžu pôsobiť ako občianske združenia podľa zákona č. 83/1990 Zb. o združovaní občanov v znení neskorších predpisov. Uvedená právna norma v ustanovení § 1 ods. 3 písm. c) výslovne ustanovuje, že tento zákon sa nevzťahuje na združovanie občanov v cirkvách a náboženských spoločnostiach. Vznik a registrácia občianskeho združenia založeného za účelom naplňania života cirkvi alebo náboženskej spoločnosti by boli v rozpore so zákonom č. 83/1990 Zb. a jeho účelom. Pôsobenie takéhoto občianskeho združenia by zároveň bolo priamym obchádzaním zákona č. 308/1991 Zb.“ Navrhovateľ touto prezumpciou navodzuje atmosféru života v nedemokratickom totalitnom štáte. Je učebnicovým príkladom krajného právneho normativizmu, ktorý využívala marxisticko-leninská právna teória. Je návodom pre ministerstvo vnútra, aby neregistrovalo žiadne občianske združenie, ktoré má za cieľ vyjadriť náboženské presvedčenie svojich členov a nemá pritom zároveň záujem participovať na ekonomicko-spoločenských výhodách prinášajúcich zaregistrovanie sa na ministerstve kultúry vo forme cirkvi alebo náboženskej spoločnosti. Táto prezumpcia je v priamom rozpore s princípom právneho štátu a návodom na neprimerané obmedzovanie ľudských práv. (...) Základné ľudské práva a slobody majú rovnakým spôsobom zabezpečené členovia registrovaných aj neregistrovaných cirkví a náboženských spoločností. Cirkvi a náboženské spoločnosti môžu teda de iure aj de facto slobodne pôsobiť bez ohľadu na to, či sú alebo nie sú registrované. Dôkazom toho je aj rozširujúca sa činnosť mnohých netradičných náboženských zoskupení, ktorých počet odborníci odhadujú na približne 50. Keďže je v podmienkach relatívne konzervatívneho Slovenska značne problémové splniť

²⁶ Nález ÚS SR, sp. zn. PL. ÚS 10/08-70 z 3.2.2010 – známe rozhodnutie, kde generálny prokurátor namietal nesúlad vysokého cenzu na registráciu cirkvi alebo náboženskej spoločnosti – 20 000 plnoletých členov občanov SR a s trvalým pobytom na území SR, hlásiacich sa k cirkvi alebo náboženskej spoločnosti, s ústavou a niektorými ľudsko-právnymi dohovormi.

podmienku 20.000 tisíc členov, nechávajú sa tieto náboženské zoskupenia zaregistrovať na ministerstve vnútra ako občianske združenia podľa zákona o združovaní občanov, aj keď sa tento zákon nevzťahuje na združovanie občanov v cirkvách a náboženských spoločnostiach. Následne sa tieto náboženské spoločnosti snažiace o etablovanie usilujú zviditeľniť prostredníctvom všeobecne uznávaných verejnoprospešných aktivít (napr. rôzne vzdelávacie, kultúrne, mierové a ekologické podujatia). Pôsobenie občianskeho združenia realizujúceho právo chránené v článku 24 Ústavy Slovenskej republiky nie je v rozpore s ústavou a zákonom, kým občianske združenie nevykonáva činnosti, ktorými by porušovali článok 29 Ústavy Slovenskej republiky. Možno sa preto plne stotožniť so slovami navrhovateľa, že „v podmienkach Slovenskej republiky si ochrana demokratickej spoločnosti nevyžaduje ochranu pred dôsledkami existencie a pôsobenia malých náboženstiev“. Nevedno prečo sa teda navrhovateľ domnieva, že ministerstvo vnútra by nemalo registrovať malé náboženské skupiny vo forme občianskych združení.“

Na okraj možno pridať, že cenzus bol ešte raz zvýšený – na 50 000, pričom „prekúvanie zákona č. 39/2017 Z. z. na sklonku roka 2016 bolo poznačené najmä antiislamskou a antiimigrantskou rétorikou“.²⁷

Priestoru združení, ktoré „zahŕňajú všetko“, aj „nábožensky či svetonázorovo“ motivované činnosti a ciele, sa nedotkla ani nedávna legislatívna zmena. Zákomom č. 346/2018 Z. z. o registri mimovládnych neziskových organizáciách bol zriadený nový verejný register, no ak sledujeme povinne zapisované údaje o občianskych združeniach, stále ide *i.a.* o cieľ činnosti zapisovaného združenia.²⁸ Cieľ nie je bližšie zákonom nedefinovaný – teda stále môže byť dobrovoľne určený, môže sa týkať (aj) nábožensky či svetonázorovo motivovaných ambícií. Do registra môže byť zapísaný tiež konkrétny verejne prospešný cieľ v kontexte poberania dvoch (alebo troch) percent z dane, pričom poberateľmi môžu byť *i.a.* občianske združenia.²⁹

V krátkosti možno dodať, že na našom území približne od druhej polovice 19. storočia existovali mnohé politické strany, ktoré – obdobne ako združenia – svoje *i.a.* nábožensky či svetonázorovo motivované ambície celkom priamo a otvorene pomenúvali a uskutočňovali. Tak je to aj po roku 1989, pričom zrejmy protináboženský a svetonázorovo vyhranený postoj vedúcej politickej strany v socialistickom

²⁷ Moravčíková, M. Združovanie v cirkvách a náboženských spoločnostiach v modernom demokratickom a právnom štáte. In: Gajdošová, M., Košičiarová, S. (eds.). *Združenia osôb ako prvok demokracie a sloboda združovania*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2019, s. 68.

²⁸ § 3 ods. 2 bod 1. z. č. 346/2018 Z. z.

²⁹ § 3 ods. 5 z. č. 346/2018 Z. z. do registra sa ďalej zapisuje a) všeobecne prospešný účel, ak je cieľom alebo predmetom činnosti zapisovanej osoby **tvorba, podpora, ochrana alebo rozvoj** 1. kultúrnych a **duchovných hodnôt**, 2. životného prostredia, 3. **ľudských práv**, 4. zdravia, 5. sociálnych služieb a sociálnej pomoci, 6. vzdelávania, 7. vedy, výskumu a vývoja, 8. telovýchovy, 9. dobrovoľníctva, 10. rozvojovej spolupráce a humanitárnej pomoci,

období netreba pripomínať. Nehľadiac do stanov a vnútorných dokumentov súčasných politických strán a hnutí a všímajúc si iba názov, je možné uviesť príklady kresťanských strán.³⁰ Keďže otázka náboženskej, nenáboženskej či protináboženskej alebo širšie svetonázorovej orientácie je veľmi obsiahla a vyžaduje multidisciplinárny pohľad, z hľadiska práva je zrejماً jej podoba pretavená do verejných prejavov. Z inštitucionálneho hľadiska možno pri politických stranách a hnutiach vnímať ich názov,³¹ stanov, program, ciele činnosti a samotnú činnosť.³²

Akokoľvek, politické strany a hnutia plnia v pluralitnej spoločnosti dôležitú úlohu pretavenia vôle zo spoločnosti do vôle štátu. O to sa usilujú a je to ich prvoradá ambícia dosiahnuť vplyv na normotvorbu, výkon exekutívnych činností a všeobecne na politiku štátu. Štáty ctiace si princípy demokracie a právneho štátu už storočia rešpektujú takúto rolu politických strán v spoločnosti a štáte, hoci aj v tejto oblasti sú stále zrejmejšie nové trendy (napr. zvyšujúci sa podiel nezávislých kandidátov predovšetkým v komunálnych voľbách). Reprezentatívna demokracia stojí na prenose ambícií, potrieb, hodnôt –, ktoré v spoločnosti jej jednotlivci, rodiny, rôzne korporácie, komunity, národy, národnosti vyznávajú či hľadajú – na úroveň štátnu (štátno-politickú, ústavnoprávnu, verejnoprávnu, súkromnoprávnu...). A to tiež v oblasti náboženskej a svetonázorovej.

³⁰ KDŽP – Aliancia pre život (do 23.8.2019 Kresťanská demokracia – Život a prosperita), Kresťanská a demokratická únia, Kresťanská socialistická strana Slovenska – v likvidácii, Kresťanská sociálna únia – v likvidácii, Kresťanská únia, Kresťanskí demokrati, Kresťansko-demokratická strana, Kresťansko demokratické hnutie, Maďarská kresťanskodemokratická aliancia, Misia 21 – Hnutie kresťanskej solidarity, OLANO-NOVA-KÚ-Zmena zdola, Rómske kresťansko demokratické hnutie – v likvidácii, SDKÚ-DS, Sociálno-kresťanská únia – v likvidácii, Strana kresťansko-katolícka – v likvidácii. Ide o názvy podľa súčasného zoznamu, bez ohľadu na predošlé názvy strán. Register eviduje 260 politických strán a hnutí, z toho poznámku „v likvidácii“ má 95 subjektov; In: webové sídlo MV SR: <http://ives.minv.sk/rez/registre/pages/listfull.aspx?type=ps&pg=10> (30.6.2020).

³¹ Pričom názov nemusí odzrkadľovať vnútorné a vonkajšie nasmerovanie strany či hnutia. Zákon dáva limity pre názov iba odlišnosť názvu alebo skratky od názvu alebo skratky už zaregistrovaného subjektu a nemožnosť zakomponovať meno alebo priezvisko osoby, ktorá je štatutárom, alebo členom štatutárneho orgánu alebo členom prípravného výboru strany; zmena názvu je možná; (§ 6 ods. 5 písm. a) z. č. 85/2005 Z. z.).

³² Sú tu limity podľa z. č. 85/2005 Z. z., napr.: strany a hnutia nesmú svojimi stanovami, svojím programom alebo činnosťou porušovať Ústavu Slovenskej republiky, ústavné zákony, zákony a medzinárodné zmluvy (§ 2 ods. 1), stanov musia obsahovať program strany s uvedením cieľov činnosti (§ 6 ods. 5 písm. b).

Záver

Základnou úlohou práva je pôsobiť ako nástroj na homeostázu spoločnosti, na vyvažovanie nerovnováhy a na kladné ovplyvnenie stability spoločnosti a jej rozvoja.³³ Právo sa vyvíja v autoritatívnom používaní – právo spojené s verejnou/štátnou mocou, právo sa vyvíja aj s vývojom jeho používania v „bežnom živote“ rozmanitými subjektmi práva a tiež vývojom právnej doktríny. Právo sa vyvíja spolu so spoločnosťou, s jej ekonomickým, sociálnym, kultúrnym napredovaním a v kontexte medzinárodnej interakcie.

Seculárny štát sa v súčasnosti chápe – z hľadiska práva – ako požiadavka na štát, ktorý nepreferuje ani nediskvalifikuje cirkvi a náboženské spoločnosti, nepreferuje ani nediskvalifikuje jednotlivcov či skupiny pre ich náboženské, svetonázorové ani iné vnútorné presvedčenie a vonkajšie prejavy, uznáva ich vnútornú autonómiu. Samozrejme, s ohľadom na ochranu hodnôt, práv a slobôd chránených ústavou, medzinárodnými dohovormi a vnútroštátnymi predpismi, a s tým súvisiace obmedzenia. Sloboda združovania spolu zaručuje rozvoj pluralitnej demokracie a právneho štátu a umožňuje ako jednu z mnohých možností napĺňať aj hodnotovo motivované ciele, či už vo vyhranenom alebo neutrálnom postoji k niektorému náboženstvu alebo svetonázoru. Skúsenosti ukazujú, že sloboda združovania vedno so slobodou myslenia, viery a náboženstva načierajú do tých najbyťostnejších materiálnych prameňov práva.

Učíme sa z vlastných tradícií, z vlastnej histórie, vieme porovnávať cez časovú os aj cez mapu sveta a uvedomujeme si riziká z rôznych vychýľovaní, či priam z radikalizácie. Dôležitá je rovnováha.

Bibliografia

- Barancová, H. *Sloboda viery a náboženstva v pracovnom práve a judikatúra súdov*. Bratislava: Sprint 2, s.r.o., 2019.
- Bröstl, A. a kol. *Ústavné právo Slovenskej republiky*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010.
- Eliáš, K. Stabilita soukromého práva a turbulence politiky. In: Csach, K. (ed.). *Ad hoc legislativa v soukromnom práve*. XIV. Lubyho právnické dni – XIV. Dies Luby Iurisprudentiae. Praha: Leges, 2019.
- Fürst, K. *Slovník latinsko-český*. Praha: Nakladatelé Kvasnička a Hampl, VII. vydanie, nedat. (I. vydanie v roku 1926).
- Gajdošová, M. *Združenia a sloboda združovania*. Bratislava: C. H. Beck, 2019.
- Hrdina, A. I. *Náboženská svoboda v právu České republiky*. Praha 2004.

³³ Porovnaj: Eliáš, K. Stabilita soukromého práva a turbulence politiky. In: Csach, K. (ed.). *Ad hoc legislativa v soukromnom práve*. XIV. Lubyho právnické dni – XIV. Dies Luby Iurisprudentiae. Praha: Leges, 2019, s. 29, autor použil: Knapp, V. *Teorie práva*. Praha: C. H. Beck, 1995, s. 32.

- Košičiarová, S. *Právo a povinnosť združovať sa (verejnoprávne aspekty)*. Praha: Leges, 2019.
- Moravčíková, M. Sekulárny štát a náboženská sloboda v sociológii a v právnej teórii. In: Mach, P., Pekarík, M., Vladár, V. *Constans et perpetua voluntatis. Pocta Petrovi Blahovi k 75. narodeninám*. Trnava: Trnavská univerzita, Právnická fakulta, 2014.
- Moravčíková, M. Združovanie v cirkvách a náboženských spoločnostiach v modernom demokratickom a právnom štáte. In: Gajdošová, M., Košičiarová, S. (eds.). *Združenia osôb ako prvok demokracie a sloboda združovania*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2019.
- Moravčíková, M. Verejnoprávne aspekty autonómie cirkví a náboženských spoločností. In: Gajdošová, M., Košičiarová, S. (eds.). *Sloboda združovania – verejnoprávne a súkromnoprávne aspekty*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2019.
- Moravčíková, M., Križan, V. *Sociálna náuka Katolíckej cirkvi v pracovnom práve Slovenskej republiky*. Praha: Leges, 2015.
- Nemec, M. Niektoré aspekty právnej koncepcie o význame a mieste náboženstva v Slovenskej republike. In: Mach, P., Pekarík, M., Vladár, V. *Constans et perpetua voluntatis. Pocta Petrovi Blahovi k 75. narodeninám*. Trnava: Trnavská univerzita, Právnická fakulta, 2014.
- Šmid, M. Aktuálne európske tendencie ovplyvňujúce vzťahy medzi štátom, cirkvami a náboženskými spoločnosťami. In: Moravčíková, M., Šmid, M. (eds.). *Konvergenzie a divergenzie v slovenských a českých štátno-cirkevných vzťahoch – dvadsať rokov od samostatnej Českej republiky a Slovenskej republiky*. Zborník príspevkov. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta, 2014.
- Šmid, M. *Základná zmluva medzi Svätou stolicou a Slovenskou republikou s komentárom*. Bratislava: Lúč, 2001.

doc. JUDr. Mgr. Martina Gajdošová, PhD.

Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Katedra teórie práva a sociálnych vied
martina.gajdosova@flaw.uniba.sk

SECULAR STATE AS A GUARANTOR OF FREEDOM OF THOUGHT, CONSCIENCE AND RELIGION

ThLic. Mgr. Michaela Moravčíková, Th.D.

Právnická fakulta Trnavskej Univerzity v Trnave
Faculty of Law, Trnava University in Trnava

Abstract: What is the role of the State in relation to guaranteeing freedom of thought, conscience and religion? In general, it is undoubtedly a task to ensure that these freedoms are exercised as much as possible, both for each individual and for collectives, whether they are private individuals or collective and public expressions. We are thinking about the position of traditional, so-called historical churches and religious societies, as well as new and non-traditional ones. Often it is only a relative novelty, when religions and churches are known on a world scale, but relatively new in the monitored area. Undoubtedly, the role of the State is to perceive value preferences in relation to religious heritage but also to the highest human rights standards. The author of the article focuses on the Slovak Republic and its latest history and social challenges.

Key words: Human rights, State, church, neutrality, religious freedom, Slovak Republic

Introduction

The Slovak Republic with fewer than 5.5 million inhabitants is situated in Central Europe. It neighbours with the Czech Republic, Austria, Hungary, Ukraine and Poland. Owing to its ethnically and confessionally manifold structure of population, Slovakia is a representative Central European country (officially over 10%, unofficially almost 20% of the population come under ethnical minorities¹; there are 18 registered Churches active here and up to 200 non registered religious groups). In the present day globalizing world, Slovakia is not only facing the challenge of coping with the ethnical diversity (in terms of religion, majority are Christians), but also with pluralism of religions and values, with new life styles and cultures, that come along with an opening up to the surrounding world.

The Slovak Republic is indeed a young State (we acquired our sovereignty on January 1, 1993), but its nation is as old as all neighbouring nations in Central Europe. As we will see further on, in Slovakia, the development of both of the mentioned forms of collective identity – both national and state-civic, has always been and still is bound up in some way with the belief of majority on our territory – with

¹ *Vízia vývoja Slovenskej republiky do roku 2020*. Inštitút pre verejné otázky, September 2002, p. 89.

Christianity. As such, it has had and still has a considerable influence on the development of the modern Slovak Republic. The words pronounced by a Polish historian Krzysztof Pomian are confirmed: „... the impact of Christianity cannot be denied in any nation, which converted to Christianity“. Compared to other Slavic nations, in the history of the Slovaks there is no chronicle referring to pre-Christian past, thus all that we know about our history since then is bound up with Christianity. The Slovaks entered into written history through sanctification of the first Christian church under the rule of their first known duke.

Continuous and uninterrupted christianizing of our territory started on the turn of 8th /9th cent. A.D. Its main bearer was a southgerman clerical province with its seat in Salzburg. In terms of history, it overlaps with foundation of the first real power-political settlement, which was created by the ancestors of the Slovaks – principality of Nitra. This happened at the beginning of the thirties of the 9th cent. A.D., it was attached to Moravia in order to constitute a political formation known under the name Great Moravia. On the basis of written references, christianizing of our territory is considered to be duly historically documented, when the Bishop Adalram of Salzburg consecrated Christian temple built of stone for duke Pribina in 828. The most significant evangelising mission was that of the brothers of Thessalonica, saints Cyril and Methodius. „Apostles“ and „teachers“ of Slavs brought Christian faith, writing system and culture to our ancestors: Slovak children learn this during their literature classes at elementary schools. „Long time ago, our ancestors have encompassed the significance and meaning of the Christianity under the name „heritage of the fathers“, or to put it differently- to Cyril-Methodian cult, which has never ceased to work in our history, but it was preserved here and its effect was evident in the living power of the faith, sustaining us in rough times of our historic fate.“²

The validity of this heritage is proven by the fact that the applicable Constitution of the Slovak Republic refers to Cyril-Methodian spiritual heritage (= Christianity) and historical heritage of the Great Moravia. It is emphasized that cultural and spiritual heritage is not just a legend which should back up idea of historicity of the Slovaks and their rights for territory. It is neither aiming at merely religious myth and matter of Christian faith. Both traditions, which are pursuant to the Constitution inseparable, have become a social, clerical and gradually even a national force³,

² Comp. Marsina, R. Svätá stolica a Slovensko od 9. do konca 18. stor. In: *Renovatio spiritualis*. Lúč, Bratislava, 2003, p. 43n. Judák, V.: Kresťanstvo – Európa – Slovensko. In: *Renovatio spiritualis*. Lúč, Bratislava, 2003, p. 433n.

³ It organically connects countryside activities in form of language, culture, literature, education, religious and liturgical cult, agriculture and architecture.

which has been firmly anchored in the historic awareness of the Slovak society.⁴ The Constitution, as an example of the use of a potential of this message states the existence of the Slovaks in the Hungarian state as a subdued nation without territorial and ethnical privileges, without its own intellectuals and s.c. ruling class. The awareness on the theory and origin of the Slavs and Slovaks with state-forming elements of the Greatmoravian empire brought them into the equal position in the fight for their national and public rights. It is worth mentioning that upon the Great Moravia had been subverted through the invasion of the old Hungarians, the territory of the present-day Slovakia was a part of a multinational state formations [Hungarian Kingdom (10th – 16th cent.), Habsburg Monarchy (16th cent. – 1867), dualistic Austrian- Hungarian Monarchy (1867 – 1918), so called first Czechoslovak Republic (1918 – 1938)]. In 1939 – 1945 first sovereign state of the Slovaks - Slovak Republic – existed on our territory, which was seen controversially because of the alliance with the Nazi Germany. At the head of the Republic was then a catholic priest Jozef Tiso. Since 1945 till 1993 we lived in a common state formation with the Czechs.

According to the opinions of many experts, the absence of the previous own statehood is perceived as a handicap by the Slovaks. This is supposed to be the cause of their return to their Slav like Slovak roots and their search for older forms of the statehood, which could be ascribed to the Slovaks.⁵ Finally, common myths and historical memories are the part of the national identity.⁶ It is necessary to remark that historical heritage of the mutual relationships is a problem of all the central European nations. Identities of individual nations and ethnical groups were built above all on the basis of the mythology of the given nation, which can manipulate with historical reality arbitrarily.

The Slovak Society

The Slovak society has experienced two important upheavals over last fewer than 20 years: year 1989, the fall of socialism, it left the country politically destabilized and disoriented in terms of values and it revived the call for national identity and national justification of the social political structure. The year 1993 brought about sovereignty of the country. In general, it can be stated that the nineties of the 20th

⁴ See Čič, M. a kol.: *Komentár k Ústave Slovenskej republiky*. Matica slovenská, Martin, 1997, s. 44 a 45.

⁵ Prof. Tatiana Štefanovičová: K niektorým mýtom o počiatkoch našich národných dejín. Comp. http://www.uniba.sk/webuk/uk_celkovy_pohlad/profesorske_prednasky/Stefanovicova.htm.

⁶ Barša, P., Strmiska, M.: *Národní stát a etnický konflikt*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 1999, p. 32.

century in Slovakia were marked by the search and formation of a new identity, of a new picture of oneself, a new defining of one's relationship to the others. Specific group traditions assume a new symbolic value under such circumstances. Therefore, one cannot wonder that a nation (like its governing elite) reached for well-trying values of forepassed and also not so far off past when forming a new state, as it were, „it continued to develop what it already had“, be it positive or negative. The existence of very distinct traditions is evidenced through the key events of the Slovak history, such as period of s.c. Slovak state (1939 – 1945) or socialist era, which are interpreted in quite contradictory ways and are assessed depending on citizens' preferences related to values.

So, which are the preferred values of the citizens? The population of Slovakia is marked out through historically conditioned, rather fixed ideological affiliation. At distinct from the Czech Republic, it is not much conditioned by the social- economic situation, but rather by self-identification with some group (I belong to some ethnical group, I speak some language, I am affiliated with some religion, I come under some age group, ...) Generally, the Slovak society is considered to be conservative and in spite of the big structural shifts forwards, it is seen as rural in terms of mentality. Slovakia is perceived as a strongly Christian country from abroad and also through the eyes of its own citizens. According to many authors and outcomes of many surveys with which we will be dealing later on, it is however not a Christianity in orthodox or fundamental terms, but rather conformity. In our opinion, the reasons why there are so many people professing their faith, can be therefore apparently found in the above mentioned factors related to historical identity.

As for the distribution of political values among the population, Slovakia has authoritarian, conservative as well as liberal traditions. The first two of them can be associated with the picture of Slovakia being strongly Christian. Whereas in the nineties of the 20th cent. the basic political conflict dominating in Slovakia concerned the execution of political power – resulting in a struggle of authoritarian and liberal way of state government, the current conflict goes on the conservative-liberal axis. It is manifested in political agenda of particular actors on the Slovak political scene and in their conflicts.

Our contribution expresses the conviction about the presence of this conflict. For example, opinions on the reproduction rights or the liberal views on other sexualities in addition to the traditional demographic features (age, education, urban or rural environment) are remarkably influenced by the religiousness. This conservative-liberal fracturing is profiled depending on these factors. This process is not under way in a closed system, but it is often encouraged through the contact with a surrounding world, as the Slovaks understand it, it happens in particular thanks to

„opening ourselves to Europe“ – the process of accession and currently also thanks to our membership in the European Union. The Union itself is still being shaped and it is not obvious yet, on what values it will be based.

What is Slovakia like in terms of religiousness?

In addition to our cultural- historical traditions, the current condition of the religiousness in Slovakia was distinctly affected by the period of socialism (1948 – 1989). Until 1989, when political upheaval occurred in the former Czechoslovak Socialist Republic, changing from a totalitarian regime⁷ to a democracy, religion was, in the spirit of Marxist philosophy, considered an enemy of the developing socialist republic. There was no Census question on religious affiliation. A public declaration of a church or any religious group affiliation, or simply of religious belief, was an excuse for being monitored by the State security system, discrimination against a person's access to public positions and career promotion, or other forms of victimisation with no right of redress. Research in the field of religiosity could be carried out only at the institutes of scientific communism. The Census was taken in May 2001,⁸ for the first time since the establishment of the independent Slovak Republic. Census data on the religious denominations of the population were collected on a self-assessment method, separately from other demographic characteristics.⁹ Each person was allowed (but was not obliged) to declare freely their religious denomination. The religious denomination of children under 15 was entered by their parents. Compared with the previous Census that was held on 3 March 1991, the most significant shifts can be seen in items characterising the whole population. The number of people professing an allegiance to a church or religious group increased from 72.8 % to 84.1 %, that is to say 11.3 %; in absolute terms the increase was from 3,840,949 to 4,521,549, an increase of 680,600 citizens. If 4.5 million of the total number of 5,379,445 inhabitants claim membership of a church or religious group, it must be said that not only is religion not losing its meaning, nor is it merely holding its own, but rather that its influence is increasing. On the other hand, the number of those that did not claim membership of any church or religious community, that is to say are persons without confession, has increased. In 1991 it was 515,511 per-

⁷ In the then valid Constitution of the Czechoslovak Socialist Republic (Act no. 100/1960 Zb.) clause 4 set out a leading role for the communist party in society.

⁸ According to Act no. 165/1998 Z.z. on census, count of houses and flats in 2001.

⁹ *Sčítanie obyvateľstva, domov a bytov 2001. Základné údaje. Náboženské vyznanie obyvateľstva. no. 600-0615/2001.* Bratislava: Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2001. 240 p.

sons, representing 9.8 % of the resident population, while after the last Census it was 697,308 persons, representing 12.96 %; in absolute figures this means an increase of 181,797 persons, or 3.16 %.

The formation of religious views and of attitudes towards religion is occurring gradually, through a return to roots that were restrained or broken during the period before 1989. It can happen through personal decision: individuals joining a religious community on the basis of their individual life situation and judgment, through a quest for a spiritual environment that can change a person's life, or a definitive rift with a particular church or religious community in terms of personal commitment and declared in the Census. Public discussion on the new model for financing the church, and the ensuing campaigns – especially of left-wingers – that preceded the census, and portrayed state contributions to registered churches as misspent, played an undoubtedly significant role.

Given that in 1991 917,835 inhabitants declined to declare their religious affiliation, there was an issue as to what the number would be in the next census. Today we can say that it has decreased to 757,238, that is to say that there are now only 160,598 inhabitants of Slovakia refusing to declare a religious affiliation. There was an increase in the number of those that professed to belong to an 'other religious community or church' (other than registered). It is now 6,294 inhabitants compared with 3,625 in 1991. Newly established religious communities in Slovak society are responsible for this increase. The increase in people claiming membership of particular churches and religious communities is because a large number of inhabitants professed non-established confessions in the year 1991. It must be related to the pastoral work of particular churches and an information campaign organised by the churches before the census itself, as well to a process of internal commitment or rejection by each inhabitant, recalling the confession of their ancestors, or changing their religious conviction.¹⁰

The census of 21 May 2011 shows that 75.97% of Slovak citizens belong to a church or religious society. The most numerous groups are Roman Catholics at 62.02%, followed by the Evangelical Church at 5.86% and the Greek Catholic Church at 3.83%. The Reformed Christian Church represents 1.83% of the population. Some 13.44% of the population do not belong to any religious confession. For comparison, we present some data from the census of 1 March 1950: at that time, the percentage of believers was 99.72%. Roman Catholics represented 76.2%, the Evangelical Church 12.88%, Greek Catholics 6.55% and Reformed Christians

¹⁰ Comp. Moravčíková, M., Cipár, M. *Religiozita na Slovensku II*. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi, 2002. p. 8 – 11 nn.

3.25% of the population, while only 0.28% of the population had no confession. A comparison of censuses in Slovakia's modern history, e.g., in 1991, 2001 and 2011, suggests only a slight regrouping of believers within traditional churches, i.e., a slight decrease in the number of believers of all churches.¹¹ Newly registered churches and religious communities include Jehovah's Witnesses (1993), the New Apostolic Church (2001), Mormons (2006) and the Baha'i Community (2007). Furthermore, there are dozens or even hundreds of entities¹² that have been set up and registered based on Act 83/1990 Coll on Civic Associations. This law's first provisions (Section 1) state that the act does not mean associations of citizens in churches or religious communities. Instead, civic associations are used mainly by religious communities with only a small number of members.

According to the sociologists, Slovak society can be divided in two approximately even parts. In one of them, clerically and traditionally religious persons can be found, i.e. those who live their faith in accordance with the teaching of the Church, to which they are affiliated, or those who have been integrated in this church for traditional reasons. The members of the other part are liberally religious people, people with an indifferent attitude toward religion and irreligious people.¹³

Roman-catholic creed has always predominated and still does in Slovakia. In terms of central European countries, Slovakia along with Poland, Romania and Croatia retained high level and long continuity of overallly positive relationship towards religious faith (on the opposite side of this scale there are countries like Czech Republic, Latvia, Estonia or Eastern Germany). According to the sociologists, number of liberally religious people and Slovaks with an indifferent attitude toward religion increased in the nineties of the 20th cent. The increase of the number of those who profess religious affiliation is ascribed to the social conformity (religious traditionalism is typical for Slovakia). Religious belief was strengthened in some aspects, the attendance of churches grew, the Churches maintain traditionally high level of credibility¹⁴. On the other

¹¹ 'Tab 14 - Population of the Slovak Republic by Religion, Statistical Office of the Slovak Republic, Undated. <<https://census2011.statistics.sk/tabulky.html>> (accessed 3 May 2018).

¹² Based on an unpublished survey of the statutes of civil associations (40,000 records), direct or indirect reference to religious activity has been found in more than 200 associations.

¹³ *Vízia vývoja Slovenskej republiky do roku 2020*. Inštitút pre verejné otázky, September 2002, p. 233.

¹⁴ According to data of the Institute for Public Opinion Research of the Statistical Office of the Slovak Republic as of September 2004, 50% of population trusted to Churches, 47% did not trust and 3% of the respondents did not know what to answer. In general, confidence of the population to Churches has not decreased under 5% from long-term perspective, thus classifying them among five most credible institutions in the country. More than a countrywide average of the population, citizens over 60, those of Hungarian nationality, citizens with elementary education, citizens of the villages with less than 2.000 inhabitants, inhabitants of Eastern Slovakia. <http://www.statistics.sk/webdata/slov/infor/uvvm/uvvm0904b.htm>.

hand, materialistic tendencies and permissibility of moral standards were reinforced.

From the point of view of traditional religiousness, conflict between traditionalism and modernism has already started to shape up. The Churches are facing the challenge to respond to the „signs of times“ – that is to react to the social change, in order not to disaffect major population. Socialist period has put them into the position of those who protect traditional popular religion. This context potentiates integration of our country to the European Union.

If we accept such thesis that the politics reflects the social moods and value related orientation, the experts say that the Slovak society is divided on the conservative- liberal axis. It is affirmed also by the happening on the Slovak political scene and by the consequent codification of the results of this happening in the field of law. Except for some alterations, the country has been governed by the coalition associating right-wing and left-wing political parties since 1998. It is just the right-left character of the coalition, which most affected the occurrence of unusually big amount of “church” political agenda and government splits and crises during the second electoral term since 2002. It must be however emphasized that Churches and religious societies constitute a specific, autonomous and respected part of the civic society in Slovakia. Similarly as its other parts, they express their opinion on the fields in which they are active, i.e. field of morality, in addition to the defense of a general democratic principles. They act as a nonparty, and though they make comments on some political issues and indirectly support political parties professing Christian principles, their political engagement does not by far reach the scope of activity comparable to e.g. Poland or Hungary. It is necessary to remark that Slovak worshippers do not like “bringing politics into churches”. This results in erroneous attributing enforcement of Christian principles through state and state law to Churches themselves rather than to political parties pushing them ahead and it brings about repulsion in people.

About the existing legal framework

The Act on Freedom of Religion and the Status of Churches and Religious Societies considers a church or a religious society as a voluntary association of persons of the same belief within an organization created on the grounds of the affiliation to a belief, on the basis of the internal regulations of the relevant church or religious society.

All churches and religious societies have the same legal status before the law, are legal persons, may associate, create communities, monastic orders, societies and

similar communities. The Law also stipulates that the State recognizes only those churches and religious societies which are registered, and it may conclude agreements on mutual cooperation with them.¹⁵

Every new religious entity not having the status of a registered church from the period before the year 1989 which wishes to enjoy the rights of the “recognized” churches and religious societies shall undergo the process of registration. The proposal for registration is to be submitted by at least a three-member preparatory body of the church or religious society; the members shall be persons of legal age. The preparatory body shall demonstrate that the church or religious society to be registered has recorded minimum of fifty thousand adult members with permanent residence in the Slovak Republic who are citizens of the Slovak Republic. A proposal for registration shall contain the name and the seat of the church, identification data of the members of the preparatory committee, basic characteristics of the church being established, its teaching, mission and the territory it intends to act in, also the affidavit of at least twenty thousand adult members who have permanent residence in Slovakia and are its citizens, confirming that they are affiliated to the church or religious society, support the proposal for its registration, are its members, know the basic tenets of the belief and its teaching and are aware of the rights and duties resulting from their membership in the church or religious society.

If the proposal meets all the requirements and has been reviewed by the registration body and has shown that the establishment and activity of the church or religious freedom is not in contradiction with the laws, protection of security of citizens and public order, health, moral, the principles of humanity and tolerance, and that the rights of other legal persons and citizens are not endangered, the registration body will decide whether the church or religious society will be registered.¹⁶

The State suffers some criticism for the high, 50 thousand numerous census. This numerus census is new since 2017. The change was brought by Act no. 39/2017 Coll. amending Act no. 308/1991 Coll. on the freedom of religious belief and the status of churches and religious societies as amended. The required number of members was increased from twenty thousand to fifty thousand. The Slovak Parliament discussed the new issue in the autumn of 2016.

¹⁵ Article 4 of the Law on the Religious Freedom and the Status of Churches and Religious Societies no. 308/1991 Coll.

¹⁶ Moravčíková, M. *Medzinárodné a vnútroštátne právne aspekty subjektivity osobitných subjektov medzinárodného práva a cirkví a náboženských spoločností*. In Šmid, M., Moravčíková, M. (eds.) *Medzinárodné a vnútroštátne právne aspekty subjektivity osobitných subjektov medzinárodného práva a cirkví a náboženských spoločností*. Trnava: Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave 2013, Trnava, p. 130 – 145.

The essence of the draft amendment was the increase of the required number of the members of the newly established church from 20 thousand to 50 thousand of major citizens of the State. The Slovak Republic has been criticised for the previous legal regulation. Especially small churches do not have real chance to achieve this legal status. Change of the conditions for registration has been under consideration too, thinking about a two-tier model of registration of churches - as established in the Czech Republic. In 2005 - 2006, the lower number of believers for registration required for registration was also under consideration. As a main reason for the proposed change, the explanatory memorandum to the parliamentary draft amendment of 2016 states that *“the aim of the submitted draft is to eliminate speculative registrations of alleged churches and religious societies seeing the main aim of registration – getting funds from the State”*.¹⁷ The proposers also presented an extensive portfolio of benefits which, in addition to the funds from the national budget, are brought by the status of registered church or religious society. They stressed the access of the registered churches’ clerics to public facilities, especially schools and the right to teach religions in public schools and carry out pastoral activities in health care, social and other facilities. More than in the explanatory memorandum, the real motives were discussed within the parliamentary debate focused on Islam and migration. Another group of MPs submitted an amending draft, requiring the increase of the number of the members necessary for the registration up to 250,000. This proposal was not accepted.

The draft amendment was approved by the National Council of the Slovak Republic on 30 November 2016 with the expected date of effect 1 January 2017. The President used his right to return the act for re-discussion. He reasoned his decision by concerns about the possible lower level of ensuring the right to religious freedom in the country. The members of parliament did not adopt the President’s arguments and approved the act again on 31 January 2017. Act no. 39/2017 Coll. amending Act no. 308/1991 Coll. on the Freedom of Belief and the Position of Churches and Religious Societies as amended became effective on 1 March 2017. Section 23 of this Act contains a transitional provision reading that the proceedings concerning the registration of churches or religious societies started before 28 February 2017 would be completed according to laws effective until that day. In fact, this transitional provision concerns only the registration of Church Christian Communities of Slovakia which has been seeking the status of the registered church and religious society since 2007. The relevant national authority rejected the application of this en-

¹⁷ Explanatory Memorandum to the draft act of the MPs, amending Act no. 308/1991 on the Freedom of Belief and the Position of Churches and Religious Societies No CRD -1747/2016, p. 1.

tity twice, the organisational committee (of this entity) has lodged an appeal to the Supreme Court. The impact of the amendment is broader, it significantly touches the focus criterion for the registration of churches. Considering the number of citizens of the country, another application for registration of a new church or religious society does not appear likely, unless it would be a branch of the existing traditional church which separated from such church. Bearing in mind the verbalised statements of political representatives and deputies of political parties which submitted and supported the amendment, concerns about religious extremism and terrorism played a significant role in its drafting. The new confessional regulation *de facto* does not enable the formation of new churches and religious societies recognised by the State, however in no way it limits religious freedom of persons, autonomy and activities of already existing churches and religious societies, any exercise of the right of freedom of belief, especially pastoral care. It provokes a debate on the right to autonomy of churches which are active within the society but are not registered under Act no. 308/1991 Coll, i.e. they do not have legal personality as churches and religious societies have. They function as civil associations or foundations (e.g. Islamic foundation) and do not enjoy the rights of registered societies.

Earlier, in 2008, the Prosecutor General of the Slovak Republic challenged in his application among other things the large number of members affiliated to the church or religious society seeking registration required by law.¹⁸ The Constitutional Court did not satisfy his proposal and, among other things mentioned in the reasoning of the decision which follows from the principle of a democratic rule of law that the Slovak Republic as a State has the authority to define the conditions for activities of churches in its territory and to express these conditions in the form of registration. The situation when a certain church or religious society is not registered does not mean and does not imply the fact that the members of such groupings are limited in the very substance of their right to freedom of religion and its manifestation. The church registration and the setting of the number of members are according to the Constitutional Court not a necessary condition for the execution of freedom of the right pursuant to Article 24, but concern only the conditions for their establishment as churches and religious societies recognised by the State.¹⁹

¹⁸ He reasoned that by setting a required number of members of a church or religious society which is too high in the European context and difficult to achieve in Slovakia, the legislation prevents the acquisition of a legal personality by low numbered churches and religious societies. The State obviously does not fulfill its duty to create the legal conditions for the execution of the right to freedom of religious belief manifestation in accordance with an individual's own choice, and by this restriction it directly intervenes the freedom of religion.

¹⁹ Equally, the Constitutional Court has not met or has not found a correlation between Act no. 308/1991

It is significant that one of the judges of the Constitutional Court did not identify with the finding of the Court plenary and requested the publication of his dissenting opinion. Judge Lajos Mészáros states in his differing opinion that: “For the assessment of an intervention into the freedom of manifestation of own religion requiring a high numerous census, one should view it from the perspective that the census of twenty thousand members could be accepted for the acquisition of special rights, however, it should be tested from the viewpoint that it is a condition for the acquisition of pure legal personality since our legislation does not make a difference between the acquisition of pure legal personality (basic legal standard) and a legal personality with special rights. This means that there is no possibility to acquire at least a legal personality with a low number of members; one can only acquire a legal personality with a high number of members, altogether with special rights.”^{20 21}In the past, it seemed that in this specific Slovakian case, perhaps, the issue of non-registered churches could be resolved by a system of multi-tier registration, whereas the proportionality test and maintenance of the mechanisms of the protection of both the society and the individual are necessary.²² Today, following the adoption of Act no. 39/2017 Coll. significant qualitative changes cannot be expected in the near future.

At present there are 18 churches registered in the Slovak Republic: the Apostolic Church in Slovakia, the Brother’s Unity of Baptists in the Slovak Republic, the Bahá’í Community in the Slovak Republic, the Church of the Seventh-day Adventists, Slovak Association, the Brethren Church in the Slovak Republic, the Church of Jesus Christ of the Latter-day Saints, the Czechoslovak Hussite Church in Slovakia, the Evangelical (Lutheran) Church of the Augsburg Confession in Slovakia, the

and Declaration on the Protection of Human Rights cited by the prosecutor general because by registration the Law does not regulate religious freedom as an individual right. If it concerns the execution of religious freedom by refugees, the possible registration of the church they affiliate to is not a necessary condition for the execution of their religious freedom in Slovakia as stated by the Court. Press release no. 3/2010 of the Constitutional Court of the Slovak Republic sp. zn. PL.ÚS 10/08 of 3 February 2010.

²⁰ The dissenting position of the judge of the Constitutional Court Lajos Mészáros on the decision of the plenary of the Constitutional Court of the Slovak Republic in the matter sp. zn. PL. ÚS 10/08.

²¹ Moravčíková, M. Freedom of thought, conscience and religion or belief. In: Moravčíková, M., Šmid, M. (eds.) *Freedom of conscience and religious freedom*. Praha: Leges, 2015, p. 33 - 54.

²² In this context one may refer to the statement of the European Court for Human Rights of 3 March 2009 in the matter *Lajda a spol. v. Czech Republic*. The ECHR rejected the complaint as inadmissible since it considered the requirement of the previous applicable law of ten thousand church adherents too high. Wieshaider, Wolfgang. ESLP a početný census pre registráciu náboženských spoločností. In: Moravčíková, Michaela, Valová, Eleonóra (eds.) *Ročenka Ústavu pre vzťahy štátu a cirkví 2010*. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkví, 2011, p. 191. The Court, however, did not offer any suitable example of a reasonable required number.

Evangelical Methodist Church, Slovak Area, the Greek Catholic Church in the Slovak Republic, the Christian Congregations in Slovakia, the Religious Society of Jehovah's Witnesses, the New Apostolic Church in the Slovak Republic, the Orthodox Church in Slovakia, the Reformed Christian Church in Slovakia, the Roman Catholic Church in Slovakia, the Old Catholic Church in Slovakia, the Central Union of Jewish Religious Communities in the Slovak Republic.

Conclusion

Similarly as other social entities, Churches and religious societies in the Slovak Republic as well cope with the process of transformation. They are facing the challenge to leave the role of those protecting the traditionalism and elementary teaching of the Church and upgrade themselves in the best sense of the word (since coming of Cyril and Methodius to our territory, the Churches have done a huge piece of work in the field of education, culture social activities etc.). To achieve this objective, it would be certainly a great help, if they would overcome dependance on the State (of course only upon their agreement) and the State would create institutional and economic conditions assuring their financial independence. At the same time, they should be granted equal access to areas of social services, health care, education and culture. This would help both to sound competition in these sectors and enabling of the use of significant potential in term of ideas and material, which are at disposal of Churches and religious societies, e.g. in the field of Roma issue, which the state can hardly cope with on its own. The independence on the state would obviously help them even more to express their opinions with self-confidence and react on various issues of political and social life.

The Church, thinking and acting in a modern way can be also the best medicine for conformity of the Slovak worshippers. Otherwise, the society can succumb to false pictures about itself. It would be desirable to make the weight and presence of worshippers obvious from the Slovak society life quality increase.

The state should be more active in dealing with manifold relationships between itself and Churches than it does today. Naturally, the Churches and religious societies as well as non registered religious groups should participate in the forming of these relationships as active partners, not as entities that are being decided about under pressure, even from abroad.

To conclude, it can be stated that religiousness in Slovakia is generally proceeding in the right way and can be an important factor in a positive development of the entire country.

Literature

- Barša, P., Strmiska, M. *Národní stát a etnický konflikt*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 1999.
- Čič, M. a kol. *Komentár k Ústave Slovenskej republiky*. Matica slovenská, Martin, 1997.
- Judák, V. Kresťanstvo – Európa – Slovensko. In: *Renovatio spiritualis*. Lúč, Bratislava, 2003.
- Marsina, R. Svätá stolica a Slovensko od 9. do konca 18. stor. In: *Renovatio spiritualis*. Lúč, Bratislava, 2003.
- Moravčíková, M., Cipár, M. *Religiozita na Slovensku II*. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkví, 2002.
- Moravčíková, M. Medzinárodné a vnútroštátne právne aspekty subjektivity osobitných subjektov medzinárodného práva a cirkví a náboženských spoločností. In: Šmid, M., Moravčíková, M. (eds.). *Medzinárodné a vnútroštátne právne aspekty subjektivity osobitných subjektov medzinárodného práva a cirkví a náboženských spoločností*. Trnava: Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave 2013, Trnava, p. 130 – 145.
- Moravčíková, M. Freedom of thought, conscience and religion or belief. In: Moravčíková, M., Šmid, M. (eds.). *Freedom of conscience and religious freedom*. Praha: Leges, 2015.
- Sčítanie obyvateľstva, domov a bytov 2001. *Základné údaje. Náboženské vyznanie obyvateľstva. no. 600-0615/2001*. Bratislava: Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2001.

ThLic. Mgr. Michaela Moravčíková, Th.D.

Ústav pre právne otázky náboženskej slobody
Právnická fakulta Trnavskej Univerzity v Trnave
moravcikova @ gmail.com

Michaela Moravčíková (ed.)

SEKULÁRNY ŠTÁT

Zodpovedný redaktor: Jozef Molitor
Grafická úprava a zalomenie: Jana Janíková
Obálka: Marek Petržalka

Pre Právnickú fakultu Trnavskej univerzity v Trnave
vydalo Vydavateľstvo Typi Universitatis Tyrnaviensis,
spoločné pracovisko Trnavskej univerzity
a VEDY, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied, ako 331. publikáciu.
Vytlačila VEDA, vydavateľstvo SAV.

ISBN 978-80-568-0226-7
ISBN 978-80-568-0230-4 (on-line)